

SAMOTNOŚĆ DZIECKA WE WSPÓŁCZESNEJ RODZINIE

red. Dorota Sikora

CHEŁM 2011

Opiniowali do druku:

PaedDr., Ivana Rochovská

Katolícka univerzita v Ružomberku

Prof. doc. dr Włodzimierz Lukiewicz

Państwowy Uniwersytet im. A. S. Puszkina w Brześciu

Prof. nadzw. dr hab. Piotr Mazur

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie

Korekta

Magdalena Tchórz-Wójtowicz

Skład techniczny

Sylwia Maciuk

ISBN 978 – 83 – 61149 – 45 – 3

SPIS TREŚCI

WSTĘP	4
Karolina Słomka, Sylwia Józwiak	
Poczucie osamotnienia dziecka we współczesnej rodzinie – zarys problematyki	5
Anna Dudová	
Dzieťa a pracovná zaneprázdnenosť rodičov	8
Zuzana Bohunčáková	
Osamelosť dieťaťa v rodine postihnutej nezamestnanosťou	15
Slavomíra Bellová, Mária Migrová	
Osamelosť dieťaťa spôsobená alkoholizmom v kontexte súčasnej rodiny	19
Renáta Kudriková, Marcela Duřová	
Osamotnienie dziecka w rodzinie niepełnej	23
Zuzana Brčiaková	
Osamelosť dieťaťa v neúplnej rodine	30
Alžbeta Bařtová	
Agresívne správanie sa detí z neúplných rodín	36
Anželika Daniletskaya, Julija Trofimava	
One-Child Family Kid’s Loneliness	40
Karolina Słomka	
Poczucie osamotnienia u dzieci z rodzin niepełnych	45
Sylwia Józwiak	
Poczucie osamotnienia u dzieci jedynych	54
Agnieszka Kruszyńska	
Osamotnienie dzieci w rodzinie z problemem alkoholowym	63
NOTA O AUTORACH	72

WSTĘP

Samotność dziecka w rodzinie jest dzisiaj ważnym i niezwykle aktualnym problemem, chociaż wydawać by się mogło, że właśnie dzieci dotyka w najmniejszym stopniu. Rzeczywistość okazuje się jednak inna i niestety mało korzystna dla prawidłowego wzrostu młodych ludzi.

Obecnie, zjawisko samotności dziecka w rodzinie wyraża się przede wszystkim osłabieniem więzi uczuciowej między jej członkami, utratą poczucia przynależności oraz eliminowaniem sfery emocjonalnej na korzyść wartości materialnych¹. Współcześni rodzice często są nieobecni w życiu swoich dzieci, nie dając im wystarczającego oparcia, nie zaspokajając w pełni tak ważnych dla ich prawidłowego rozwoju potrzeb, jak poczucie bezpieczeństwa psychicznego, a także potrzeb afiliacyjnych, jak potrzeba przynależności i miłości.

W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na szereg czynników, które mogą warunkować poczucie samotności dziecka w rodzinie. Wymienia się takie przyczyny, jak zaburzenia w sferze więzi emocjonalnej między dzieckiem a rodzicami, autokratyczny styl wychowania, nieumiejętne stosowanie kar i nagród, brak czasu dla dziecka, narodziny rodzeństwa, atmosfera rodzinna przesycona kłótniami, rozwód rodziców, rekonstrukcja rodziny, choroba lub niepełnosprawność dziecka, patologia rodziny a także jej status społeczny, wiążący się z niewydolnością materialną rodziny².

Problematyka poczucia samotności u dziecka we współczesnej rodzinie stanowi obszar wieloaspektowych poszukiwań badawczych. Niniejsza publikacja wpisuje się w kontekst tej ważnej problematyki. Zaprezentowane tu artykuły to prace studentów, przygotowane w związku z Międzynarodowym Seminarium Naukowym dla Studentów. Celem seminarium była analiza teoretyczna i empiryczna problemu poczucia samotności u dzieci wychowywanych w różnych typach rodzin. Studenci przygotowali swoje prace pod kierunkiem opiekunów naukowych, którym składamy serdeczne podziękowania.

Mamy nadzieję, że niniejsza publikacja stanie się inspiracją do podejmowania dalszych badań oraz wymiany naukowych doświadczeń studentów w ramach seminariów i konferencji międzynarodowych.

Dorota Sikora

¹ H. Cudak, *Szkice z badań nad rodziną*, Kielce 1995, s. 8 i 45.

² R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 28-31.

Poczucie osamotnienia dziecka we współczesnej rodzinie – zarys problematyki

Child's sense of loneliness in the modern family - an outline of the issues

Summary

Loneliness is a phenomenon increasingly common in today reality, and more significantly affects the population of children and adolescents. At its creation and dissemination of the most affected families, which is the basic unit of fully satisfying all the needs of the child, yet in extreme cases, representing a link, which can cause a feeling of loneliness in a child by the misconduct of parents, which may reflect multiple factors of family life.

Key words: contemporary reality, family, isolation, child

„Różnym ludziom bywa czasem smutno na tym świecie, ale najsmutniej jest dzieciom, kiedy ich nikt nie kocha i nie rozumie”

Od dawna wiadomo, że zjawisko samotności współcześnie narasta i przybiera niespotykane w dotychczasowych dziejach ludzkości rozmiary. Samotność jest stanem złożonym i różnorodnie ujmowanym. W literaturze trudno jest znaleźć jedną, idealną definicję.

Zdaniem J. Rembowskiego samotność jest nieprzyjemnym stanem emocjonalnym będącym reakcją na brak kontaktu z rówieśnikami lub osobami znaczącymi³. Pojęcie samotności jest zbliżone do określenia „osamotnienie”. W literaturze można spotkać wyraźne rozróżnienie tych pojęć. Jan Szczepański mówił o samotności i osamotnieniu. Uważa on, że są to dwa różne stany i postacie ludzkiego bytowania i mylnie jest przypisywanie skutków osamotnienia – samotności. Według Szczepańskiego osamotnienie jest efektem braku kontaktu z innymi ludźmi oraz z samym sobą, a stanem idealnym jest śmierć. Natomiast samotność jest to obcowanie wyłącznie z sobą samym i koncentracja uwagi tylko na sprawach swojego wewnętrznego świata⁴.

K. Kmiecik – Baran podaje trzy elementy poczucia osamotnienia:

- jest ono odczuciem subiektywnym i nie jest tożsame z izolacją społeczną;
- jest rezultatem braku pożądaných relacji społecznych;
- jest źródłem przykrych stanów emocjonalnych, które mogą prowadzić do zaburzeń zachowania i funkcjonowania⁵.

Jak podaje T. E. Olearczyk osamotnienia może doświadczyć w określonych sytuacjach życiowych, każdy człowiek. Najbardziej jednak dotyczy populację dzieci i młodzieży, szczególnie, gdy odczuwają je wśród najbliższych w rodzinie⁶.

³Por. K. M. Wasilewska, *Samotność młodzieży*, Bydgoszcz 2010, s. 26.

⁴Ibidem, s. 25-26.

⁵Ibidem.

Rodzina jest powszechną i niewątpliwie najważniejszą grupą pierwotną, której znaczenie wynika nie tylko z określonych funkcji i zadań, jakie pełni w każdym społeczeństwie, lecz również z tego, iż jest pierwszym i podstawowym miejscem uspołeczniania, społecznej adaptacji pierwotnej, dzięki której jednostka przygotowuje się do społecznie wartościowego życia, przynoszącego jej radość, sens i zadowolenie⁷. Dzieci mogą czuć się osamotnione zarówno w normalnym środowisku rodzinnym, jak i nieadekwatnym. Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie wywołuje stan dyskomfortu psychicznego, którego źródło stanowi brak zaspokojenia przez nie indywidualnych potrzeb psychicznych, deprywacja emocjonalna, która dezorientuje je w środowisku i zaburza własny, niepowtarzalny rozwój. Brak zaspokojenia potrzeb psychicznych w rodzinie przez dziecko wprowadza je w stan „głodu emocjonalnego”.

Zdaniem A. Maciarz poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie powstaje na tle braku zrozumienia i akceptacji emocjonalnej, braku miłości rodziców do dziecka. Natomiast M. Jakubowski pojęciu „poczucia osamotnienia dziecka w rodzinie” nadaje inny zakres znaczeniowy, mianowicie, w ujęciu tego autora „poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie to subiektywny stan psychiczny lub zjawisko psychospołeczne powstałe na skutek zawężenia opiekuńczej funkcji rodziny i rozbicia więzi uczuciowo – rodzinnej”⁸.

K. Obuchowski zauważa, że poczucie osamotnienia, samotności w rodzinie stanowi bezpośrednią przyczynę kształtowania się niskiego poczucia wartości. Dziecko nieobdarzone przez dom rodzinną miłością czuje się osamotnione, źle zrozumiane, nikomu niepotrzebne, zepchnięte na margines. Taka samotność oznacza również, że nie ma ono oparcia emocjonalnego w rodzinie, a przede wszystkim w rodzicach, do nikogo nie należy i nikt nie należy do niego. Świadomość ta jest źródłem braku poczucia bezpieczeństwa, równowagi emocjonalnej⁹.

Na powstawanie zjawiska samotności dziecka ma wpływ wiele czynników życia rodzinnego. Do wybranych czynników tkwiących w rodzinie, a będących przyczyną poczucia samotności przez dziecko można zaliczyć brak więzi emocjonalnej pomiędzy dzieckiem a rodzicami.

Brak tej więzi przyczynia się do tego, że dziecko samo rozwiązuje swoje problemy, radzi sobie z trudnościami dnia codziennego, lecz cały czas próbuje zwrócić na siebie uwagę rodziców. Pustka emocjonalna jest tak dotkliwa, że może doprowadzić do głębokich stanów apatii i izolacji społecznej¹⁰.

System kar i nagród, jako kolejny czynnik może wpływać na samotność dziecka w środowisku rodzinnym. Dziecko intensywnie karane fizycznie i psychicznie, ma poczucie niższej wartości, bo uświadamia mu się ciągle jego braki i niedociągnięcia, upokarza, izoluje emocjonalnie. W miejsce uczucia miłości i oddania pojawia się niechęć, wrogość i nienawiść do rodziców. Dom rodzinny staje się miejscem „tortur”; samotnią, w której dziecko przeżywa swój ból nie tylko fizyczny, ale także emocjonalny, a brak poczucia bezpieczeństwa nie pozwala mu na odczuwanie silnych więzi z rodzicami.

Sytuacja, kiedy dziecko w zamian za uczucie i zainteresowanie jego sprawami jest obsypywane przez rodziców nagrodami rzeczowymi także może rodzić poczucie osamotnienia¹¹.

⁶Por. T. E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie. Pedagogiczne problemy współczesnej rodziny*, Kraków 2008, s. 135.

⁷Por. M. Gawęcka, *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Toruń 2004, s. 60.

⁸Ibidem, s. 10.

⁹Ibidem, s. 11-12.

¹⁰Por. R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 28 - 29.

¹¹Ibidem, s. 29.

Następnym istotnym czynnikiem wpływającym na poczucie osamotnienia dziecka są postawy rodzicielskie, które bywają niewłaściwe, wpływają ujemnie na kształtowanie się jego osobowości. W świetle literatury przedmiotu do negatywnych postaw rodzicielskich, wpływających na osamotnienie dziecka możemy zaliczyć: postawę odrzucającą, nadmiernie wymagającą, nadmiernie chroniącą oraz postawę unikającą. Kolejnym czynnikiem są patologie w rodzinie: alkoholizm, przemoc fizyczna, psychiczna czy emocjonalna. Patologiczna atmosfera życia rodzinnego wpływa negatywnie na prawidłowy rozwój emocjonalny i społeczny dziecka, zakłóca jego socjalizację i zaburza kształtowanie się prawidłowej osobowości.

Znaczny wpływ na osamotnienie dziecka ma również niepełna struktura rodziny. Osamotnienie przeżywają dzieci z rodzin niepełnych, osieroconych śmiercią rodzica, rozbitych na skutek rozwodu, samotnego rodzicielstwa, rozłączonych w wyniku wyjazdu jednego z rodziców, w wyniku ograniczonych kontaktów z rodzicem (lub rodzicami), ich codziennej nieobecności w domu¹².

Rozbicie rodziny pozostawia trwałe urazy, gdyż rozłączenie z jednym z rodziców prowadzi przede wszystkim do utraty poczucia bezpieczeństwa, pojawiają się lęki, depresje, a także często poszukiwanie przez młodych ludzi oparcia poza domem i dołączanie do grup rówieśniczych, nie korzystnie wpływających na ich osobowość. Dzieci wstydzą się swojej odmiennej sytuacji i bardzo często ukrywają ten fakt przed innymi¹³. Czują się często odpowiedzialne za rozpad swojej rodziny i mają z tego powodu poczucie winy. Częściej jednak spotyka się gniew wobec rodziców. Dzieci w sytuacji opuszczenia są bardzo głęboko wstrząśnięte, ukazują wiele emocji, czego przejawem są różnorodne reakcje na wiadomość o rozstaniu: złość, gniew, poczucie winy, bunt, ale też niepokój, poczucie nieszczęścia, cierpienie, niepewność, a także osamotnienie¹⁴.

Reasumując, można stwierdzić, że poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie jest subiektywnym stanem psychicznym powstałym na skutek deprywacji emocjonalnej w relacji psychospołecznej między rodzicami, a dzieckiem w rodzinie naturalnej¹⁵. Przedstawione powyżej wybrane czynniki życia rodzinnego powodujące samotność dziecka nie zawsze z nią współwystępują. Nie można też zapominać o wpływach środowiska społecznego oraz o uwarunkowaniach osobistych dziecka¹⁶, niemniej jednak to właśnie różnorodność interakcji i sytuacji, które stwarza życie rodzinne z jednej strony może być powodem i przyczyną samotności dziecka, natomiast z drugiej podstawowym, często wręcz jedynym środowiskiem, które może uchronić dziecko przed osamotnieniem.

¹²Por. T. Pilch, *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, t. V, (red.), T. Pilch, Warszawa 2006, s. 658.

¹³Por. S. Kawula, *Kształty rodziny współczesnej*, Toruń 2005, s. 127.

¹⁴Por. S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa 2010, s. 127.

¹⁵Por. M. Gawęcka, *Poczucie osamotnienia dziecka*, op. cit., s. 10.

¹⁶Por. R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, op. cit., s. 31.

Dieťa a pracovná zaneprázdnenosť rodičov

Child and busy working parents

Summary

In terms of health education is now becoming a major situation problem, where many parents don't have time for their children, because they see their life's in purpose of building a career, eventually they prefer their convenience at the expense of children. At present more often sign is a departure of one of the parent to work. Although nowadays there has been some change in the traditional sense of family, as well as a woman is more involved in work, nevertheless the role of a father and mother are in the upbringing of the child irreplaceable.

Keywords: family function, communication, labor migration, business relations

Úvod

Rodina je v dnešnej dobe ovplyvňovaná hlbokými, závažnými a prudkými zmenami v ľudskej spoločnosti i kultúre tak, ako snáď žiadna iná inštitúcia. Súčasná doba je veľmi hektická, rodičia sú často príliš zaneprázdnení svojou prácou alebo existenčnými starosťami, na deti im veľa času neostáva. Svoju zaneprázdnenosť a nedostatok času venovaného deťom ospravedlňujú tým, že dieťaťu dajú všetko čo si zažiadajú. Veľa rodín je však aj v tejto situácii verných hodnotám, ktoré tvoria základ rodinného života. Mnohé však, naopak, nemajú istotu v tom, aké sú ich úlohy, pochybujú o skutočnom význame manželstva a rodiny. Preto sa musíme zamyslieť nad otázkou, čo je základným kameňom skutočnej rodinnej stability.

Rodina a jej sociálna funkcia

Rodina ako prirodzená výchovná inštitúcia má osobitný význam pre vývoj a výchovu mladej generácie. V rodine dostáva dieťa základnú výchovu a uvádza sa do širších spoločenských stykov. Túto úlohu rodiny neraz podčiarkovali pedagógovia, psychológovia a sociológovia, ktorí objasňovali funkciu rodiny v spoločnosti a v procese výchovy z rôznych hľadísk. Už Platón považoval rodinu za základnú bunku spoločenského života a hlavnú výchovnú inštitúciu. V priebehu spoločenského vývoja sa ale značne zmenila štruktúra i spoločenská funkcia rodiny, ale jej základný význam zostal ten istý. Zmeny sa prejavujú v zmene veľkosti rodiny, v zániku širších rodinných zväzkov a vo vzniku tzv. malej rodiny, ktorá sa zakladá na zväzkoch priamej príbuznosti. Zmenila sa aj výchovná funkcia rodiny, najmä jej úloha v procese učenia a výchovy mladej generácie. Tá sa musí prispôbiť novým spoločenským podmienkam a okolnostiam. Výchova dostáva nové úlohy a utvára sa novým spôsobom chápaná výchovná funkcia rodiny. Je všeobecne známe, že výchova dieťaťa má svoje ťažisko v prvých rokoch jeho života, oveľa skôr ako dieťa prestúpi prah školy. Všetko, čo sa dieťa učí v škole i mimo školy, formuje správnym alebo nesprávnym smerom jeho postoje a jeho osobnosť. A keďže každé dieťa je individualita, úloha rodiny ako spoločenského nástroja je prvoradá a nezastupiteľná.

Dieťa v predškolskom veku nadväzuje širšie spoločenské styky najmä prostredníctvom rodiny. V období dospievania rodina môže mladému človeku poskytnúť najúčinnjšiu pomoc

a môže mu byť najúčinnejšou oporou pri riešení vlastných psychických konfliktov. Napokon osobitnou úlohou rodiny je uvádzať a zasväcovať mládež do zložitých javov súčasného spoločenského života. Úloha rodiny teda nie je obmedzená len na prvé roky života dieťaťa, ale trvá až po ukončenie vzdelávania a navyknutie si na povolanie, na dosiahnutie samostatnosti. Mimoriadnu podporu rodiny si vyžaduje obdobie dospievania, počas ktorého sa zintenzívňuje duševný život a formuje sa vzťah k problémom vlastného života v živote spoločnosti.

Z hľadiska zdravej výchovy sa dnes stáva veľkým problémom situácia, keď veľa rodičov nemá na svoje deti čas, lebo zmysel svojho života vidia v budovaní kariéry, poprípade uprednostňujú svoje pohodlie na úkor detí. Množstvo detí vyrastá v rodinnom prostredí plnom nepokoja, čiastočne podmieneného dobrou a súčasným štýlom života, keď ich rodičia sú nútení riešiť veľa záťažových situácií, v dôsledku čoho sú nervózni, netrpezliví. Život každého človeka je proces plný rozporov, ktorý si vyžaduje riešenie menej alebo viac zložitých situácií. Tie nie sú vo všeobecnosti nežiaduce, pretože prispievajú k mobilizácii psychických síl, podnecujú k učeniu, hľadaniu nových ciest, stimulujú ďalší rozvoj osobnosti človeka¹⁷. Je dôležité vedieť takéto situácie správne riešiť a podpora blízkych môže človeku pritom len pomôcť. Aj správanie detí v škole je úzko zviazané so spôsobom výchovy v rodine.

Napriek ťažkostiam vo výchove, ktoré sa dnes stali ešte ťaživejšími, musia rodičia pestovať v deťoch s dôverou a odvahou základné hodnoty ľudského života. Deti majú vyrastať v primeranej slobode vzhľadom k užívaniu hmotných dobier a osvojiť si jednoduchý a nenáročný spôsob života. V spoločnosti, ktorá je zmietaná a rozvrátená napätím a konfliktmi, musia si deti rozvíjať cit pre spravodlivosť, ktorá jediná zaručuje úctu k osobnej dôstojnosti každého človeka, ale tiež cit pre pravú lásku, ktorá znamená starostlivosť o druhých a nezištnú službu iným. Rodina je prvou a základnou školou sociálneho správania. Spoločenstvo, denne doma prežívané, je najúčinnejšou školou pre aktívne začlenenie sa detí do spoločnosti.

Tak ako sa vyžaduje úzka spojitosť medzi rodinami a spoločnosťou, otvorenosť rodiny pre spoločnosť a účasť na jej živote a rozvoji, tak aj naopak je potrebné, aby spoločnosť vždy splnila svoju základnú úlohu ctiť a podporovať rodinu. Rodina a spoločnosť sa navzájom dopĺňajú, ale spoločnosť musí zachovávať vo vzťahoch k rodine zásadu subsidiarity. Nemôže a nesmie rodinám odnímať úlohy, ktoré môžu vykonávať, naopak, musí ich všemožne podporovať a podnecovať k vlastnej zodpovednej iniciatíve. Musí urobiť všetko pre to, aby zaistila všetkým rodinám pomoc hospodársku, sociálnu, výchovnú, politickú a kultúrnu v takej miere, aby mohli plniť všetky svoje úlohy.

Migrácia rodičov za prácou

Rozšírený je názor, že zamestnanie obidvoch rodičov je prameňom výchovných ťažkostí, lebo vedie k nedostatočnému dozoru nad deťmi. Zamestnanie rodičov je však v podstate prameňom výchovných podnetov, pretože práve vďaka nemu sa vo vedomí dieťaťa utvára úcta k práci ako k oblasti aktivity a prameňu ekonomických hodnôt. Rodičia obvykle dieťa umiestnia do materskej školy, kde spoznáva svojich rovesníkov, naučí sa s nimi vychádzať a získava kamarátov. Podstatou problému teda nie je pracovná aktivita rodičov, ale dĺžka pracovného času. Ak zamestnanie trvá celý deň, naozaj vedie k nedostatočnému dozoru a k nedostatočnej starostlivosti o dieťa.

¹⁷M. Bratská, *Vieme riešiť záťažové situácie?*, Bratislava 1992, s. 9.

V súčasnosti čoraz častejším javom (najmä na východe Slovenska, kde je oveľa menej pracovných príležitostí) je odchod jedného z rodičov za prácou. V tom priaznivejšom prípade odchádza otec na „týždňovky“ prípadne dlhšie „turnusy“ do vzdialenejších miest alebo do Čiech, čo je u nás bežným javom už prakticky od revolúcie. Deťom otec chýba, ale majú ho doma každý alebo aspoň každý druhý víkend. V tom prípade je väčšia zodpovednosť na pleciach matky, ktorá sa sama stará popri vlastnom zamestnaní aj o deti a o chod domácnosti. Horšie je to vtedy, keď otec odchádza na dlhší čas, na niekoľko mesiacov, ba aj rokov. Po vstupe Slovenskej republiky do Európskej únie sa nám otvorili pracovné trhy aj vo vzdialenejších krajinách, čoraz viac otcov rodín odchádza za prácou do Rakúska, do Nemecka, ale aj do vzdialenejšieho Anglicka, Holandska, či do Írska. Ba veľa otcov rodín, najmä z východného Slovenska, odišlo za prácou do USA. V tom prípade je otec odlúčený od rodiny niekoľko mesiacov, ba aj rokov. Časom stráca svoj vplyv na výchovu detí, stáva sa otcom, ktorého občas počujú v telefóne, prípadne vidia cez internet. Prestáva tým plniť svoju základnú úlohu, ktorou ho poveril Boh, a to výchovu detí. Úlohou otca totiž nie je len zabezpečiť rodinu finančne, ale zároveň byť jej plnohodnotným členom, skutočným otcom rodiny. Matka preberá na svoje plecia okrem svojej úlohy aj úlohu otca, na ktorú však nie je predurčená, matka nemôže otca nahradiť, aj keď sa o to všemožne snaží. Je to priveľká záťaž pre krehké plecia ženy, ktorá ostane na všetko sama, bez opory manžela. Takáto výchova je neúplná, aj napriek všemožnej snahe matky jednostranná. Stáva sa, že keď sa otec vráti a deti sú už staršie, nechcú akceptovať jeho názory a jeho výchovné opatrenia. Vyčítajú mu, že tu nebol, keď ho najviac potrebovali, preto ho často odmietajú. Je veľkým problémom ako pre otca, tak aj pre ostatných členov rodiny, opäť sa plnohodnotne začleniť do rodiny, ktorá si už zvykla fungovať aj bez otca. V tradičnej rodine žena prevažne reprezentuje citovejší, láskavejší prístup vo výchove detí, muž by mal byť v rodine vzorom autority a stability. V dnešnej dobe nastala síce určitá zmena v tradičnom chápaní rodiny, napríklad aj žena sa viac angažuje v práci, finančne zabezpečuje rodinu a otec sa stará o deti, ale napriek tomu úloha otca a úloha matky sú nezastupiteľné. Neprítomnosť otca v rodine však môže viesť až k rozpadu rodiny. Ale dá sa povedať, že čím je väčší pohyb členov mimo rodiny, tým je menšia jej stabilita.

Novodobým javom na Slovensku, a v posledných rokoch čoraz rozšírenejším, je odchod ženy, matky za prácou do zahraničia. Tento fenomén je o to nebezpečnejší, že jeho následky sa ešte len začínajú prejavovať, a nie sme schopní predvídať, aké dôsledky bude mať v budúcnosti. Je bolestné sledovať, ako matka odchádza častokrát aj od malých detí. O deti sa stará otec alebo starí rodičia. Matku však v živote dieťaťa nie je možné nahradiť, a nedokáže to ani otec, ani stará mama, akokoľvek sa snažia. Časom sa u týchto detí vplyvom nedostatku materinskej lásky začína prejavovať citová nevyrovnanosť. Matkino odlúčenie sa prejaví nielen v psychike jej detí, ale často aj v psychike matky, ktorá týmto odlúčením trpí. Aj keď rodina na túto alternatívu pristúpi z ekonomických dôvodov len na určitý čas, stáva sa, že si členovia rodiny časom zvyknú na vyšší životný štandard, ktorý práca v zahraničí prináša, a tak tam matka alebo otec zostávajú pracovať roky. A tým rodina dlhodobo nespĺňa svoju základnú funkciu, ktorou je spoločné dobro manželov a výchova detí. Druhorádym, ale nemenej závažným následkom dlhodobej odlúčenosti jedného z rodičov je, že drvivá väčšina týchto manželstiev prechádza po čase hlbokou krízou, ba nejedno z nich sa aj rozpadne. Preto je podľa môjho názoru výhodnejšie, ak sa za prácou, ak je to pre rodinu z ekonomických dôvodov potrebné, presťahuje celá rodina, ako je to bežné napríklad v Západnej Európe alebo v USA. V našich podmienkach sa to však tak skoro realitou nestane, u nás rodine trvá dlhšie, aj viac rokov, kým si zabezpečí svoj vlastný domov, a preto nie je také jednoduché sa ho vzdať a hľadať nový. Čiastočne je to už v našej mentalite, že si vytvárame vzťah k miestu, kde sme sa narodili a vyrastali, kde žijeme, a len veľmi neradi tieto miesta opúšťame. Nemali by sme sa však viazať k majetku, k domu, ale mať na zreteli v prvom rade dobro rodiny. Naša

budúcnosť nie je v majetku, v peniazoch, ale v našich deťoch. Preto by sa aj vláda, ktorej záleží na budúcnosti národa, mala viac angažovať za zlepšenie situácie rodín s deťmi, vytvárať im také podmienky, aby rodičia neboli nútení odchádzať od svojej rodiny.

Rodina podnikateľa

Jedným z častých javov na Slovensku je podnikanie rodičov, kedy sa rodičia venujú svojej práci od rána do neskorých večerných hodín, nepoznajú víkendy ani sviatky a ich deti sú osamelé, chýba im záujem a podpora rodičov, často sú odkázané samy na seba. Rodiny podnikateľov a živnostníkov sú poznačené väčším pracovným tempom, stresom, orientáciou na konzumný spôsob života a menším dôrazom na sociálne istoty. Pravdou je, že v takejto rodine sa kladie vyšší dôraz na vzdelanie, preto sú deti lepšie pripravené zvládnuť podmienky vzdelávania a spoločenských konvencií. Na druhej strane môže v takýchto rodinách vplyvom pracovnej vyťaženia chýbať citová väzba.

Najčastejším typom podnikateľskej rodiny na Slovensku je rodina, ktorá sa vracia k tradičnému rodovému správaniu, kde muž zarába a žena sa stará o domácnosť a výchovu detí. Vyskytuje sa tu nízka participácia otca na výchove, otec trávi s rodinou veľmi málo času, celé fungovanie rodiny má vlastne na starosti žena. Ona sa stará o deti, komunikuje s nimi, na ňu sa obracajú so svojimi starosťami. Pozná ich, vie čo robia a s kým sa stretávajú. Má s nimi vybudovaný dobrý vzťah a pevné citové väzby. Nevýhodou je tu ale prílišná pracovná zaneprázdnenosť otca, následkom ktorej často dochádza k postupnému ochabovaniu vzťahov medzi otcom a deťmi, k oslabovaniu ich vzájomných citových väzieb. Podnikanie ženy, manželky a matky je na Slovensku menej časté ako podnikanie muža. Zladiť podnikanie so starostlivosťou o deti a domácnosť je však veľmi náročné a bez pomoci manžela či iných členov rodiny to žena len veľmi ťažko zvládne. Ak podnikajú obaja rodičia, buď výchovu celkom zanedbávajú a nevytvoria si s dieťaťom žiadnu citovú väzbu alebo kompenzujú svoju častú zaneprázdnenosť darmi, či prehnanou starostlivosťou. Prílišná pracovná zaneprázdnenosť rodičov môže u detí viesť k dlhodobej frustrácii až citovej deprivácii. Nároky pracovných podmienok vedú rodičov často až k „posadnutosti prácou“ (workoholizmu) a stáva sa, že rodina nie je pripravená zvládnuť tieto dôsledky. Rodičia sa podnikaniu venujú od rána do večera, podnikateľ totiž nemá stanovenú pracovnú dobu, a aj keď sú doma, aj tu riešia pracovné záležitosti. Na svoje deti majú príliš málo času a ospravedlňujú to tým, že chcú sebe a svojim deťom zabezpečiť určitý životný štandard. Takáto situácia v rodine vedie u detí k symptómom ako je nedostatok empatie, neschopnosť vytvárania vzťahov a hľadania náhradných väzieb mimo rodiny – vytváranie bánd, alkoholizmu, narkománie a hazardným hram. Hádky, manželská nevera, rozvody, problémy rodičov späté s podnikaním spôsobujú stratu rodičovskej autority a odvrátenie sa dieťaťa od rodiny, často trávi takéto dieťa svoj voľný čas na ulici. Hľadá tu to, čoho sa mu doma nedostáva. Spoločnosť, niekoho komu na ňom bude záležať, kto sa mu bude venovať a tráviť s ním voľný čas. Deti z rozháraných alebo neúplných rodín potom majú bližšie k sebaopoškodzujúcemu ba až samovražednému správaniu sa než deti z harmonického výchovného prostredia. Rodina môže v takýchto prípadoch pôsobiť ako činiteľ vyvolávajúci a determinujúci rizikový vývin. Dieťa s problémovým správaním iba primerane reaguje na neprimeranú situáciu¹⁸. Nedostatočná výchova v rodine, najmä nedostatok materskej lásky a citu, stojí v pozadí početných prejavov delikvencie a násilia dnešných detí a mládeže.

¹⁸ Podrobnejšie rodinu ako činiteľ vyvolávajúci a determinujúci, ale aj podporujúci a udržiavajúci rizikový vývin, zároveň ale aj ako spoločenstvo, ktoré spätne nesie dôsledky rizikového vývinu popisuje Vladimír Labáth v publikácii *Riziková mládež*, s. 98-103.

Vzájomné vzťahy v rodine

Rodina vzniká na základe vzťahu medzi dvoma ľuďmi, ako výraz blízkosti dvoch ľudí, ktorí sa rozhodli žiť spolu a založiť si rodinu, prijať deti ako Boží dar a vychovávať ich. Základom vzťahov medzi členmi rodiny je láska. Láska si vyžaduje úsilie, musíme na tom pracovať, aby sme žili v láske! Keď sa budeme snažiť byť láskaví jeden k druhému, naše priateľstvo zostane vrúcne a intímny čas krásny. V praxi to znamená vedieť tomu druhému vyjadriť uznanie, prejavovať mu lásku vo svojich skutkoch, prijímať ho takého, aký je. Ako tvrdí D. Peukertová, láska je oveľa viac než len pocit, láska tiež nie je trvalý stav, ale neustále dianie. Mat' rád a zachovať si lásku toho druhého predpokladá snahu, premýšľanie, schopnosti a skúsenosti. Človek nechce a ani nemôže žiť sám, pretože potom by vlastne vôbec nežil, len by prežíval, vegetoval, potom by jeho bytie na zemi stratilo akýkoľvek zmysel¹⁹.

Tým najlepším prípadom pre výchovu detí je pokojné a harmonické rodinné prostredie, kde si všetci členovia pomáhajú a svoje problémy okamžite riešia. Disharmonická rodina je to najhoršie, čo môže dieťa postretnúť. Deti sú svedkami hádok, dohadov a neúcty rodičov medzi sebou. Následkom je to, že dieťa sa snaží ujsť od týchto problémov. Ak je dieťa ešte aj nejakým spôsobom ponižované, je to najlepší krok k tomu, aby si našiel partiu²⁰. Hľadá vzťahy mimo domu, u rovesníkov. Hľadá u nich to, čoho sa mu doma nedostáva: porozumenie, oporu, pocit, že niekam patrí.

V pracovne exponovanej rodine je dieťa izolovanejšie od rovesníkov, vyrastá často bez súrodencov, pretože rodičia pre svoje pracovné aktivity nechcú mať viac detí, často sa vyskytujú nevhodne podnecujúce faktory, ktoré podporujú uprednostňovanie hmotného zabezpečenia a materiálnych hodnôt pred osobným vzťahom a citovými väzbami. Jedno je však podstatné. Tam, kde sa rodičia k sebe správajú milo, vedia si navzájom poďakovať, poprosiť, zaželať si pekný deň, je samozrejmé, že sa takto správajú i deti. Rodičia sú pre deti veľkým vzorom, ktorý nasledujú²¹. Aj napriek tomu, že v širšom spoločenskom prostredí a najmä medzi mládežou sa takéto správanie „nenosí“, v deťoch to ostane zakotvené a je pravdepodobné, že v budúcnosti tento model správania budú používať vo svojich vlastných rodinách. Rodina, kde existujú priateľské vzťahy, vie okamžite riešiť prípadný problém. Deti svojim rodičom dôverujú a môžu sa im zveriť. Je dôležité, aby si rodičia aj napriek vysokému pracovnému zaťaženiu vedeli nájsť pre svoje deti čas.

V rodine, kde panuje napätie, nikto s nikým nekomunikuje, každý je akoby sám za seba, je väčší predpoklad, že si deti budú hľadať iné miesto, kde o nich prejavia záujem. Nastáva moment, kedy sa dieťa potrebuje sebarealizovať a stáva sa členom nejakej rovesníckej skupiny. Tu sa uchylujú predovšetkým deti, u ktorých rodina neuspokojuje potrebu sociálnej blízkosti.

Nedostatok komunikácie medzi rodičmi a deťmi

Druhým závažným problémom dnešnej rodiny je nedostatok komunikácie a pochopenia. V súčasnej hektickej dobe sa rodičia so svojimi deťmi veľmi málo spolu skutočne porozprávajú. Osvojili sme si pravidlá rýchlej a stručnej mobilnej komunikácie, ale už sa nevieme rozprávať o svojich pocitoch, o svojich myšlienkach. V hĺbke svojho srdca každý túži po tom, aby mohol s niekým hovoriť o svojich pocitoch, aby mu niekto rozumel. Keď sa dvaja ľudia vedia spolu dobre porozprávať, povedia jeden druhému o všetkých

¹⁹ Úskalia vzťahu medzi mužom a ženou bližšie rozvádzajú A. Hanzlíková a D. Peukertová vo svojej knihe *Ty a ja* aj s konkrétnymi príkladmi problémov vo vzťahu zo skutočného života.

²⁰ T. Cenková, *Jak prežiť pubertu svých dětí*, Praha 2010, s. 44.

²¹ Ibidem, s. 73.

svojich problémoch, radoostiach, žiali, nápadoch. Ak rodičia s deťmi spolu nekomunikujú, ich rodina, to je skupinka osamelých ľudí pod jednou strechou. Božím plánom je, aby rodina zdieľala všetko spoločne. Príčinou nedostatku komunikácie v rodine je najčastejšie nedostatok času, prílišná zaneprázdnenosť jedného alebo aj oboch manželov, ktorí potom nemajú čas venovať sa svojmu partnerovi i svojim deťom. Ďalšou príčinou môže byť neschopnosť vypočúť si toho druhého. Komunikácia nemôže existovať, dokiaľ nie sme ochotní jeden druhého skutočne počúvať. Problémom dnešnej doby je, že si nevieme nájsť čas toho druhého skutočne vypočuť, porozprávať sa navzájom, venovať mu chvíľu svojho času. Riešením nedostatku času rodičov porozprávať sa so svojím dieťaťom nie je kúpiť mu mobilný telefón či počítač.

Masovokomunikačné prostriedky ako náhradná alternatíva

V dnešnej dobe vstupuje do výchovného procesu pôsobenie masmédií, najmä v rodinách vyšších vrstiev, kde má dieťa vlastný televízor, počítač a prístup k internetu a ak zaneprázdnení rodičia nechajú dieťaťu úplnú voľnosť vo výbere programu, môžu mať tieto prostriedky negatívny vplyv na jeho morálku. Skoro v každej domácnosti je dnes normou, že každý člen od dovŕšenia ôsmeho roku veku má vlastný mobil, a skoro každá rodina má dnes počítač a pripojenie na internet²². Dnešné deti si veľmi rýchlo osvoja schopnosť hrať počítačové hry a komunikovať medzi sebou prostredníctvom chatu. Následkom toho je však nedostatok osobnej komunikácie. Slovná zásoba týchto detí je zúfalo nedostatočná, pretože vďaka počítačom a virtuálnym hrám strácajú záujem o klasickú literatúru. Je to určitá skupina detí, ktoré nemajú vypestované žiadne koníčky ani záujmy. Nikdy k tomu neboli vedené, takže sa počítač a mobil stali ich náhradnými rodičmi. Prostredníctvom počítača si zdieľajú i s anonymnými ľuďmi svoje pocity, trápenia a zážitky. Na internetových sociálnych sieťach je veľké množstvo detí, ktoré sa cítia sami, ich rodičia na nich nemajú čas, poprípade na nich nechcú mať čas.

Veľmi hlboký vplyv najmä na mládež majú hromadné oznamovacie prostriedky, a to v ohľade citovom, intelektuálnom, mravnom i náboženskom. Nesú so sebou rôzne nástrahy a značné nebezpečenstvo, ktoré nemôžeme podceňovať. Keď sa s nimi obratne a systematicky manipuluje, môžu šíriť zvrátené predstavy o živote, o rodine, o náboženstve a o mravnosti. Dnešný spôsob života vedie k tomu, že sa rodiny zbavujú zodpovednosti za výchovu, keď nachádzajú jednoduchú možnosť, ako deti zamestnať ľahko prístupným rozptýlením. Z toho vyplýva povinnosť chrániť predovšetkým deti a mládež pred náporom hromadných oznamovacích prostriedkov. Je treba starať sa o to, aby ich používanie v rodine bolo presne upravené, a tiež sa snažiť zaobstarať svojim deťom zdravšie a užitočnejšie spôsoby rekreácie a využitia voľného času. Rodičia majú sledovať, aký vplyv majú tieto prostriedky na ich deti a dozerať, aby ich deti používali umiernenie, kriticky a múdro. Majú deti viesť a pomáhať im s výchovou svedomia tak, aby boli schopné vecných a objektívnych úsudkov a aby boli schopné správne si vybrať z toho, čo im tieto prostriedky ponúkajú. Nemôžeme deti úplne odstrihnúť od technických vymožeností dnešnej doby, pretože by boli znemožnené medzi svojimi rovesníkmi a mohli by trpieť pocitom menejcennosti, čo si asi nikto z rodičov nepraje. Ale počítač či mobil sa nemôžu stať náhradou za kamarátov či rodičov.

Dnes sa nezriedka človeku pri hľadaní odpovedí na denné vážne problémy manželského a rodinného života ponúkajú názory, ktoré sú navonok lákavé, ale predsa rôznym spôsobom poškodzujú pravdu a dôstojnosť ľudskej osoby. Tieto názory a ponuky sú často podporované silnou a rozvetvenou sieťou oznamovacích prostriedkov, ktoré obratne a nepozorovane ohrozujú slobodu a schopnosť objektívneho úsudku. Na jednej strane si je

²² T. Cenková, *Jak prežiť pubertu svých dětí*, op.cit., s. 77.

človek stále vedomý osobnej slobody, venuje väčšiu pozornosť kvalite medziľudských vzťahov v manželstve a výchove detí. Vie, že sa nutne musia rozvíjať vzťahy medzi jednotlivými rodinami, aby si mohli poskytovať vzájomnú duchovnú a hmotnú pomoc. Ale na druhej strane sú tu známky deformácie niektorých základných hodnôt, ktoré vzbudzujú starosti, ako chybné teoretické i praktické chápanie vzájomnej nezávislosti manželov, závažné nezhody v názoroch na vzťah autority medzi rodičmi a deťmi, ťažkosti rodiny pri predávaní duchovných hodnôt, rastúci počet rozvodov, odmietanie mravných noriem. Rastie počet rozvodov a následne nové spolužitia rodičov. Je tým narušená stabilita rodiny a tým dieťa stráca základné istoty vo svojom živote.

Záver

Usporiadany rodinný život má význam nielen v oblasti osobnej spokojnosti a perspektívy, ale aj z hľadiska celospoločenského, pretože rodina, ako reprodukčná a výchovná ustanovizeň, je základnou bunkou národa a spoločnosti. Harmonické manželstvo a usporiadaný rodinný život budujú jednotne a rovnakým dielom obaja partneri, rovnako muž i žena. Niektoré deti sa vedú vyrovnáť s osamelosťou v rámci rodiny bez väčších problémov, zatiaľ čo iné sú v koncoch, prežívajú zúfalstvo a strach. Na to, ako sa dieťa s danou situáciou vyrovná, má vplyv aj jeho vek.²³ Veľa záporných javov v živote dnešných rodín má pôvod v tom, že mládež v nových okolnostiach nielen stráca zo zreteľa pravú stupnicu hodnôt, ale ani nevie, ako k novým ťažkostiam pristupovať a ako ich riešiť, pretože už nemá žiadne pevné normy správania. Skúsenosť však ukazuje, že mladí ľudia, ktorí sú na rodinný život dobre pripravení, vedú si vo všeobecnosti lepšie poradiť než ostatní.

²³ J. Elliot, M. Place, *Dítě v nesnázích. Prevence, příčiny, terapie*, Praha 2002, s. 90.

Osamelosť dieťaťa v rodine postihnutej nezamestnanosťou

Loneliness of a child in a family afflicted with unemployment

Summary

All the human life is accompanied by a number of values which are perceived as the most important ones. Job is undoubtedly one of such values. Profession gives a human being the feeling of both certainty and importance. Loss of a job may lead to a breakage of the certainty which may consequently be connected with the appearance of personal problems. Such a situation together with family problems may become so extensive that they can possibly touch children regardless of their age. Any child is a being who naturally has no idea of the unemployment problems or such problems understanding is only adequate to the child's age. A child facing the impact of unemployment in the family, a child who has to live in such conditions may experience loneliness because parents first of all try to solve their difficult situation and only then they tend to explain it to a child.

Key words: child, family crisis, unemployment, job

Úvod

Aktuálnosť dnešnej doby je hlboko poznačená finančnou krízou, ktorá je viditeľná na celom svete. Najvýraznejším znakom tejto ekonomickej, sociálnej a psychicky náročnej doby je nezamestnanosť. Táto situácia nás dostáva do mnohých problémov a starostí. Neľahká situácia, ktorú nám prináša prítomnosť, nás neraz vedie k samote, opustenosti, zúfalstvu. Všetky tieto ťažkosti majú za dôsledok to, že človek má nízku mieru cenenia si samého seba.

Nezamestnanosť je problémom globálnym a nedotýka sa len populácie ktorá je pracujúca. Do tohto prostredia patrí celý systém rodiny ktorý je problémom ovplyvňovaný.

Nezanedbateľné sú tiež rozdiely v rodinnom živote, v podmienkach za akých je v rodine uskutočňovaná výchova. Veľmi citlivo reagujú na nezamestnanosť deti nezamestnaných. Nezamestnanosť rodičov má vplyv na zníženie sebaúcty, emocionálne problémy, agresívne správanie ale i zvýšené riziko úrazu a zvýšenú konzumáciu alkoholu u detí rôznych vekových skupín.

Vplyv nezamestnanosti na dieťa

Ak chceme skúmať osobnosť dieťaťa, musíme sa naň pozerat' ako na integritu celkovej osobnosti, ktorá má svoju hodnotu, jedinečnosť i potreby. Aby sa dieťa mohlo zdravo vyvíjať a rásť, potrebuje mať popri základných fyziologických potrebách uspokojené aj emočné potreby. Tak ako je nevyhnutne dôležité, aby dieťa malo kde bývať, aby jedlo, spalo, obliekalo sa, tak je priam životne dôležité, aby bolo milované. Nebojme sa dôverovať poznaniu, že dieťa je správne vychovávané len za predpokladu, že náš prvotný vzťah k nemu je daný láskou, ktorá si nekladie žiadne podmienky. Pokiaľ si toto neuvedomíme, nemôžeme porozumieť dieťaťu a jeho správaniu ani vedieť, ako konať v prípade, kedy sa dieťa správa zle²⁴. Pozitívna výchova dieťaťa sa zakladá na pochopení jeho nedostatkov, pochvalách

²⁴ R. Champb, *Potřebuji tvou lásku*, Praha 1992, s. 28.

a odmenách za tie najmenšie úspechy a klady. To je možné len vtedy, ak sa rodičia ustavične snažia pochopiť duševné pohody a správanie svojho dieťaťa. Dieťa je bytosť, ktorá „chápe“ problémy primerane svojmu veku a schopnostiam. Ak vidí trápiacich sa rodičov, ktorý svoju ťažkú finančnú situáciu nevedia ani sami pred sebou zdôvodniť, tak je s určitosťou isté, že ani dieťa jej nerozumie a je zmätené²⁵.

Medzi najviac znevýhodnené skupiny patria:

- obyvatelia s nízkym vzdelaním a slabou pracovnou skúsenosťou (Rómovia),
- muži nad 50 rokov, aj po absolvovaní viacerých rekvalifikácií,
- ženy nad 40 rokov, aj po absolvovaní viacerých rekvalifikácií,
- ženy po materskej a rodičovskej dovolenke,
- ženy s malými deťmi (i napriek zákazu zisťované pri vstupných pohovoroch),
- mladí vo veku 18 - 24 (absolventi bez praxe),
- telesne postihnutí²⁶.

K najčastejším negatívnym dôsledkom nezamestnanosti je stres v rodine. Stres spôsobený nedostatkom financií, neznamenaá hneď to, že ak matka, alebo otec prišli o prácu, tak rodina je trpiaca chudobou, dôjde však k úbytku finančných možností. Neskôr to môže vyústiť do zvýšenia konfliktovosti, strach z budúcnosti, zmena postavenia rodiča v rodine, ale i jeho stigmatizáciu v spoločnosti. Všetky tieto okolnosti výrazne vplývajú na dieťa.

V rodine postihnutej nezamestnanosťou je dieťa členom na ktorého trápenie sa nepúta pozornosť. Takéto dieťa nevie v budúcnosti viesť svoj život zmysluplne. Z nezamestnanosti môže vyplynúť problém chudoby ktorá ovplyvňuje veľa iných problémov a kvalitu života. Chudoba môže ovplyvniť starostlivosť rodiča o dieťa, tak ,že rodičia nemajú finančné prostriedky na zaplatenie školy, kníh, doučovania, rôznych výletov, exkurzií, ktoré by pre dieťa boli rozvíjajúce. Dôsledkom toho môže dieťa v škole zaostávať, okruh spolužiakov ho neakceptuje a to môže spôsobiť vyčlenenie z triedneho kolektívu.

Nepochybne prvým a najdôležitejším vychovávateľom dieťaťa je jeho rodina, hlavne rodičia, ktorí majú najsilnejší vplyv na svoje dieťa. Dávajú mu lásku, domov, pocit bezpečia, utvrdzujú ho v jeho vlastnej identite, učia sa s ním prekovávať prvé ťažkosti v škole, ale vedia ho aj múdro potrestať. Jednoducho vplývajú na neho tak, aby sa z neho stala osobnosť v tom najplnšom a najpozitívnejšom zmysle slova.

Rodina je jedným z najdôležitejších činiteľov spoločenskej existencie človeka. V rodine dostáva dieťa základnú výchovu a uvádza sa do širších spoločenských stykov. Rodina je determinovaná aj biologicky, ako jednotka reprodukcie ľudského rodu²⁷.

Jedným zo základných predpokladov zdravého duševného vývoja dieťaťa je, aby vyrastalo v prostredí citovo vrelom a stálom. Na prvý pohľad sa to zdá byť celkom samozrejmé a ľahko dosiahnuteľné. Ale predsa je len potrebné sa nad tým zamyslieť a niekedy i napnúť mnoho síl, aby sme tieto dve podmienky splnili. Tá prvá požaduje, aby rodičia mali svoje deti radi. Tá druhá požaduje, aby sa mali radi navzájom. Aby dokázali vytvoriť spoločenstvo, ktoré bude trvať po celý ich život a v ktorom bude všetkým dobre.

Je dôležité podotknúť, že aj keď plnenie výchovných a biologických funkcií predpokladá ekonomické zabezpečenie rodiny, neznamenaá to však, že úroveň výchovného pôsobenia priamo závisí od ekonomického zabezpečenia rodiny. I v skromnejších

²⁵ www.cmps.ecn.cz/pd ; (K otázke rozdielneho vplyvu nezamestnanosti matky a otca na subjektívnu pohodu adolescentov), 25.01. 2011.

²⁶ www.sociologia.sav.sk; (Rodová rovnosť a trh práce na Slovensku), 25.01. 2011.

²⁷ R. Burian, M. Špánik, *Teória výchovy pre kresťanské školy*, Trenčín 1994, s. 21.

podmienkach môže rodina veľmi dobre plniť funkciu výchovnú, emotívnu a ochrannú. Preto by rodina postihnutá nezamestnanosťou nemala zabúdať na dôležitosť výchovy, ktorá aj v náročných rodinných situáciách je nevyhnutná. Táto výchova znamená nájsť si podnety a čas, ktoré by smerovali k deťom. Spoločné aktivity, sú dôležité preto, aby dieťa nepocíťovalo ohrozenie svojej stability a istoty v rodine. Pocit bezpečia je nenahraditeľný pre zdravý vývoj dieťaťa²⁸.

Problémové správanie žiaka v škole, môže byť tiež jedným z pocitov osamelosti, ktorú pociťuje v rodine postihnutej nezamestnanosťou. Táto osamelosť sa v školskom prostredí mení na problémové správanie v dôsledku narušenia rodinnej rovnováhy. Rodičia, ktorí sa s týmto problémom stretnú, prechádzajú mnohými ťažkosťami (materiálna neistota, pochybnosti v profesijných kvalitách, pocity menejcennosti), týchto ťažkostí je toľko, že im už na dieťa neostáva dostatočný priestor a nedokážu sledovať situáciu, pokroky svojho dieťaťa v škole.

Zvyšovanie ekonomickej i sociálnej úrovne, pôsobí v mysli dieťaťa, mladých ľudí zmätok a vyvoláva v ich rodinách ešte väčšie pochybnosti o efektívite vzdelania. V súčasnosti je spoločnosť prostredím s javmi ako je nielen nezamestnanosť, ale aj kríza rodiny, kríza hodnôt, ktoré nás nútia zvažovať, platnosť cieľov a obsah vzdelávania a používaných metód. Deti, žiaci i mladí ľudia sú spoločnosťou preceňovaní. Mnoho dospelých má tendenciu sa identifikovať s dospelávajúcimi, čo nie je veľmi prínosné hlavne v období, keď človek potrebuje nájsť dospelý vzor. Deti si najčastejšie berú za príklad osoby zo svojho najbližšieho okolia. Popri rodičoch a priateľoch či spolužiakoch býva veľmi často napodobňovaný aj vychovávateľ či pedagóg. Takáto autorita by pomohla budovať vlastnú identitu budúceho dospelého človeka.

Rodičia, učitelia a vychovávateľia by mali používať také výchovné metódy, ktoré by prispievali k elevácii osobnosti dieťaťa, teda k zvyšovaniu jeho hodnoty, ktorú ako človek má. Nikto z vychovávateľov ani z rodičov nemá vonkoncom žiadne právo devalvovať, znižovať hodnotu dieťaťa.

Pojem „výchova detí“ sa v mnohých rodinách a inštitúciách žalostne stencil len na akési uspokojovanie základných biologických či intelektuálnych potrieb dieťaťa. Ak však máme neustále na zreteli všetky tri zložky človeka, teda: telo, dušu i ducha, vidíme, že majú byť v súlade. Ak chceme, aby z detí vyrástli harmonické osobnosti, musíme ich vychovávať. Výchova všeobecne je pre dieťa nevyhnutne potrebná ak chceme vyformovať zrelé osobnosti pripravené do života. Kapitulárnu úlohu v procese výchovy dieťaťa zohráva uvedomenie si faktu, že dieťa je osobnosť, ktorá potrebuje lásku. Dôležitú úlohu vo výchove dieťa zohráva vychovávateľ, ktorým v prvých rokoch života dieťaťa nie je nik iní než rodičia. V neskorších rokoch dieťaťa je to škola a pedagogickí pracovníci, ktorí ho formujú a neustále povzbudzujú.

Záver

Tradičné hodnoty, ktoré sprostredkúva škola ako práca, vlohy alebo úsilie zaznamenala určitý úpadok. Ako potom môžu byť žiaci citliví k pozitívnemu prínosu práce, keď sa tieto hodnoty spochybňujú a nemajú svoju dôležitosť. Má potom škola zmysel, alebo aký zmysel má život. Žijeme v spoločnosti, kde zmysel niektorých hodnôt je zničený. Hodnoty ako čas, práca, rodina, musíme znovu a znovu stavať do akéhosi pomeru. Spoločnosť sa mení veľmi rýchlo, až tak rýchlo, že nie je možné uchovať stále rovnaké bytosti, gestá, predmety, históriu, alebo sám život. Malo by byť v našom záujme sa

²⁸ H. Smith, *Deti a rozvod*, Praha 2004, s. 49.

vynasnažiť vrátiť svetu, ktorý nás obklopuje, zmysel, ak sa o to nebudeme usilovať, tak budeme pod nadvládou vecí a našich pudov²⁹.

²⁹ M. Thérèse Auger, Ch. Boucharlat, *Učiteľ a problémový žák*, Praha 2005, s. 15-16.

Osamelosť dieťaťa spôsobená alkoholizmom v kontexte súčasnej rodiny

Loneliness of a child caused by alcoholism in the context of contemporary family

Summary

This paper is aimed at the influence and consequences of alcoholism on the fundamental cell of the society – family. We attempt to point out negative consequences of alcoholism, which attack directly not only the individual, society but mainly family of the alcoholic. We describe functions of the family from the aspect of alcohol's negative influence on the child in a family. To a large extent, we deal with the loneliness of the child caused by domestic alcoholism.

Key words: alcohol, alcoholism, impact of alcoholism on family, child's loneliness

Úvod

Alkohol má účinky rovnaké ako ktorákoľvek iná droga ovplyvňujúca psychiku. Závislosť alebo návyk v prípade alkoholu nazývame alkoholizmus. Alkoholizmus negatívne pôsobí na fyzickú i psychickú stránku človeka. Nás bude zaujímať rozmer alkoholizmu v sociálnej oblasti. Alkoholizmus ako faktor narušenia medziludských vzťahov sa prejaví najskôr v jeho bezprostrednom okolí, v rodine alkoholika. Alkoholizmus deformuje manželský vzťah, je narušená rovnováha v rodine a deti sú vystavené a ohrozené negatívnymi vplyvmi a osamelosťou.

Súhlasíme s názorom Jozefa Kredátusa (2002), ak niektorý člen rodiny začne užívať alkohol, neskôr ho zneužívať, postupne prejde až do návykového pitia, a potom do závislosti a vzniká chorá rodina s členom závislým od alkoholu. V mnohých prípadoch táto skutočnosť akou je alkohol, vážne ohrozuje stabilitu, súdržnosť a následne aj zdravie rodiny. Odzrkadľuje sa to na kvalite rodinných vzťahov. Ovplyvňuje mieru saturácie takmer všetkých, ale predovšetkým emocionálnych potrieb členov rodiny a závažne vplýva predovšetkým na deti.

Deštruktívny vplyv alkoholizmu na rodinu je evidentný. Žiaľ evidentná je mnohokrát aj ľahostajnosť spoločnosti voči tomuto problému, najmä ak hovoríme o skutočnosti, že budúcnosť ľudského rodu závisí od rodiny. Čoraz väčší počet rodín sa musí vysporiadať s problémom vplyvu alkoholizmu. Dôsledkom alkoholizmu v manželstve a rodine je narušenie harmonických vzťahov medzi manželmi, ale aj medzi rodičmi a deťmi, no najzávažnejší je rozpad manželstva a rodiny.

Podľa štúdie J. K. Jacksona niekoľko tisícok rodín, ktoré sú poznačené alkoholizmom určuje sedem predpovedateľných štádií, ktorými rodina prechádza vo svojom úsilí prispôbovať sa problému alkoholu v rodine. V prvom štádiu sa snaží rodina svoj problém poprieť. Rodina sa snaží predstierať jej rovnováhu a stabilné postavenie. Druhé štádium je charakteristické zbavovaním problému z rodinného prostredia. Rodina sa začína sťahovať zo sociálnych situácií a interakcií, prechádza do izolácie. Členovia rodiny majú zábrany vyhľadať pomoc z vonka. Snažia sa ovplyvniť alkoholika prostredníctvom vymáhania sľubov, hrozieb, skrývania alkoholu. V treťom štádiu rodina prežíva strach a zúfalstvo v hľadaní riešenia problému. Členovia rodiny sú často obeťou fyzického násillia, prežívajú psychickú bolesť, ktorá vyplýva z útokov, zastrasovania. V štvrtom štádiu je to pokus rodiny o obnovenie rovnováhy v jej systéme. Zdravý partner sa snaží prebrať všetky povinnosti na

svoju starosť. Alkoholik v tejto fáze pôsobí schizofrenicky – na jednej strane bojuje o sympatie, na druhej strane rodinu opätovne ohrozuje. V piatom štádiu sa rodina snaží uniknúť od problému separáciou alebo rozvodom. Pre šieste štádium je charakteristické definitívne rozhodnutie o odlúčení a odchode od alkoholika. Rodina sa začína reorganizovať a obvykle sa stáva opäť funkčnou jednotkou. V siedmom štádiu sa rodina uzdravuje, ak alkoholik vyhľadá liečbu.

Tam kde prevláda chaos, živelnosť, neporiadok, nízka úroveň vzťahov medzi ľuďmi, tam nachádza živnú pôdu aj alkohol. Na druhej strane v podmienkach, kde je poriadok, disciplína, plánovitosť v práci, kde vládne a uplatňuje sa rozum, tam nie je pre alkohol vyhovujúca pôda (Nociar, 2001).

Alkoholizmus má v manželstve a rodine najviac negatívnych dôsledkov na deti. Pod vplyvom týchto dôsledkov, je zraňovaná ich osobnosť, nakoľko sú vo svojom štádiu rozvoja a formácie. Alkoholizmus u rodičov spôsobuje v deťoch zmätenosť, strach, napätie, depresie, neprirodzené správanie, je narušená psychická rovnováha detí, absencia adekvátneho vzoru v správaní, neurotické potiaže. Hlboko ranená a poznamenaná pitím jedného z rodičov, alebo oboch býva oblasť výchovy detí. Za normálnych okolností dieťa vníma rodiča ako vzor a prirodzenú autoritu. Avšak ak sa rodičia hádajú, urážajú, kričia po sebe, ponížujú sa, dieťa sa dostáva do obzvlášť náročnej situácie, ktorú nedokáže uniesť a riešiť. Jeho najzákladnejšie predstavy sa búrajú. Stráca pôdu pod nohami, stráca istotu, dôveru. Dieťa v rodine poznačenej alkoholizmom trpí po každej stránke. Citovej, duševnej, materiálnej, spoločenskej i výchovnej.

Deti vyrastajúce v takýchto rodinách strácajú sebadôveru, nedostávajú základnú dôveru v život, nemajú zdravú a potrebnú mieru sebavedomia a sebahodnotenia. Psycho – emocionálna dimenzia ich osobnosti je narušená, čo je v dospelom veku často príčinou neschopnosti nadviazať hlboký a úprimný vzťah s osobou opačného pohlavia. Deti podvedome kopírujú správanie rodičov. Tak majú väčšiu pravdepodobnosť stať sa alkoholikmi.

Alkoholizmus v rodine je pre deti dlhodobou traumou, ktorá negatívne vplýva na schopnosť detí učiť sa a sústrediť sa. Súčasne so stúpajúcou intenzitou alkoholizmu u rodičov úmerne klesá intenzita výchovnej starostlivosti rodičov o deti. Alkohol sa stáva najdôležitejšou hodnotou v ich živote a deti sa dostávajú na okraj rodičovského výchovného záujmu. To spôsobuje u detí osamelosť a opustenosť (Rašlová, K., 1994).

Osamelosť ako sociálny jav, definujú mnohí autori. Podľa názoru D. Perlmana (s. 231) je osamelosť neprijemná skúsenosť, ku ktorej dôjde, keď systém sociálnych vzťahov jedinka je signifikantne nedostačujúca buď vo svojej kvalite alebo kvantite.

Podľa toho, kto nám osamelosť spôsobuje sa osamelosť delí na (F. J. Bruno):

- osamelosť, ktorú sme si spôsobili sami iracionálnymi myšlienkami a cítime sa ako obeť
- osamelosť, ktorú sme si nespôsobili sami – spôsobili ju nepriaznivé životné udalosti (alkoholizmus)

Z psychologického hľadiska delíme osamelosť na (Žiaková, E., 2008):

- Kognitívnu – ak nemáme na blízku niekoho, s kým by sme sa mohli porozprávať o práci, tvorbe, s kým by sme si rozumeli v odbornej či filozofickej oblasti
- Behaviorálnu – absencia priateľov, s ktorými by sme mohli tráviť voľný čas (mimo domova). Radosť z obľúbenej aktivity (návšteva kina, výlet do prírody, spoločenská hra...) sa značne redukuje, pokiaľ sa nemáme s kým o ňu podeliť.
- Emocionálnu – stav neuspokojenia potreby lásky ako citovej náklonnosti, vysoká citová deprivácia. Je to najhorší druh osamelosti a jej dôsledky sú najzávažnejšie.

Osamelosť dieťaťa je spôsobená predovšetkým emocionálnym opustením dieťaťa zo strany jeho rodičov.

Dôsledky alkoholizmu a jeho dopad na rodinu, môžeme rozdeliť do dvoch skupín:

- Kvantifikovateľné straty – práceneschopnosť, liečba, rehabilitácia, invalidita, absencie v práci, predčasná smrť, sociálna podpora nezamestnaných a ich rodín, úrazy, kriminalita, právne a administratívne náklady
- Nekvantifikovateľné nemateriálne straty - ľudské utrpenie rodín, detí, zdravotné poškodenia detí, zneužívanie detí, týranie v rodinách, morálne straty.

Ak hovoríme o negatívnom narušení a negatívnych vplyvoch alkoholizmu na rodinu, tak systematicky uvedené deformácie, negatíva môžeme premietnuť aj do základných funkcií ktoré plní a zabezpečuje rodina (funkcie rodiny podľa Višňovského).

Biologicko – reprodukčná funkcia – napĺňa sa počatím a narodením dieťaťa. Zahŕňa sexualitu i reprodukciu. Zníženie sexuálneho apetítu a problémy s impotenciou sú jedným zo symptómov závislosti na alkohole. Stretávame sa s možnosťou poškodenia plodu alkoholom. Pitie alkoholu v tehotenstve vyvoláva rastové a iné chorobné vývojové zmeny v plode.

Ekonomická funkcia rodiny – predstavuje v prvom rade zabezpečenie materiálnych potrieb členov rodiny. Patria sem potreby na vzdelávanie, na záujmové aktivity. Ak je v rodine závislý člen, investícia do alkoholu prevyšuje nad ostatné investície. V hodnotovom rebríčku závislého je alkohol na prvom mieste a absentuje tok myšlienok nad ostatnými potrebami rodiny. Zabezpečenie výživy je na nedostačujúcej úrovni, deti môžu byť náchylnejšie na choroby.

Výchovno – socializačná funkcia – rodina je prvým miestom, kde sa dieťa spoločensky začleňuje. Je tiež prvým prostredím, kde sa dieťa učí začleňovať sa do spoločenských vzťahov. Rodina je prostredím na výchovu detí, na citový, telesný, rozumový a mravný vývin detí. Dieťa vychovávame vlastným príkladom, svojím správaním, gestami ale i vlastnými nedostatkami. Každá chyba vo výchove má určité následky. Medzi najčastejšie príčiny nespokojnosti detí s alkoholickým rodinným prostredím patrí nevyhovujúca atmosféra (neúprimnosť, egoizmus rodičov, uprednostňovanie iného súrodenca) a obmedzovanie osobnosti dieťaťa (rodičia neposkytujú dostatok finančných prostriedkov, svojvoľne manipulujú s voľným časom dieťaťa) (Kačáni, 1999).

Dieťa spočiatku viazané na obidvoch rodičov situáciu v dome nechápe. Porovnáva ju s okolím, narušajú sa vzťahy k alkoholikovi, ktorý je náladový, aj keď je triezvy. Rodič závislý od alkoholu v detských očiach nevystupuje ako kladný hrdina. I keď dieťa napomína, vyjadrenia závislého rodiča si príliš k srdcu neberie. Bráni sa vzdorovitosťou, lebo keď rodič „vychováva“ i v stave opitosti a niekedy aj hrubo, nemôže si získať dôveru dieťaťa (Pavelová Ľ., 2006).

Emocionálna funkcia rodiny – emocionalita je vyjadrená medzi manželmi a deťmi i medzi súrodencami navzájom. Harmonické vzťahy, pochopenie, tolerancia, zdravé vzťahy, dôvera, to sú zložky záruky pevných emocionálnych väzieb, bezpečnosti a istoty. V rodine, kde je emocionálna výchova zdravo a dostatočne rozvinutá, jej členovia majú väčšie predpoklady na zvládnutie problémov. Zvlášť deti z rodín, kde je prítomná závislosť na alkohole, ľahšie prekonávajú vznikajúce problémy. Predpokladom napĺňania emocionálnej funkcie rodiny je aj vzájomný rešpekt a úcta. Dieťa trpí, keď sa jeho práva, potreby a záujmy prestanú zohľadňovať.

Vplyv prostredia a nesprávny postoj rodičov k alkoholu výrazne podporujú vývoj závislosti. Dieťa, ktoré od malička vníma okolo seba pravidelnú konzumáciu alkoholu, môže ľahko získať dojem, že ide o bežné, neškodné alebo i spoločensky potrebné javy (Gohlert, 2001).

Odpočinková a regeneračná funkcia rodiny – rodina je miesto na odpočinok a regeneráciu psychických i fyzických síl. Poskytuje pocit imunity a bezpečia, zvládanie stresu a neúspechov, duševnú oporu v ťažkých životných chvíľach. V prípade, že je tam narušenie pod vplyvom závislosti od alkoholu, je oslabená, resp. celkom ochromená

regenerácia psychických a fyzických síl, čo môže mať deštrukčný vplyv na zdravý vývin a vývoj dieťaťa.

Záver

Keďže narušenie funkcií, ktoré majú stmelovať a posilňovať rodinu je pri závislosti na alkohole výrazné a dokázateľné, je žiaduce budovať a vytvárať zdravé medzilidské vzťahy. Regenerácia narušeného rodinného systému si vyžaduje dlhú a náročnú prácu odborníkov. Vidíme potrebu angažovania sa sociálnej práce v tejto oblasti. Pretože výrazne narušený a nezregenerovaný rodinný systém býva príčinou ďalšej recidívy, ba aj ďalším prehĺbením problému, ktorý sa stáva o to ťažšie zvládnuteľný. Veľmi dôležitým faktom je predchádzať vzniku závislosti prevenciou a osvetou. Treba na to dbať o to viac, ak sa dotýka detí v rodinách, kde jeden z rodičov, resp. Obaja sú závislí na alkohole. Je nutné zlepšiť spoluprácu medzi zdravotníctvom a sociálnymi službami z dôvodu lepšej koordinácie, ale aj školy, voľnočasových centier a rôznych organizácií, ktorým záleží na zdraví celej spoločnosti ktorej je rodina základnou bunkou.

Zoznam bibliografických odkazov

1. Žiaková, E.,: *Osamelosť ako sociálny a psychologický jav*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, 2008. ISBN 978-80-8068-731-1.
2. Rašlová, K.,: *Vplyv choroby na dynamiku rodinných vzťahov*. In: *Nová evanjelizácia*. Bratislava 1994.
3. Nociar, A.: *Alkohol, drogy a osobnosť*. Bratislava: Asklepios, 2001. ISBN 80-7167-044-8.
4. Kredátus, J.: *Od funkčnej k disfunkčnej rodine, od kvality k nekvalite života*. In: *Kvalita života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: FF PU 2002, s. 196 – 203.
5. Bruno, F.J.: *Nebud'te sami aneb Jak získat přítele*. Praha: Lidové noviny. In: Žiaková, E.,: *Osamelosť ako sociálny a psychologický jav*. Prešov: Filozofická fakulta PU v Prešove, 2008. ISBN 978-80-8068-731-1.
6. Stephen A., Burns, J.: *Drogovzdorné dieťa*. Bratislava: Nová nádej Slovensko. ISBN 80-967334-6-X.
7. Nešpor, K.: *Návykové chováni a závislost*. Praha: Portál, s.r.o., 2000. ISBN 80-7178-831-7.
8. Kačáni, V. a kol.: *Základy učiteľskej psychológie*. Bratislava: SPN, 1999. 214 s., 80-10-00429-4.
9. Gohlert, CH, F., Kuhn, F: *Falošné [vedomie](#)*. Bratislava: Ikar, 2001, 142 s., 80-551-0207-4.

Osamotnienie dziecka w rodzinie niepełnej

The loneliness of the child in incomplete families

Summary

The family is characterized by intimacy, cohesion, emotion. Incomplete family is a family where one parent is absent. Loneliness can cause a child to its conclusion by himself, shall enter into a feeling of loneliness, uselessness, loneliness, uselessness. A child needs a home where it has its place where it counts, where we can come without great embarrassment, which is waiting for us, where we take a perfectly known.

Key words: family, loneliness, child, parent

Rodzina jest podstawową jednostką społeczną. Tworzy ją ojciec, matka i ich dzieci. W znaczeniu szerszym do rodziny należą również dziadkowie i pozostali krewni. Rodzina charakteryzuje się intymnością, jednolitością, emocjonalnością. Każdy człowiek rodzi się w rodzinie, w której przez pewien czas żyje, a następnie zakłada własną rodzinę. Rodzina wytwarza cały system związków, dzięki któremu dochodzi do rozwoju psychicznego wszystkich jej członków. „Jej zadaniem jest zabezpieczenie warunków dla rozwoju i udzielenie wsparcia członkom rodziny na płaszczyźnie społecznej, psychologicznej i biologicznej”³⁰.

Rodzina spełnia cztery podstawowe funkcje:

- biologiczno-reprodukcyjną;
- ekonomiczno-zabezpieczającą – zabezpieczenie podstawowych potrzeb życiowych;
- emocjonalną – rodzice są dla dzieci pierwszymi wzorami wychowawczymi;
- społeczno-wychowawczą – rodzina gwarantuje dziecku miłość, bezpieczeństwo, zrozumienie i uznanie.

Niezastąpione miejsce w charakterystyce rodziny posiada pojęcie dom. Znaczenie tego miejsca i jego wyjątkowość od początku wpływają na psychikę dziecka. Tam dzieci uczą się reagować na sytuacje, które zjawiają się przed nimi w różnych etapach życia. Długotrwała zależność fizyczna i psychiczna dziecka czyni z rodziny urządzenie losu dla jego całego życia.

Rodziny możemy podzielić na kilka typów:

- rodzina pełna jest reprezentowana przez oboje małżonków i ich potomstwo;
- rodzina niepełna, to rodzina, w której brakuje jednego z rodziców (ojca, matki). Możemy tu zaliczyć:
 - a) samotną matkę, która zdecydowała się wychowywać dziecko sama. Z partnerem, z którym oczekuje dziecka nie chce żyć, nie umie tego sobie wyobrazić;
 - b) owdowiała matka (ojciec), która po śmierci małżonka sama wychowuje dzieci;

³⁰ R. Kotekova, *Psychológia rodiny*, Michalovce 1998, s. 8.

c) matka (ojciec), po rozwodzie z drugim rodzicem stara się o nie i wychowuje je sama.

Takie rodziny najczęściej tworzy kobieta i jej dzieci. „Mniej więcej, co dwunastą rodziną staje się samotny rodzic, a sześć z siedmiu samotnych rodziców stanowią kobiety”³¹.

Zabezpieczenie właściwego rozwoju dziecka, jest dla niepełnej rodziny bardzo trudnym zadaniem. „Przeprowadzone badania wykazały jednak, że dzieci urodzone przez samotne matki i żyjące z nimi, osiągają statystycznie lepsze wyniki w szkole, niż dzieci, które żyły z obojgiem rodziców lub z przybranym rodzicem”³².

Rodzicom jest trudno mówić pozytywnie o ich partnerach, którzy odeszli, zwłaszcza, gdy stało się tak w wyniku rozwodu, opuszczenia rodziny lub jakiegoś bolesnego wydarzenia. Dzieci żyjące z jednym z rodziców nie widzą w praktyce związku między mężczyzną a kobietą, wyrastają, więc bez właściwego modelu. Takim dzieciom jest trudno prezentować prawdziwy obraz relacji między mężczyzną i kobietą. Dziecku wychowywanemu przez jednego z rodziców brakuje drugiej połowy w wychowaniu.

Autorytet ojca ma ważne zadanie w wychowaniu. Matka nie umie i nie może go zastąpić. Jest wielkim błędem, jeśli mężczyzna z jakichkolwiek powodów (praca, hobby...) złoży troskę o wychowanie dzieci wyłącznie na żonę. Tak samo jest niewłaściwe, gdy wychowywać chce sam ojciec. Dziewczynka potrzebuje ojca po to, aby nauczyła się, jak należy zachowywać się w stosunku do mężczyzn. Musi poznać, jacy są mężczyźni, a zarazem jak ona sama jest odbierana przez mężczyzn. Dziewczynka wychowywana bez ojca prawdopodobnie będzie uboższa o te doświadczenia, które są tak ważne dla jej duchowego rozwoju. Takie dziewczęta bywają w obecności mężczyzn drobiazgowo i mają tendencję patrzeć na nich z dystansem. Nie wiedzą, co mężczyźni lubią a czego nie; co można w ich obecności robić, a czego nie. Dziewczyna, którą opuścił własny ojciec może przestać wierzyć mężczyznom. Może też oczekiwać, że wszyscy mężczyźni, tak jak jej ojciec, ją w końcu opuszczą. Niekiedy na mężczyzn przeniesie wszystkie swoje wrogie uczucia, co jeszcze zwiększy jej strach wobec osobników płci przeciwnej. Takie dziewczęta często nie wychodzą za mąż, a jeśli już, to prawdopodobnie w małżeństwie będą mieć problemy. Ojciec stanowi wzorzec, według którego córka wybiera sobie partnera (świadomie lub nieświadomie), natomiast matka jest wzorcem, według którego syn wybiera sobie własną partnerkę życiową. Chłopiec wyrastający sam z matką nie ma doświadczenia bliskiego współżycia z ojcem, które pomagałoby mu bliżej identyfikować się jako mężczyźni.

Pierwszą grupę niepełnych rodzin stanowią te, w których samotna matka (stanu wolnego) decyduje się na wychowanie dziecka bez pomocy jego biologicznego ojca lub partnera. Chodzi tu o grupę kobiet, która jest coraz większa. Na decyzję kobiety, aby samotnie wychowywać dziecko wpływa, np. niepewność co do przyszłości. Jain Campino uważa samotne matki za pionierki. Według niej tworzą one rodzinę bardziej otwartą. „Matka, której na dziecku naprawdę zależy, potrafi zmobilizować wspierającą siatkę wartościowych ludzi, którzy się nią i dzieckiem zajmą szczerze, będą im pomagać i wspierać ich (a to doświadczenie nie będzie dla nich ciężarem, ale wzbogaceniem)”³³.

Społeczeństwo powinno wspierać samotne matki, by dzieci nie cierpiały traumy po rozwodzie lub śmierci ojca. Dziecko samotnej z wyboru matki jest najczęściej oczekiwane

³¹H. Smith, *Děti a rozvod*, Praha 2004, s. 115.

³²Ibidem.

³³I. Sobotková, *Psychologie rodiny*, op.cit., s. 129.

i planowane. Matka stara się dać dziecku wszystko, czego potrzebuje: w domu, w szkole, na rozwijanie jego zainteresowań i pasji w wolnym czasie. Matka stara się zastąpić również ojca, ale jego autorytetu zastąpić nie może. Dziecko czuje się szczęśliwe, wie że ma matkę, która da mu wszystko co może. Matka jednak nie powinna rezygnować z myśli o jego właściwym wychowaniu. Musi pamiętać, że dziecko w domu z jednym rodzicem, który jest nienaturalnie odseksualizowany, nie pozna sposobów w jakie należy rozwiązywać dwa rozdzielne poglądy. Matka zdecyduje, a nikt nie będzie oponować – przynajmniej do czasu, gdy dziecko podrośnie. A to jest przecież sytuacja nierealna. Jeśli uświadomimy sobie, jak ciężko jest kobiecie znaleźć partnera trwałego i spolegliwego, który miałby do tego jeszcze dobry stosunek do dziecka, musimy myśleć o ewentualnym zastępstwie innego rodzaju. Dzieci samotnych matek powinny spotykać się z dziećmi, które mają ojców i tak, przynajmniej z daleka, poznawać świat męski, niekiedy za cenę poczucia żalu. Sama matka zaś powinna mieć przyjaciół, znajomych, którzy potrafiliby dać jej trochę odwagi życiowej, a dziecku nowe spojrzenie na życie. Dziecko, bez różnicy czy będzie to chłopiec, czy dziewczynka, które wyrasta jedynie z matką, babcią, nauczycielką, sąsiadką, będzie miało w życiu wiele do nadrobienia jeśli chodzi o zrozumienie życia damsko-męskiego. Osamotnienie dziecka może powstać w przypadku braku czasu ze strony zapracowanej matki, która stara się je zabezpieczyć. Jest zatem długo w pracy, a dziecko wtedy u dziadków, samo w domu lub na jakimś kole zainteresowań. Dziecko widzi inne dzieci, jak z nimi chodzą ojcowie, słyszy od nich, co potrafią ich ojcowie, co razem robili, gdzie pracują, jak biorą je na wspólne spacer, mecze, treningi. Dziewczeta, które wyrastają tylko z ojcem, potrzebują do rozwiązania pewnych problemów pomocy kobiety - matki, z ojcem wstydzą się lub nie chcą o tych sprawach rozmawiać. Samotne dziecko chce mieć też kogoś tak bliskiego, jak jego rówieśnicy. Ono wie, że matka da mu wszystko, ale zarzuca jej, że nie ma ojca, bo ona go odrzuciła. Zdarza się, że dziecko dla potrzeb relacji z rówieśnikami wymyśli sobie ojca, aby mogło porównywać się, chwalić się przed nimi. Niekiedy wydaje się, że jest mniej problemowe wychowanie dziewczynki przez samotną matkę niż chłopca. Jest to jednak naprawdę tylko ułuda, ponieważ syn potrzebuje dla swego rozwoju nie tylko męskiego przykładu, ale też delikatnej matki, natomiast córka dla swego rozwoju kobiecości potrzebuje również kompetentnego ojca. Co więcej, samotne rodzicielstwo jest większym ciężarem, niż gdy odpowiedzialność rozdzielona jest pomiędzy dwoje rodziców. Często słyszymy „matka musiała zastąpić dzieciom ojca”, albo rzadziej „ojciec musiał dzieciom zastąpić matkę”. W rzeczywistości jest to niemożliwe. Niekiedy ogranicza nawet wykonywanie własnej roli: matka lęka się być „zbyt” kochająca, a wzmacnia swoją kontrolę. A ponieważ nie posiada realnej siły, jej autorytatywność mija się z celem.

Drugą grupą rodzin niepełnych są te, w których matka lub ojciec sami wychowują dziecko (dzieci) po tragicznej, nieoczekiwanej śmierci współmałżonka. Matka jako głowa rodziny musi się nagle o wszystko starać sama. Dotychczas był jeszcze jeden rodzic, który pomógł, doradził, a teraz matka musi sobie przyswoić nowe zadania. Dzieci, zwłaszcza młodsze, często pytają: gdzie jest ojciec? dlaczego nie przychodzi? czemu musiał odejść? Niektóre są rozżalone, że odszedł bez pożegnania, nic im nie powiedział. Najmłodsze dzieci, które jeszcze nie reagują słownie, odczuwają stratę całym sobą, często reagują przy pomocy znaków somatycznych, niekiedy dochodzi nawet do regresu poziomemu rozwojowemu. Zatracają przyzwyczajenia, a zachowują się zależnie. Potrzebują wiele uwagi od pozostałych, bliskich osób, w przeciwnym razie w dalszym życiu mogą być szczególnie podatne na zranienia. Potrzeba ta w praktyce trudno się spełnia, ponieważ młoda wdowa, a szczególnie wdowiec, bywają pogrążeni we własnym smutku, a przemęczeni zaspokajaniem codziennych potrzeb nie potrafią właściwie reagować na zwiększone potrzeby emocjonalne dziecka. W przypadku śmierci matki, która załatwiała codzienne sprawy, to przeżycie dla dziecka jest trudniejsze, stąd należy spoglądać na praktyczną stronę życia i poszukiwać możliwości zaangażowania

bliskich ludzi do życia rodziny niepełnej. Śmierć osoby bliskiej jest stratą *par excellence*. Te bytowe straty są powszechnym a zarazem wyjątkowym doświadczeniem ludzkim, którego inni ludzie nie mogą w pełni zrozumieć. Wówczas, gdy pozostają one na poziomie niewypowiedzianego żalu, pozostawiają ślad w życiu osobistym i w związkach, niekiedy nawet w następnych generacjach.

Ostatnią grupę stanowią rodziny, w których rozwiedziona matka sama stara się wychować dzieci. Dziecko nie ma codziennego kontaktu z drugim rodzicem, ale widzi go jedynie w weekendy, krótko podczas wakacji lub nie spotyka się z nim w ogóle. Czasem musi się przeprowadzić do innego mieszkania, ewentualnie miasta, przez co przyzwyczajają się do nowego środowiska, szkoły, nowych kolegów. Dziecko okazuje smutek płaczem, swoim zachowaniem, pogorszeniem wyników w szkole. „Problem się pogłębia, jeśli dziecięcego żalu nie dzieli żadne z rodziców: jeden może być szczęśliwy, że znalazł nowego partnera, drugi się gniewa, ponieważ partner zachował się w stosunku do niego źle”.³⁴ Dziecko, którego żalu z nim nikt nie dzieli, często cierpi osamotnienie. Śnią mu się koszmary, w których nikt go nie ratuje. W przypadku, gdy rodzic, który opuścił rodzinę nie gwarantuje potrzebnej pomocy, musi starać się (jak najlepiej) o swoje dzieci ten osamotniony. Wówczas, podobnie jak to jest u samotnej matki, z braku czasu i przepracowania może powstać większe poczucie osamotnienia dziecka. Nie tylko odszedł od nich ojciec lub matka, ale jeszcze ten, który pozostał, nie ma dla nich czasu. Dziecko spędza więc czas samo w domu, u sąsiadów, u babci czy też na dodatkowych zajęciach. Doświadcza wtedy poczucia samotności, czuje się niepotrzebne i opuszczone, choć ma przyjaciół, rodzeństwo, rodziców. Dzieci żyjące w harmonijnym, stosunkowo ustabilizowanym środowisku rodzinnym nie zajmują się zbytnio rozpadem rodziny i domu.

Dla dzieci z rodzin rozbitych jest to jednak część ich obrazu o świecie. Swoje doświadczenia uogólniają i dochodzą do wniosków, że wszystkie ludzkie związki są niestałe i że nikomu nie wolno ufać. Jeśli ten rodzic, z którym dziecko żyje w sposób aktywny popierał odejście tego drugiego, jak dziecko może wierzyć, że kiedyś i jego nie wygoni z domu? Niepewność i niestałość, które wypływają z tych obaw mogą być naprawdę groźne.

Konflikty i sprawy związane z rozwodem zajmują rodzicom tyle czasu i energii, że nie okazują swoich uczuć dzieciom (również wtedy, kiedy jeszcze mieszkają razem). Potomstwo może czuć się opuszczone. Jednak, gdy jedno z rodziców naprawdę odejdzie, głębiej odczuwa odrzucenie. Dzieci mogą czuć się do końca ciężarem, bez względu na to jak bardzo matka je miłuje. Gdyby ich nie miała, jej życie byłoby lepsze. Musi się zatem bardzo dobrze organizować, by dom sprawnie funkcjonował. Oprócz tego z dziećmi ma mniejszą szansę na znalezienie sobie nowego partnera. Matki często wylewają swój gniew za powikłania własnego życia na dzieci, co oczywiście potęguje w nich lęk opuszczenia.

Stąd też niektóre dzieci opanowuje paniczny strach (pocą się, trzęsą, kołaczę im serce), są pobudzone, boją się, że gdy zachorują nie będzie komu się nimi zająć, że umrą itp. Napięcie objawia się, np. rozdrażnieniem, małą odpornością na frustracje, bezsennością, brakiem koncentracji w szkole czy podczas oglądania telewizji, tikami (zwłaszcza na twarzy) itp.

Może się zdarzyć, że po rozwodzie dziecko będzie chodzić po mieszkaniu i szukać nieobecnego rodzica i to nawet wtedy, gdy mu się powtarza, że już z nimi nie mieszka.

³⁴ H. Smith, *Děti a rozvod*, op.cit., s. 49.

Rekompensatą straty dla wielu dzieci jest domaganie się (od obcych ludzi) miłości. Strach z powodu opuszczenia często kamuflują przybierając maskę. Na przykład wymyślają sobie opowiadania, w których wszystkie rodziny są pełne i kochające.

W wielu przypadkach wzrasta zależność dziecka od rodzica, z którym żyje. Nie chce się od niego ani na chwilę oddalić, a nawet odmawia chodzenia do kolegów lub do szkoły. Dziecko jednak nie lęka się szkoły, ale boi się odejść od rodzica. Przeświadczenie to pogłębia się, gdy rodzic, z którym dziecko żyje jest zbyt skrupulantny i stara się wynagrodzić dziecku stratę, ewentualnie zmniejszyć własne poczucie winy. Nadmierna troska jednak utwierdza niewłaściwą zależność dziecka i jego strach przed rozłąką.

Osamotnione dzieci próbują stłumić lęk prowokowaniem rodziców. To zachowanie służy jako wentyl nieprzyjaznych uczuć, które dziecko ma po rozejściu się rodziców.

Dzieci starają się też pozbyć traumy opuszczenia przez różne manewry, przy pomocy których chcą zdobyć przejawy miłości rodziców. Przykładem jest sytuacja, gdy chłopiec mówi rodzicom to, co chcą słyszeć. i tak, gdy jest z ojcem trzyma jego stronę, gdy jest z matką, narzeka na ojca. W ten sposób pragnie zabezpieczyć sobie dobre stosunki z rodzicami i zapobiec dalszemu odrzuceniu lub opuszczeniu. Jeśli matka po rozwodzie wróci do swoich rodziców, prawdopodobnie dzieci będą wtedy mniej cierpieć, bo choć nie będą już mieszkać z ojcem, to dziadkowie tę stratę w pewnym sensie zrekompensują. Łatwo być dziadkami, gdy wnuków widzi się raz na jakiś czas, jest jednak czymś zupełnie innym mieć ich u siebie w domu. Zatem, jeśli okażą swój niepokój i zmęczenie, dzieci mogą mieć jeszcze silniejsze uczucie odrzucenia.

Jest pocieszające, że strach przed opuszczeniem u większości dzieci zanika. Szczególnie wtedy, gdy stwierdzą, że był on nieuzasadniony, np. że mają dobre stosunki z obojgiem rodziców i, że pomimo rozstania, rodzice są dla nich dostępni. Dzieciom należy zatem wytłumaczyć, że ojciec opuścił matkę, ale nie ich. Muszą być przekonane, że ciągle mają dwóch rodziców i gdyby coś się stało temu, z którym żyją, mogą zawsze liczyć na przysięgnięci.

Zdarza się też, co prawda rzadko, że dzieci reagują na rozejście się rodziców ucieczką. Jest to na pewno najsilniejszy sposób na zwrócenie na siebie uwagi. Chociaż niekiedy po radosnym przywitaniu nie ominie ich kara, to jednak swój cel osiągną. Kara bywa dla dziecka znakiem, że jego ucieczka spowodowała ból rodziców i że naprawdę im go brakowało. Ucieczka z domu może też być wołaniem o pomoc. Po powrocie dziecka do domu problemy często pomagają rozwiązywać również krewni, psycholodzy, nauczyciele itp. Dziecko dzięki ucieczce otrzyma pomoc z zewnątrz. Niektóre dzieci uciekają po to, aby odnaleźć rodzica, który opuścił dom. Wierzą, że go odnajdą i będą z nim żyć, lub nakłonią go do powrotu. Dzieci, które opuszczają dom, najczęściej udają się do miejsc znanych, a gdy czują, że są poza domem wystarczająco długo, pozwalają się odnaleźć. Dorosły powinien okazać dzieciom, że są kochane, ale zarazem mają się otworzyć i odkryć, ile bólu sprawiły swoją ucieczką z domu innym.

Na traumy i sytuacje kryzysowe dzieci stosunkowo często reagują regresem, czyli powrotem do poziomu którejś wcześniejszej fazy rozwojowej. Możliwe jest również to, że dziecko zostanie na danym stopniu rozwojowym i dalej przestanie się rozwijać. Niektórymi objawami regresji u dzieci, po rozejściu się rodziców są: ssanie palca, pieszczotliwy sposób wypowiedzi i ogólnie infantylne zachowanie. Nierzadkim zjawiskiem jest i systematyczne moczenie się. Dzieci reagują też na nowe życie z jednym rodzicem ciągłym utyskiwaniem, narzekaniem, problemami z zasypianiem, bywa, że chcą spać razem z rodzicem. Starsze

dzieci zaś zaczynają się domagać pieczyoty. Wspomniane objawy regresji objawiają się w przeciągu kilku tygodni lub miesięcy po rozejściu się rodziców – częściej jednak u młodszych dzieci. Rozpieszczanie dziecka jest najczęściej spotykanym sposobem, w który rozwiedziony rodzic pragnie zatrzeć uczucie winy. Częściej w ten sposób zachowują się ci rodzice, którzy przychodzą do dziecka w odwiedziny. Oni są „tymi, co opuścili”, dlatego starają się zamazać poczucie winy tak, że spełniają pragnienia potomka. Rodzice powinni być świadomi tego, że regresywne zachowanie dziecka po rozwodzie jest normalne. Stąd też powinni regresywne „zachcianki” zaspokajać, zwłaszcza na początku, tuż po rozejściu się, ale stopniowo je też ograniczać aż do zupełnego zaprzestania. Regresywne zachowanie jest bowiem sygnałem pewnego niewyrównania i naruszenia osobowości.

Jedną z najczęstszych reakcji dzieci na rozwód rodziców jest przekonanie, że to one są winne powstałym problemom – nawet wtedy, jeśli nie ma najmniejszego znaku, że tak jest. Dzieci myślą o sobie na przykład, że rodzice rozchodzą się dlatego, że były „złe”. Niektóre dzieci nawet powtarzają pewne wykroczenia, aby tylko upewnić się, że to jest ta prawdziwa przyczyna rozpadu rodziny.

Większość dzieci reaguje na wiadomość o rozwodzie rodziców tak, że proszą, aby się nie rozchodzili. Prośba dziecka jest tą najboleśniejszą próbą, którą rozwodzący się rodzice muszą przejść. Jest wielu takich, którzy po prośbach dzieci zrezygnowali z rozwodu, gdyż nie unieśli poczucia winy.

Reasumując, osamotnienie jest stanem, w którym człowiek odczuwa silne uczucie pustki, izolacji, wyobcowania. Osobowość dziecka, jeśli nie czuje wsparcia ze strony rodziców, często broni się przed bólem i nieprzyjemnymi uczuciami tak, że stopniowo zamyka się emocjonalnie w sobie i izoluje się od otoczenia znieczuleniem. Dziecko ma wrażenie, że swój żal niesie samo i zatrzymuje go tylko dla siebie. Stąd też zamyka się uczuciowo i może pozostać na danym poziomie rozwojowym lub wrócić do poprzedniego stadium, czy nawet cierpieć depresję. Niektóre z pociech tracą chęć jedzenia, nie bawią się swoimi maskotkami, w nocy nie śpią dobrze. „W domu brakuje jednego z rodziców, a nikt nie rozumie intensywności jego osamotnienia, w szkole czuje się źle i nie ma z nim żadnej zabawy.”³⁵ Równieśnicy wyłączają je ze swojego kolektywu, nie zauważają, odsuwają i w ten sposób rośnie jego poczucie osamotnienia. Tacy młodzi ludzie czują się jakby zamknięci w ciemnej komórcie, do której za nimi nikt nie wchodzi.

Dom jest tam, gdzie dziecko ma swoje miejsce. Nie w sensie pokoju, swojego łóżka czy miejsca przy stole, ale przede wszystkim miejsca w społeczeństwie (gdzie się z nim liczą, gdzie bez problemu może przyjść, gdzie na niego czekają, gdzie jest serdecznie witane i znane). Jeśli przekroczymy zasady współżycia rodzinnego, rozgniewamy lub oszukamy tych, którzy są nam bliscy, pojawiają się pierwsze uczucia zawstydy, bólu i wyobcowania.

Do roli domu należy też pewnego rodzaju stabilizacja środowiska i obowiązujących zasad. Dziecko buduje sobie związki uczuciowe nie tylko z ludźmi, z którymi żyje, ale również z rzeczami, które je otaczają, z otaczającą przyrodą, krainą i całym środowiskiem naturalnym. Każdy dom posiada własny „regulamin”, program dnia, swoistą hierarchię wartości i styl życia.

³⁵ Ibidem, s. 51.

Stworzenie dobrej rodziny nie jest łatwym zadaniem. Pomimo wielkiego postępu, ludzkość jednak nie odkryła innego, lepszego sposobu współżycia. Grecki poeta Hesiodos pisał 800 lat przed Chrystusem, że świat zmierza do zaguby, ponieważ rodzina nie funkcjonuje należycie, a młodzi ludzie nie czczą bogów, których czci społeczeństwo. My możemy dzisiaj powiedzieć, że rodzina zmienia się, wchodzi do niej coraz to inne elementy, ale ciągle jest to ten najstabilniejszy wytwór społeczny, który był i jest.

osamelosť dieťaťa v neúplnej rodine

Loneliness child in incomplete families

Summary:

Contribution draws attention to what the child in the family gets what functions should family stand and what is the impact on emotional health and personal development of the child if one parent in the family is missing from many different reasons.

Key words: family, single parent family, the impact of incomplete families for child

Každý človek sníva. Snívajú nielen deti, mladý ľudia, ale aj dospelí. Väčšina mladých ľudí sníva, že úspešne ukončia či už strednú alebo vysokú školu, nájdu si dobre zamestnanie, v ktorom budú príslušne ohodnotený k svojmu vzdelaniu, prenájmu si zo začiatku byt, neskôr sa vydá alebo ožení za svojho milovaného partnera s ktorým si neskôr založí krásnu 4 člennú rodinku.

Rodina je prvým sociálnym prostredím, do ktorého sa dieťa narodí a má osobitný význam pre vývoj a výchovu mladej generácie. V rodine dieťa dostáva základnú výchovu a uvádza sa do širšieho spoločenského prostredia. Hlavný zmysel rodiny je reprodukčný.

Kompletná rodina uľahčuje ľuďom starostlivosť o deti a ich výchovu. Okrem toho, že je rodina biologicky dôležitá pre udržanie ľudstva, je tiež jednotkou spoločnosti. Reprodukujú človeka ako organizmus i ako bytosť kultúrnu. Sprostredkováva tradíciu ďalším generáciám. Rodina formuje osobný vývin dieťaťa i jeho postoj k všetkým ďalším skupinám. Snaží sa ho formovať podľa vlastnej hodnotovej schémy - citové zázemie, hodnotové orientácie, základy pre manželský život, dobrá výchova a prístup k vzdelaniu, úcta k starším, základy pre medziľudské vzťahy, vzťah k prírode, vzťah k práci, vzťah ku tradíciám, vzťah ku kráse a fyzické zdravie³⁶.

Dnešná rodina má plniť tieto základné funkcie:

Biologicko-reprodukčnú funkciu. Zabezpečuje pokračovanie života počatím a narodením nového človeka. Takto partnerský vzťah získava novú dimenziu k svojmu biologickému naplneniu a odovzdáva potomstvu genetické dedičstvo a sociálno spoločenskú reprodukciu. K poruchám tejto funkcie možno zaradiť bezdetnosť, neplánované rodičovstvo, ale aj mnohodednosť, pri ktorej nie sú rodičia schopní dostatočne sa postarať o zabezpečenie svojich detí. Patria sem aj predčasné tehotenstvá nedospelých matiek a rodičovstvo u sociálne nezrelých alebo psychicky narušených rodičov.

Ekonomickú funkciu. Predstavuje zabezpečovanie nie len základných životných potrieb rodiny, ale aj potrieb duchovných a kultúrnych. Poruchy tejto funkcie sa prejavujú v hmotnom nedostatku a neschopnosti rodiny zabezpečiť základné životné potreby jej členov, čo je v súčasnosti dôsledkom nezamestnanosti, zvyšovania životných nákladov a iných negatívnych dôsledkov transformačných procesov. Za poruchu tejto funkcie možno počítať aj opačnú situáciu, keď sú deti zahrňované nadbytkom prostriedkov ako náhradou za defekty v socializačnej a emocionálnej funkcii.

³⁶ L. Ďurdiak, *Psychohygienu mladého človeka*, Nitra 2001, s. 41.

Socializačno-výchovnú funkciu. Možno ju označiť za najdôležitejšiu funkciu. Mení dieťa v harmonicky rozvinutú, sociálne integrovanú osobnosť, čím sa završuje biologická reprodukcia do spoločenských dôsledkov. Rodina pestuje v dieťati schopnosť plniť spoločenské funkcie. Modelom je každý člen rodiny svojimi vlastnosťami, postojmi, názormi, správaním. Porucha tejto funkcie má veľmi širokú škálu prejavov a je spojená obvykle s poruchami predchádzajúcimi. Zmyslu a významu rodiny pre vývoj dieťaťa sa dotýka narušením jeho začlenenia do spoločnosti – sociálnej adaptácie. Popri zanedbávaní výchovy, alebo až nepriateľských postojoch k deťom, ktoré ich ohrozujú nielen sociálne ale aj zdravotne (neurózy), k poruche socializácie môže dôjsť aj nadmernou ochranou rodičov, ktorá dieťa izoluje od spoločnosti a robí ho nesamostatným.

Emocionálnu funkciu. Kladné citové vzťahy v rodine sú dôležitým predpokladom rozvoja vlastnej emocionality dieťaťa. Rodina zabezpečuje dieťaťu lásku, bezpečnosť, pocit istoty, pochopenie, uznanie a rodinné zázemie. Porucha tejto funkcie nastáva najmä pri sociálne nevyzretých rodičoch, ale aj nestálosťou citových väzieb. Konflikty medzi partnermi pre rozdielne záujmy vedú k rozvratu rodiny, zanedbávaniu detí, prípadne až k zlému zaobchádzaniu³⁷.

Ochrannú funkciu. Spočíva v ochrane zdravia detí, v ochrane pred sociálno-patologickými javmi medzi ktoré sa zaraďujú drogové závislosti, alkoholizmus, prostitúcia, promiskuita, sexuálne zneužívanie, gambling, vandalizmus, kriminalita, porušovanie ľudských práv atď³⁸...

Pomerne veľa rodín je dnes neúplných, v ktorých chýba z najrozličnejších dôvodov jeden z rodičov. Rodiny bez otcov sú celosvetovým problémom a bohužiaľ sa stávajú aj trendom.

Neúplná rodina je rodina s jedným rodičom (okolo 90 % z nich sú matky s dieťaťom alebo deťmi, okolo 10 % otcovia). Jedná sa o rodiny vzniknuté rozvodom, rozchodom, ovdovením, adopciou dieťaťa osamelou ženou alebo pôrodom dieťaťa mimo manželstva. Žijeme v dobe kde výrazne rastie počet neúplných rodín. Je to dôsledok vzrastajúceho počtu rozvodov, ale v posledných rokoch je tiež odrazom nárastu počtu žien, ktoré majú deti mimo manželstva - za slobodna³⁹.

Vdovy, vdovci - deti polosiroty - náhle úmrtie matky alebo otca spôsobí v dieťati najprv pocit afektívneho hladu, smútku, trpkého pocitu krivdy a okradnutia i stratu istoty plynúcu s nedostatku opory a výchovného vedenia. Pôsobí však spravidla i konfliktogénne: oživuje a posilňuje pocity nepriateľstva, a tým aj pocit viny voči zomretému rodičovi, vzbudzuje ťažké úzkosti nie len z neistoty nového postavenia vo svete, ale i z nezmyselnosti krutej smrti, ktorú dieťa nedokáže rozumovo pochopiť⁴⁰.

Rozvedené matky sú obviňované, že si neudržali manželstvo, i keď neuspokojivé, len kvôli deťom. Na druhej strane je lepšie v prospech detí konfliktný vzťah ukončiť⁴¹. Pozastavme sa pri slovnom spojení KONFLIKTNÝ VZŤAH. Áno, povieme si, dnes je módou sa rozvádzať. Veď mladý ľudia často takto riešia malé krízy v manželstve. Sú tu oveľa závažnejšie problémy, ktoré v rodinách naozaj sú: týranie detí, sexuálne zneužívanie, alkoholizmus...a nad tým sa treba vážne zamyslieť. Nie je pre deti, ktoré žijú v takýchto rodinách lepšie, žiť síce v neúplnej rodine, ale v relatívnom pokoji. Rozvod má stránku

³⁷ www.infostat.sk/vdc/pdf/tajov/volna.pdf; 03.09.2003.

³⁸ www.uninova.sk/pf_bvsp/ustavy/soc.pat.javy.pdf; 08.02.2011.

³⁹ I. Sobotková, *Psychologie rodiny*, Praha 2001, s. 128.

⁴⁰ www.msjanolova.eu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=27; 09.02.2011.

⁴¹ I. Sobotková, *Psychologie rodiny*, op.cit., s. 129.

ekonomickú, právnu, rodičovskú, psychickú a sociálnu. Zvlášť posledné tri aspekty predstavujú veľkú záťaž na dlhé roky.

Rôzni autori sa rozchádzajú v názoroch o tom, ako vplýva rozvod na dieťa. Starší autori sa na rozvod pozerajú ako na jav nenormálny, či dokonca tragický a tvrdia, že len v úplnej rodine je možná plnohodnotná výchova detí. Iní zase tvrdia, že existuje vek, v ktorom dieťa vôbec rozvodom netrpí a nemá naň žiadny vplyv.

Rozvod je však pre väčšinu detí traumou a kladie zvýšené nároky na ich psychiku⁴².

Podľa Goldenberga (1998) sa rysujú tri dimenzie, ktoré ovplyvňujú úspešnú adaptáciu neúplnej rodiny s jedným rodičom po rozvode:

Vnútorne zdroje rodiny: zahrňujú schopnosť reorganizovať sa a udržať si vnútornú integritu i napriek veľkým zmenám, ktoré sa dejú v štruktúre a fungovaní rodiny. Osamelá matka si udržuje pocit kontroly a zvládania - nedochádza napr. k symbiotickým partnerstvám.

Environmentálny stres: záleží tiež na tom, ako rodina vníma stres prichádzajúci z jej vonkajšieho prostredia a nakoľko efektívne mechanizmy zvládania používa.

Zdroje v širšej sociálnej sieti: aká je miera a kvalita vonkajších zdrojov podpory (priatelia, príbuzní), ktoré je rodina schopná aktivovať⁴³.

Hlavne záleží na osobnosti osamelého rodiča a vonkajšej podpore ako zvládne situáciu, keď jeden partner z rodiny odišiel a ako pomôže deťom, vyrovnáť sa s touto situáciou⁴⁴.

Slobodné matky - v dnešnej uponáhľanej dobe klesla ochota mladých ľudí uzatvárať manželstvá. Narástol počet mladých ľudí, ktorí vytvárajú rodiny neformálne, ktoré sa označujú ako manželstvo na skúšku. Zároveň stúpol aj počet žien, ktoré rodia a vychovávajú deti sami, bez muža. Musíme rozlišovať medzi veľmi mladými slobodnými matkami a matkami, ktoré majú dieťa za slobodna až okolo tridsiateho piateho roka. Mladé slobodné matky väčšinou neplnoleté prichádzajú do iného stavu často neplánovane, kde ich partnerstvá sú skôr krátke, letmé známosti. Po narodení dieťaťa sa vzťah k jeho otcovi stáva neľahký a konfliktný. Podľa výskumov tehotenstvo slobodných matiek prebieha komplikovanejšie a tieto matky majú viac pôrodných komplikácií. Ich deti sú častejšie choré než deti žijúce v kompletných rodinách. Deti majú horší školský prospech, aj keď sa inteligenciou nelišia od detí z úplných rodín⁴⁵.

Dobrovoľne slobodné matky - pribúda veľa zrelých žien v období strednej dospelosti, často okolo 35 rokov, ktoré zámerne chcú byť slobodné a dieťa majú s mužom, s ktorým nikdy nepočítali pre trvalý vzťah. Sú väčšinou finančne dobre zabezpečené, sú úspešné vo svojom povolání, a aj keď nestretli vhodného partnera, chcú priviesť na svet dieťa, pokiaľ je čas⁴⁶. Môžeme sem zaradiť i matky, ktoré nie sú vydaté a dieťa adoptovali alebo prijali do pestúnskej starostlivosti⁴⁷.

AKÉ SÚ DÔSLEDKY NEÚPLNOSTI RODINY NA DIEŤA

⁴² L. Ďurdiak, *Psychohygienu mladého človeka*, Nitra 2001, s. 49.

⁴³ I. Sobotková, *Psychologie rodiny*, op.cit., s. 130.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ www.msjanolova.eu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=27; 09.02.2011.

⁴⁶ I. Sobotková, *Psychologie rodiny*, op.cit., s. 128.

⁴⁷ Ibidem, s. 129.

Celý rad štúdií sa snaží ukázať, aký vplyv má neúplnosť rodiny na vývin osobnosti dieťaťa. Výsledky však zďaleka nie sú jednoznačné a výskum zďaleka nie je uzatvorený, medzi iným aj preto, že činiteľov, ktoré vstupujú do hry je mnoho a ich účinnosť je málo prehľadná. Niektoré všeobecné poznatky nám však výskum predsa len poskytuje. Bolo skúmaných mnoho pacientov psychických ambulancií, mladistvých delikventov a detí v psychologických poradniach. Zhodne sa ukazuje, že v osobnej histórii týchto ľudí sa odlúčenie od jedného z rodičov objavuje nápadne často. Rozborom materiálu o 309 deťoch hospitalizovaných na detskom psychiatrickom oddelení zistil Langmeier nasledovné pomery:

- právne úplné zloženie rodiny - 57 % detí;
- jeden z rodičov zomrel - 14 % detí;
- rodičia sa rozviedli alebo rozišli - 11 % detí;
- deti odobraté zo starostlivosti rodičov - 10 % detí;
- deti narodené mimo manželstva - 4 % detí;
- obaja rodičia zomreli - 4 % detí.

Musíme si uvedomiť, že väčšina detí z neúplných rodín, nemá žiadne poruchy správania, neprichádza do konfliktu so zákonom, ani sa nedostáva do psychiatrických poradní! Muselo by sa spojiť viac nepriaznivých činiteľov, aby k niečomu takému prišlo⁴⁸. Nepriaznivé činitele, ktoré pôsobia sú tieto:

- kto chýba v rodine,
- ako dlho chýba,
- od akého veku dieťaťa,
- ako je nahradzovaný,
- aká bola osobnosť strateného rodiča a aká je osobnosť prítomného rodiča,
- a hlavne aká je osobnosť dieťaťa.

Aký je sociálny kontext, v ktorom život neúplnej rodiny prebieha (ako pomáhajú príbuzní, priatelia, aké je hospodárske zaistenie rodiny, aké sú kultúrne tradície spoločnosti)⁴⁹.

Väčšina detí sa adaptuje na prítomnosť len jedného rodiča behom dvoch až troch rokov, ak nepretrvávajú nijaké nepriaznivé okolnosti (dohadovanie rodičov po rozvode, marenie kontaktu dieťaťa s druhým rodičom)⁵⁰.

Iba výchova matky nemá na dieťa negatívny dopad. Všetko záleží na matke. Existujú dva faktory, ktoré rozhodujú, čo z dieťaťa matke vyrastie. Jeden z nich ovplyvňuje matkina výchova a druhý jej schopnosti, zvládať životné situácie a krízy - ako rieši problémy.

Pouvažujme o tom, ako veľmi a či vôbec sa líši neúplná rodina, kde otec nie je fyzicky prítomný od úplnej rodiny, kde otec neplní svoju funkciu a je neprítomný psychologicky, napríklad v dôsledku alkoholizmu alebo duševného ochorenia⁵¹. V rodinách, kde otec je prítomný, je rôzna miera jeho zapojenia do procesu socializácie detí a do ich výchovy. Často fyzická prítomnosť otca nie je zárukou zdravého vývinu detí⁵². Dieťa potrebuje oboch rodičov, aby sa úspešne identifikovalo so svojou pohlavnou rolou a naučilo sa modelom efektívneho správania. Nie je dôležitá kvantita rodičovstva (teda jeden alebo dvaja rodičia), ale kvalita rodičovstva. Úspech rodičovstva pri obťažnejších podmienkach je ovplyvňovaný

⁴⁸ www.msjanekolova.eu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=27; 09.02.2011.

⁴⁹ H. Smth, *Deti a rozvod*, Praha 2004 s. 116.

⁵⁰ I. Sobotková, *Psychologie rodiny*, op.cit., s. 133.

⁵¹ K. Turček, *Psychopatologické a sociálno-patologické prejavy detí a mládeže*, Bratislava 2003, s. 15.

⁵² I. Sobotková, *Psychologie rodiny*, Praha 2001, s. 133.

podporou okolia a dostupnou odbornou pomocou. Dieťa ktoré je vychovávané len jedným rodičom, nezanecháva negatívne javy vo vývine dieťaťa⁵³. Výchova dieťaťa za takýchto okolností je náročnejšia a prináša určité nebezpečenstvá, ktorým musíme venovať zvýšenú pozornosť.

Dieťa potrebuje mužský aj ženský vzor, aby sa mohlo identifikovať so svojou sexuálnou rolou. Problémy môžu nastať, keď takýto vzor dieťaťu chýba, najčastejšie je to otec. Otec je vzorom, tým, čo sám robí, ale i vzorom spolupráce (ak s matkou skutočne spolupracuje). Chlapci sú v tomto smere citlivejší, vnímavejší a zraniteľnejší ako dievčatá. u chlapcov častejšie nachádzame ťažkosti z nedostatku autority, ale i z nedostatku možnosti nájsť si imponujúci mužský vzor, uspokojiť svoje športové, technické, prírodné záujmy a pod. Nie je správne, ak matka znižuje hodnotu otca. Kritický postoj matky môže oslabiť chlapcovo prianie identifikovať sa so svojím otcom. Ak je otec trvale neprítomný, je tu riziko, že sa chlapec stane príliš závislým na matke, čo ešte viac ohrozí jeho pocit maskulinity (mužského správania)⁵⁴. u dievčat výchovných problémov býva menej a sú spoločensky prispôsobivejšie. Aj u nich niekedy pozorujeme, že im v otcovi chýba osoba, s ktorou by mohli prežiť vzťah nezáväzného citového obdivu a podľa ktorej by si mohli vytvárať predstavu o svojom budúcom životnom partnerovi. Chlapcom i dievčatám hrozí, že by mohli zostať príliš dlho citovo nezrelými. Vo vzťahoch k druhému pohlaviu potom ľahšie upadajú do niektorých krajností, akou je napríklad nadviazanie vzťahu bez rozmyslu a bez zábran, alebo naopak rozhodné odmietanie druhého pohlavia. Niektorí odborníci tvrdia, že neexistujú dôkazy o tom, že absencia otca sťažuje prijatie mužskej pohlavnej role u chlapcov⁵⁵. Rozvodom, rozchodom alebo úmrtím deti veľa strácajú. Okrem straty denného kontaktu s jedným rodičom obyčajne deti vidia menej aj druhého rodiča, ktorý venuje viac času zárobku. Niekedy sa úplne preruší kontakt s niektorými príbuznými, napr. starými rodičmi. Deti strácajú pocit rodinnej súdržnosti, pocit istoty a presvedčenia, že im rodičia budú stále nablízku. V určitých prípadoch toto všetko môže viesť k psychickým zraneniam, ktoré sa prejavujú dlhodobým smútkom a depresiami, úzkosťou, náladovosťou. Úzkosť sa môže prejavovať psychosomatickými symptómami, napr. častými bolesťami, pre ktoré neexistuje žiadny somatický podklad. Niektoré malé deti prechádzajú "regresiou", čo je reakcia na stres napr. po rozvode. Dieťa prestane rozprávať, niekedy sa začne báť (hlavne v noci), pomočovať sa, a tým sa akoby vracia k skoršiemu obdobiu svojho života, keď sa cítilo bezpečnejšie⁵⁶. Postupom času, ako sa dieťa vyrovnáva so stratou, tieto prejavy ustupujú.

V neúplnej rodine je veľmi dôležité, aké sú vzťahy, a to, či sú uspokojované citové potreby dieťaťa⁵⁷. Deti sa učia na svojich rodičoch, sú socializované tým, že preberajú typ vzťahov medzi rodičmi (úctu, lásku, spôsob riešenia konfliktov). Stretávame s problémom medzigeneračného prenosu rozvodového správania. Deti z rozvedených manželstiev sa rozvádžajú častejšie než deti z manželstiev nerozvedených⁵⁸. V životnej skúsenosti detí rozvod rodičov predstavuje model riešenia manželského nesúladu a tým sa podieľa na určitom poňatí role muža a ženy v manželstve. Konfliktne formy partnerských interakcií si ľahšie osvoja malé deti než deti v období puberty a adolescencie⁵⁹.

⁵³ Ibidem, s. 134.

⁵⁴ K. Turček, *Psychopatologické a sociálno-patologické prejavy...*, op.cit., s. 14.

⁵⁵ www.msjanekova.eu/index2.php?option=com_content&do_pdf=1&id=27; 09.02.2011.

⁵⁶ H. Smth, *Deti a rozvod*, Praha 2004, s. 42.

⁵⁷ Ibidem, s. 116.

⁵⁸ Ibidem, s. 117.

⁵⁹ Ibidem, s. 41.

Táto téma je veľmi široká a názory odborníkov ale aj laikov sú rôzne. Všetko záleží od rôznych faktorov v životných situáciách. Mám okolo seba veľa skutočne dobrých kamarátov na ktorých sa môžem v ťažkých chvíľach obrátiť. Niektorí moji kamaráti pochádzajú z neúplných rodín. Nikdy som medzi nimi nevidela žiadne rozdiely, či už v ich správaní alebo konaní. Kladiem si otázku:

Naozaj sme presvedčení, že neúplná rodina má iba negatívny vplyv na dieťa?

Deti sa lepšie vyvíjajú v dobre fungujúcej rodine s jedným rodičom ako v úplnej rodine zaťaženej hlbokými vnútornými konfliktami. Výchova samotnou matkou niekedy vedie k rýchlejšiemu dospievaniu dieťaťa, k úspešnejšiemu spoločenskému zaradeniu. Mladý človek, ktorý musel prekonávať určité prekážky, bude cieľavedomejší, iniciatívnejší, istejší vo svojom vystupovaní, samostatnejší, ako iný mladý človek, ktorý vyrástol v dokonalom pohodlí a hmotnom i citovom blahobyte.

Rodičia majú radi svoje deti, je to vrozený inštinkt. Ale stačí to? Žijeme v závratnom čase, ktorý veľa poskytuje, ale aj veľa požaduje, a nie každý pri tom obstojí. Robíme si starosti o svoje deti, ktoré sa musia naučiť oveľa viac a obstať v náročnejších situáciách, než aké si vieme predstaviť. Musia byť preto lepšie pripravené. Život je dnes zložitejší a vyžaduje viac v každom odbore činnosti. Ako by teda vyžadoval viac aj vo výchove. Súčasnosť si vyžaduje viac zodpovednosti a rodičovskej starostlivosti od rodičov. Čím viac bude svedomitých rodičov, tým bude život našich detí radostnejší, hodnotnejší, rodiny budú šťastnejšie.

Cieľom každého rodiča, by malo byť: „Chcem, aby z nášho dieťaťa vyrástol dobrý človek, krásny telesne aj duševne“.

Agresívne správanie sa detí z neúplných rodín

Aggressive behavior of children from single-parent families

Summary

Parent families are a common phenomenon of modern times. Marriages have broken down and remain unhappy and injured people are not only the spouses but the impact has been especially children. Child is often blamed for the breakdown of marriage, they do not understand why one of their parents left. The child is a growing sense of loneliness and it grows to frequent behavioral problems, one of the results is the child's aggressive behavior. It's some form of notice to each other, to blackmail the neighborhood of attention and desire to return things back as they were.

Key words: family, child, single-parentfamily, aggressiveness, child's behavior

Úvod

Funkčná rodina je zdravá harmonická rodina. Všetci členovia sa v nej cítia dobre a navzájom si pomáhajú. Vedú spoločné rozhovory, plánujú budúcnosť a riešia svoje každodenné starosti a problémy. Aj neúplná rodina môže byť dobre fungujúca a naopak úplná rodina môže zlyhávať v plnení jej funkcií. Dostatočnou starostlivosťou a výchovou rodičov sa deti optimálne vyvíjajú.

V harmonickej zdravej rodine by mal mať každý jej príslušník svoju úlohu. Vzťahy medzi členmi by mali byť priateľské. Rodičia by mali vytvoriť pre deti bezpečné a ochranné miesto s pokojnou atmosférou. Taktiež by mali poskytnúť deťom priestor pre rozvoj ich schopností a vyjadrenie názoru. Dostatočná komunikácia medzi príslušníkmi rodiny je dôkazom vzájomného rešpektu a úcty. Láskou a pokojom sa dajú riešiť rodinné spory bez veľkých ťažkostí.

V dysfunkčnej rodine je narušená harmónia rodinného spolužitia. Príčinami narušenia atmosféry môžu byť rôzne krízy, napr. strata práce, ktorá je v súčasnosti aktuálnym problémom, môže vyvolávať hádky medzi partnermi, pretože strata práce znamená stratu príjmu do rodiny. Ďalšiu príčinu môže predstavovať rozvod, ktorý veľmi ťažko znášajú nielen samotní manželia, ale aj ich deti. Deti môžu byť z procesu rozvodu deprimované, čo môže ovplyvniť ich správanie, školský prospech. Ich výchova je narušená vplyvom rodičovských problémov, rodičia sú v takýchto prípadoch pohltení citovými ťažkosťami a zabúdajú na záujem a potreby detí. Nepočúvajú sa a málo komunikujú. Neuvedomujú si, že vážne ohrozujú celkový vývoj detí⁶⁰.

Jadro

Rodina je tradične považovaná za hlavného činiteľa, ktorý svojím zlyhaním deťom umožňuje nevhodné až kriminálne správanie. Rodina však nie je nemenná inštitúcia a jej funkcia sa v novodobej histórii výrazne zmenila. V posledných desať ročiakoch klesá počet uzavretých manželstiev, klesá pôrodnosť, zvyšuje sa vek, v ktorom ľudia vstupujú do prvého manželstva a takisto stúpa počet rodín, v ktorých sa o dieťa stará len jeden rodič. Veľkosť rodiny sa štatisticky zmenšuje a vzrastá počet domácností tvorených len jednou osobou, rastie

⁶⁰ J. Hvozdík, *Psychologický rozbor školských neúspechov žiakov*, Bratislava 1970.

počet ľudí, ktorí majú spolu dieťa bez oficiálneho zväzku, stúpa počet ľudí, ktorí spolu žijú bez toho aby mali deti, trvalo stúpa počet rozvodov a klesá počet ľudí, ktorí sa po rozvode znova oženia alebo vydajú⁶¹.

Najbližšie a najvplyvnejšie prostredie, ktoré rozvíja osobnosť dieťaťa je práve rodina. Dieťa môže viesť a vychovávať, ale rovnako ho môže aj zanedbávať a demoralizovať. Ide o prípady, kedy rodičia používajú nevhodný výchovný štýl, kedy sa rodina nevie vysporiadať so vzťahmi a vznikajú také poruchy vzťahov, ako sú konflikty s nevhodným správaním rodičov. V rodine nastáva kríza, deštrukcia rodinných vzťahov a nakoniec rozvrat rodiny. Takáto rodina ohrozuje zdravie, vývoj a psychické osobnostné dozrievanie dieťaťa.

Stále častejší typ rodiny predstavujú rodiny s jedným rodičom (okolo 90 % z nich sú matky s deťmi a okolo 10 % otcovia s deťmi). Väčšina detí sa aj cez počiatočný distress adaptuje na prítomnosť iba jedného rodiča v priebehu dvoch až troch rokov, pokiaľ nepretrvávajú nejaké nepriaznivé okolnosti (dohadovanie sa bývalých manželov po rozvode, sabotovanie kontaktu dieťaťa s druhým rodičom). Psychológovia sú presvedčení, že dieťa sa lepšie vyvíja v dobre fungujúcej rodine s jedným rodičom alebo v nevlastnej rodine ako vo vysoko konfliktnej pôvodnej rodine⁶².

Negatívny vplyv neúplnej rodiny spočíva v absencii vlastností typických pre chýbajúceho rodiča. Pokiaľ ide o otca sú to napríklad: smelosť, osamostatnenosť, odvaha, rozvážnosť, mužnosť, v prípade mamy je to predovšetkým láskavosť a jemnosť. Tým sa narušuje samozrejmosť citový život dieťaťa. V prípade rodičov, ktorí sú rozhnevaní, alebo sú v štádiu rozvratu rodiny, dieťa nesmierne trpí. V rodine vládne väčšinou napäté ovzdušie, čo tiež spôsobuje poruchy emocionálneho a sociálneho vývoja. Nervózne rodičia nie sú schopní správne vychovávať svoje deti, dopúšťajú sa často výchovných chýb svojím správaním, neuváženími podnetmi a reakciami, ktoré sa potom prenášajú na správanie detí. Často dochádza k rozdielnej výchove.

Deti z rozvrátených alebo z neúplných rodín, najmä z rozvedených manželstiev, sú veľmi postihnuté, lebo si osvojujú tie isté spôsoby konania, správania a myslenia, ktoré sa prejavovali u ich rodičov. Také deti žijú v ustavičnom nervovom napätí, sú podráždené, stávajú sa vzdorovité, duševne rozpoltené a rodičia u nich stratili autoritu v dôsledku vzájomného kritizovania sa a ponižovania i vzájomne si adresovaných nadávok. Ich deti sú na rozpakoch, nevedia na ktorú stranu sa postaviť a ku komu sa pridať, strácajú rebríček svojich hodnôt⁶³.

Agresivita je forma správania, pri ktorej dochádza k ohrozeniu osôb, spoločnosti, prípadne aj vlastnej osoby, prírody a majetku. Agresia je úkaz jednorazový alebo sporadický. Agresivita je už vlastnosť osobnosti, predpokladá opakované, systematizované agresie.

O agresivite hovoríme vtedy, keď už dieťa je schopné hodnotiť dosah svojho konania alebo keď ubližuje úmyselne a pociťuje radosť z ničenia a z cudzej bolesti. Príčinou agresivity môže byť:

- zlá výchova (vyvoláva a pestuje agresiu),
- nedostatočná výchova (nevytvára a neposilňuje útlmovú zložku),
- organické poškodenie mozgu,
- psychopatia.

Agresia môže byť priama alebo nepriama (napr. mimikou, verbálna a i.) môže byť zameraná voči predmetom, zvieratám, iným ľuďom alebo voči sebe samému.

Ak je agresia zameraná voči vlastnej osobe, hovoríme o autoagresii, o sebapoškodzovaní. Vyskytuje sa u detí zanedbaných, duševne chorých, duševne oneskorených, impulzívnych a to

⁶¹ O. Matoušek, A. Kroftová, *Mládež a delikvence*, vyd.2, Praha 2003, s. 37-40.

⁶² I. Sobotková, *Psychológia rodiny*, Praha 2001, s. 133.

⁶³ J. Hvozdík, *Psychologický rozbor školských neúspechov žiakov*, op.cit.

v situáciách, keď sú v pozícii slabšieho. Podnetom môže byť odpor voči požiadavkám, úmysel vymôcť si rôzne výhody, snaha poškodiť nenávidenú osobu a pod⁶⁴.

Zdrojom oprávnených obáv je slabnúca väzba medzi rodičovstvom a partnerstvom. Deti vychovávané len jedným z rodičov (vo veľkej väčšine sú to matky) majú podľa medzinárodných porovnávacích štúdií o niečo horšie výsledky v škole, viac zdravotných a psychických problémov a tiež viac stretov so zákonom než deti s porovnateľnej socioekonomickej vrstvy, ktoré vyrastajú s oboma rodičmi⁶⁵.

Pri výskyte vážnejších porúch chovania u detí z rozvedených manželstiev alebo dokonca pri ich delikventnom prejave nieje teda vhodné predčasne vidieť príčiny len v zmene rodinnej štruktúry. Signifikantnejšia je kritická úvaha o tom, čo všetko môže viesť k týmto problémom. Absencia otca? Nižší socioekonomický status, ktorý je zdrojom pocitu menejcennosti? Pretrvávajúci konflikt medzi rodičmi? Fakt, že otec zmizol a zanechal dieťa zmetené s pocitom odmietnutia a zavrhnutia? Závery longitudinálnych a porovnávacích výskumov naznačujú, že kombinácia týchto dôvodov by mohla byť reálnou odpoveďou na otázku, prečo sú niektoré deti z rozpadnutých manželstiev výrazne problémové. To, čo deti chcú a potrebujú je pokračujúci a pokiaľ možno stabilný, perspektívny vzťah s dospelými, ktorých vnímajú ako svojich rodičov. Preto by sa rozvod mal čo najmenej dotknúť kvality vzťahu rodič – dieťa, i keď frekvencia kontaktu s jedným rodičom bude pochopiteľne menšia. Predpoklad, že dieťa potrebuje dvoch rodičov, aby sa úspešne identifikovalo so svojou pohlavnou rolou a naučilo sa modelom efektívneho chovania, považuje za ideálny stav. V skutočnosti nieje tak dôležitá kvantita rodičovstva (teda či jeden alebo dvaja rodičia), ale kvalita rodičovstva. Podľa Matouška deti v čase rozvodu zažívajú stresy, traumy, frustrácie, konflikty a sú neurotizované domácim napätím. To je opakom života, ktorí mali v čase fungovania manželstva, kedy vyrastali v prostredí záujmu a citovej vrelosti⁶⁶. Zmena domáceho prostredia a negatívne zážitky z rozvodu rodičov deti prejavujú zmenou svojho správania sa.

Tradičný predpoklad, že deti potrebujú otca aby sa vyvíjali normálne začala byť vedecky overovaná až potom čo začal narastať počet rodín s jedným rodičom. Výskumy dosiaľ nepreukázali priamu súvislosť medzi absenciou otca vo výchove a a možnými negatívnymi javmi vo vývoji dieťaťa. Pri absencii otca v rodine sa najviac poukazuje na otcovskú rolu socializačnú a disciplinárnu, diskutuje sa o častejších poruchách chovania a dokonca o delikvencii u detí s absentujúcim otcom.

Veľmi dôležité sú tiež vývojové hľadiska: individuálna vývojová fáza členou rodiny i fáza životného cyklu rodiny do značnej miery determinuje, akým problémom bude musieť osamelý rodič čeliť. Reakcia na separáciu či ovdovenie a následná adaptácia je silne podmienená vekom dieťaťa – dve tretiny rodín sa rozpadávajú d tretieho roka dieťaťa a väčšina detí je v čas rozvodu rodičov v predškolskom alebo na začiatku školského veku. Nevhodná rodinná atmosféra, dlhodobo trvajúce rozpory v rodine- hádky, slovné a fyzické útoky, alkoholizmus, zanedbávanie, nevhodné postoje, návyky a názory rodičov preberajú deti tak isto, ako pozitívne vzory správania. Práve takýto model je predpokladom k vytvoreniu sebeckosti, egocentrického zamerania a porúch osobnosti⁶⁷.

Záver

Zmeny správania sa dieťaťa a teda aj agresívne správanie je odpoveďou na zmenu domáceho prostredia v čase rozpadu manželstva rodičov. To nakoľko sa zmení správanie

⁶⁴ L. Končeková, *Poruchy psychického vývinu*, Prešov 1999, s. 79-80.

⁶⁵ O. Matoušek, A. Kroftová, *Mládež a delikvence*, op.cit., s. 37-40.

⁶⁶ Z. Matoušek, *Co deti nejvíc potřebují*, Praha 2008, s. 16.

⁶⁷ I. Sobotková, *Psychológia rodiny*, op.cit., s. 133-134.

dieťaťa je do veľkej miery ovplyvnené správaním sa rodičov v čase rozpadu manželstva. Skutočnosť, že dieťa bude vyrastať v neúplnej rodine len s jedným z rodičov, bude dieťa ovplyvňovať celý zvyšok života.

One-Child Family Kid's Loneliness

Summary

Summing up it's necessary to note that beneath our very eyes the model of a new family close to the European one is born in Belarus. The key changes in a family occur under the influence of the "perestroika" of a society begun in 1985. They are connected with the birth rate and marriage level decrease, divorce growth, growth of not registered de facto marriages, increase of incomplete families, and change of role relations in a family. The state problem is to help within these conditions to families, especially young ones, to pass the process of adaptation with smaller losses both for them and for the society, to find the effective mechanism of strengthening of a family and the birth rate increase.

Key words: family, children, birth rate, childhood

New models of family relations influence on reproductive behavior of a family, especially a young one. The Chernobyl accident, social and economic crisis influenced a lot last years. Many families have postponed a birth of children till the "better" times. If in the early nineties the family with 2-3 children was considered as an ideal model, recently young generation family has one child as a norm, and orientation on childlessness is sometimes observed in general. Such reproductive behavior of families in the aggregate with other demographic, social and economic reasons has led to sharp decrease in birth rate.

As a whole in the 90s in the republic 1196 thousand children were born - about 12 % of the population. The general factor of birth rate for 1990-2001 decreased on 4,4 %. Thus, as the analysis has shown, till 1997 the factor of birth rate and absolute number of births annually decreased to 8,8 % (89 586 born). Since 1998 there was some absolute increase in number of the born. In 1999 the birth rate factor in Belarus grew to 9,3 % (in Russia - 8,4 %), in 2001 - 9,2 %. Recently some growth of birth rate is caused by the structural factor - increase of number and share of young women in reproductive age of 20-29.

The sharp decrease in birth rate in the 90s has been caused by interaction of various factors. The demographic factors are the decrease of women in the most active childbearing age (20-29 years) in the early nineties, connected with the demographic waves of each quarter of a century. Considerable influence have rendered also The disproportion in age structure of population, formation of a new type of the reproductive behavior connected with demographic transition to a one-child family, appearance of a new family type, change of a life style, a role of a family and children, and also decrease of the population nuptiality. The socio-economic factors are the decrease of living standards, unemployment appearance, absence of the housing market, ecological consequences of Chernobyl accident.

The tendency of some growth or stabilization of a birth rate indicator at 9,2-9,4 % level will proceed, though, it most likely will not mean increase of birth rate level. The latter depends on young generation families forming and the state policy in the field of birth rate stimulation. Today on the average one woman in Belarus, as well as in Russia, has 1,2-1,3 births. Russia and Belarus are not an exception. Now there are more than 60 developed countries where the level of birth rate does not provide even reproduction. The constant decrease of the birth rate level is one of the factors which predetermine the decrease of the population reproduction. In 1997 net-factor of birth rate also reached the minimum value for

the whole post-war period - 0,586. The growth of the birth rate level has increased recently the net-factor to 0,605 in 1998 and to 0,627 in 2000. So, the current level of birth rate provides (taking into account the death rate) the replacement of generations of present mothers only on 62,7 %, i.e. It does not provide even the simple replacement of generations.

The sociology considers a family as a part of the whole public organism, as a society cell, as a social educational collective. All the changes occurring in social and economic sphere necessarily find the reflection in a family. But unlike other social collectives - industrial, professional, political, - the family is not exposed to direct reorganization. The process of moral, psychological updating of a family is longer, more inconsistent and combined.

The adoption of new relations, new moral in a family is carried out slower than in the economic area. Not only basic socio-economic factors but other factors such as biological, psychological, demographic participate in family transformation. It can explain the reason of stability and survivability of old family psychology. That's why it is difficult to forecast the development of a family.

The family life is characterized by multilateral relations: socially-biological, economic-economical, moral, and psychological. Each stage in family development is connected with loss of one and appearance of other functions, due to the change of scale and character of its members' social activity. The family carries out the important socially significant functions in relation to a society and in relation to a person.

The basic functions of a family concerning a society are:

- physical reproduction of the population. The corresponding number of children within the limits of the certain state is necessary for replacement of generations;
- educational function or transfer of knowledge, abilities, skills, norms, values, spiritual reproduction;
- economic-economical. Sociologists have shown, that to release a family from economic cares (cooking, washing, dwelling cleaning and so forth) 40 - 45 million people are required in addition;
- leisure organization as the considerable part of time spent out of work, studies (family communication).

The statistics inevitably proves that birth rate persistently falls recently: we need 800-900 thousand babies more to compensate the dying. The quantity of children in families aspires to reduction, instead of to increase.

By 2050 the whole world will have become having few children. It means depopulation. At least 50 % of families in the country should have three children to avoid depopulation.

It turns out, that half of families (50 %) should be having many children in contemporary terminology. Then it turns out, that 1-2 children are still having few children family, 3-4 children are a normal family, and 5 and more children is a having many children family. But now, unfortunately, very few people dares to have the third child.

Nowadays large families are growing less. The obstacles to a birth of children are: housing problems, low and unstable salaries, lack of tomorrow confidence, health, career (in particular – woman's career), study and others. Housing problems and small family income have not greatly influenced the birth rate recently. Now parents want a child not to envy the more provided friends and schoolmates.

Having few children family is a form of egoism. Selfish people can't be happy. It is necessary to understand the special attitude as egoism when a person estimates all events from the point of the personal interests view.

If there is one child in a family it is a cause of egoism. The child in a having few children family sees only one will - his, only one desire - his. Certainly, there is a will of his

parents as well. But parents' desire for the child is far not the same that his brother's or sister's desire.

Contemporary parents say that they can provide the happy childhood (good education, etc.) only to one (two) child. It sounds logically. But if there is one child they often wish to make the child prodigy who is able to sing and dance, play the piano and the guitar, draw, understand jurisprudence, management and marketing. Parents' purpose is to set him up. Parents' desires are transferred to their child he absorbs them and starts believing sincerely that he is a special person. Child's interests start playing too big role and the child gets used to that his interests are always made the corner-stone. It could be defined as egoism.

The child possessing energy and imagination, certainly, needs a dialogue with parents, but he demands a dialogue with people of the same age.

Pluses and minuses of the only child in a family. The basic circle of contacts of the only child is adults. It means that a kid has a certain stereotype and people of the same age do not fit. When such a child appears in a society of other children (kindergarten, school) he is simply lost. The only child is not able to get acquainted with other children; he is not able to play with them at all: because all games among adults and games among children are two big differences. Children are much more aggressive during the game, but the only child has accustomed that any game is safe, painless, and nobody will push or punch ...

The only child usually possesses more developed intelligence, wider outlook, than children from large families. Naturally, the whole parents' energy, developing and educational impulses are directed on one child, instead of several ones. It is positive.

But any plus inseparably linked with a minus: it is difficult to the only child to communicate with contemporaries; they speak in different languages literally. Having problems with getting acquainted and friendship the only child is simply lonely.

To achieve respect among contemporaries the only child works hard, though he feels lonely, even when his efforts bear fruit.

The only child is notable for authoritative style of communication that does not add to his popularity among contemporaries. Authoritativeness is caused by his family position, he is usually number one, he is unique! He automatically aspires to the leading role, he has got used to it in his family, but among his contemporaries he does not consider as an exclusive one, and it leads to certain confusion. Since a habitual behavioral stereotype does not work it aggravates his loneliness.

The relations with parents are not always fine. A problem is his uniqueness. It means, it is him who should implement all parents' hopes. It often happens that the only child simultaneously attends the music and choreographic schools, the fine art studio, the chess club and so on. Each parent, recollecting dreams of the childhood, tries to realize them in the child. Pressure of parents' dreams is great, that often is the reason of various neurotic frustrations. Because of impossibility to implement parents' expectations the only child commits suicide attempts ...

The only child usually achieves a success as professionals, climbs the ladder, but they are not too successful in interpersonal relations. They bear their loneliness of the only child even if they marry.

Often the only child marriages break up because of communication problems: the only children are accustomed to the leading role and practically they can't give on some issues. It is good, if the second partner is ready to give way. Otherwise a divorce is the only way out.

The family is an unusual social generality; its perception varies not only under public conditions, but also under the influence of profession. E.G. Ademiller gives the following definition of a family: «a family is an open, alive, developing system functioning thanks to interconnected action of two laws: the law of homeostasis maintenance and the law of deviations from homeostasis».

Natural and casual shifts in society development (urbanization, etc.) undermine foundations of a traditional family, characterize its orientation. The modern family differs from a traditional one due to social-demographic characteristics, socio-cultural problems, and psychological features. New quantitative and qualitative parameters of a family cause also specificity of family functions, especially reproductive and educational.

Economic reforms, freedom of individual activity change a society. The rich, poor, jobless appear. Several family types were characteristic for an old society, such as a worker family, a farmer family, a city dweller family, in a modern society it is possible to allocate a lot of new types: a millionaire family, a businessman family, a street dealers family, an unemployed family, in which traditional family problems (education of children, domination in a family) combine with new problems of the socio-cultural and psychological character. Children in a businessman family have sufficient material security, pocket money, but frequently remain without supervision of adults, are deprived a spiritual-moral dialogue with parents owing to absence of time. In an unemployed family there are different problems: sharp falling of the father authority in the children's opinion since he cannot contain a family and does not seem a strong person any more. The feeling of safety is destroyed. There is an uncertainty, fear for the future. The big interest is represented by families of farmers where children earlier, than in other families, are involved in labor activity. Each new type of a family generates the specific problems.

Family promptly goes from having many children to few. After 1987 the birth rate began to fall sharply, the death rate of the population began to increase. A lot of many childless families appeared. Now the having few children family prevails in Russia. The having few children family, especially one, is unique. There are many difficulties connected with the only child education. This phenomenon negatively influences the child's character, the child-parent relations.

Summing up it's necessary to note that beneath our very eyes the model of a new family close to the European one is born in Belarus. The key changes in a family occur under the influence of the "perestroika" of a society begun in 1985. They are connected with the birth rate and marriage level decrease, divorce growth, growth of not registered de facto marriages, increase of incomplete families, and change of role relations in a family. The state problem is to help within these conditions to families, especially young ones, to pass the process of adaptation with smaller losses both for them and for the society, to find the effective mechanism of strengthening of a family and the birth rate increase.

The birth rate decrease occurs owing to a number of reasons:

- birth rate decrease, reduction of having children norms is a natural process, characteristic not only for Belarus, caused by demographic transition of the country to a new type of population reproduction;
- since the end of 80s the age structure began to promote the birth rate decrease. During this period the small amount born in the 60s reached the active childbearing age. It is known, that 70 % of born are women at the age of 20-29. In the end of the 90s the number of this age group was almost on 20 % lower than in the mid-eighties that had affected the quantity of the born;
- social and economic instability (recession of economic development, galloping inflation, destabilization of the consumer market) have caused the increase of uncertainty in tomorrow and refusal of having the next desirable child within a considerable quantity of people;
- ecological consequences of the Chernobyl accident on the nuclear power station have aggravated parents' anxiety of children health in connection with the radioactive pollution of the territory and also have caused restriction of desirable births.

Low duration of a forthcoming life of the population, rather high infantile death rate is a consequence of:

- low level of economy development, its destabilization;
- considerable decrease of the population living standards;
- social sphere degradation (public health services, deterioration of medical aid quality from birth to death);
- unsatisfactory ecological situation in republic, and not only in connection with consequences of ecological accident on the Chernobyl nuclear power station;
- historically developed stereotype of the scornful relation to the health and distribution of risk factors, such, as smoking, abusing alcohol, etc.

Such high indicators of the death rate and low indicators of the average forthcoming life duration put Belarus in the position of an underdeveloped country which is incapable to supervise the social situation effectively as a whole, and the epidemic situation in particular⁶⁸.

Thus, Belarus has the most important task to deduce the country from the demographic deadlock. The unsuccessful demographic situation is considered by the President and the Government as a question of paramount state importance. The task is to close «demographic scissors», to balance the birth rate and death rate indicators. But there is also a strategic target: to provide forward development of the society with the birth rate exceeded the death rate after 2010.

Realization of actions of the National Demographic Safety Program (its financing is Br 688,3 billion) and the Presidential program «Children of Belarus» for 2006-2010 (above Br1,4 billion) should become the base for this purpose according to official data. It is the whole complex of measures from financial support of families with children to the help in the housing problem decision.

The project of a new edition of the law "About welfare payments to the families which are bringing up children" is already developed. It provides the increase in the size of a lump sum at a birth of the first child up to 5 budgets of a living wage (BLW), at a birth of the second and the subsequent children up to 7 BLW. It is planned to increase the size of the financial support for debts repayment under soft loans for building (reconstruction) or buying of habitation (housing) for large families: from 30 % to 50 % in case of a birth of the third child or three children having, from 50 % to 70 % in case of a birth of the fourth child or four children having. When giving birth for the fifth child the state completely repays the credit.

The financial support for young families' debts repayment will be given to preferential housing credits. The size of this help will make up 20 BLW at a birth of the first child or one child having, 40 BLW at a birth of the second child or two children having, 50 BLW at a birth of the third child or three and more children having⁶⁹.

However the given economic measures cannot solve the questions connected with depopulation of Belarus. As at the present inflation the given indemnifications will not have essential consequences. At low salaries it will be difficult to pay credits, one time grant will cover only small shred of the expenses connected with education and training of one child, not mentioning several children. It is necessary to consider that modern training and education of a child demands much more investments, than it was even 10 years ago.

Besides, in many cases such payments are the reason of social destabilization of a society. Lots of problem families exist at the expense of payments on children, and such increase of payments will lead to a birth of children in such families whose education will fall on the state shoulders finally.

⁶⁸ L.P. Shakhotko, *Modern problems of demographic development of Belarus*, Statistics Questions, 2003, №6.- p. 38-43.

⁶⁹The Internet, site data <http://www.belgazeta.by>; 03.04.2011.

Poczucie osamotnienia u dzieci z rodzin niepełnych

The feeling of loneliness in children with single-parent families

Summary

Loneliness is a "disease" of today who, irrespective of age, attitudes or personality affects us every day. Affects not only the contacts with other people, or rather the lack thereof, but also on the inside of man. Makes a person closes in on itself, completely isolates the external world, or on the contrary, seeks to force contact with other people. The biggest impact on children's loneliness is fundamental educational environment that is family, in particular the negative impact it can have a comprehensive structure.

Key words: loneliness, child, family

Wprowadzenie

Każdy człowiek może doświadczyć samotności. Niestety, coraz częściej dotyka ona też dzieci, a te odczuwają ją bardzo intensywnie, często pozostawione same sobie. Najbardziej intensywnie samotność odczuwa właśnie dziecko, które często jest pozostawione same sobie w takiej sytuacji.

Osamotnienie dziecka zależne jest od środowiska, w jakim ono funkcjonuje. Inny rodzaj samotności dotknie dziecko w rodzinie, natomiast zupełnie inny w klasie szkolnej czy też środowisku rówieśniczym. Tym podstawowym i najważniejszym jest jednak rodzina. To ona bardzo często może być powodem samotności, ale także jedyną komórką, która może jej zapobiec.

Obok rodziny pełnej występuje również rodzina o niepełnej strukturze, której niekompletność może przyczynić się w znacznym stopniu do samotności dziecka. W rodzinie niepełnej dziecko wychowywane jest przez jednego z rodziców, albo ojca, albo matkę. Ten typ rodziny może powstać na skutek nieobecności jednego rodzica z różnych względów. Może to być spowodowane śmiercią rodzica, rozwodem dwojga ludzi lub innym przykrym zdarzeniem. Nieobecność musi być długotrwała, by taka rodzina mogła zostać nazwana niepełną. Rodzina niepełna może mieć różne określenia. Może być niepełna czasowo lub niepełna na stałe. Zależy to od czasu trwania nieobecności jednego z rodziców. Dzieciom funkcjonującym w takiej rodzinie często brakuje miłości oraz opieki ze strony obojga rodziców, co może mieć poważne konsekwencje w życiu dorosłym⁷⁰.

Encyklopedia pedagogiczna podaje, że rodzina niepełna to struktura, w której matka lub ojciec samotnie wychowuje dziecko (dzieci) bez udziału lub przy ograniczonym udziale drugiego rodzica, na skutek jego stałej lub czasowej nieobecności⁷¹.

Jest wiele przyczyn, które powodują niepełność rodziny. Jedną z nich są rozwody, które stały się utrwalonym zjawiskiem rzeczywistości społecznej i w znaczącym stopniu uznawane są za jedną z głównych przyczyn powstawania rodzin niepełnych. Powszechnie sądzi się, że rozwód jest negatywnym skutkiem całkowitego i trwałego rozpadu małżeństwa, a nawet rodziny. Jest formalnoprawnym aktem przywracającym niejako wolność byłym już małżonkom⁷².

⁷⁰<http://www.muzeumdiecezjalneplock.pl/rodzina-niepelna.php>; 05.07. 2011.

⁷¹ Por. T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. VI, Warszawa 2006, s. 336.

W skali nasilenia odczuć rozwód jest przedstawiany na drugim miejscu zaraz po utracie osoby bliskiej, np. matki, czy dziecka⁷³.

Wiele dzieci i dorastającej młodzieży interpretuje rozwód jako odrzucenie lub porzucenie ich samych. Nie rozumieją lub nie potrafią zrozumieć wszystkich „dorosłych” przyczyn nieszczęśliwego małżeństwa. Rozwód nie pozwala dzieciom, które pokonują doświadczenie smutku i rozpadu ich najintymniejszych relacji, rozwinąć się i wyrosnąć na normalnych i zadowolonych członków społeczności. Separacja, druga obok klasycznego rozvodu forma, będąca niejako „łżejszym” sposobem rozstania się z niechcianym małżonkiem, jest także źródłem silnego stresu dla dziecka⁷⁴. Dzieci czują się często odpowiedzialne za rozpad małżeństwa swoich rodziców i mają z tego powodu duże poczucie winy. Częściej jednak spotyka się gniew wobec odchodzących od siebie rodziców. Dzieci niezależnie od wieku, często wyrażają pragnienie, by ich rodzice ponownie się zeszli i obwiniają jedno z nich lub/też oboje za rozstanie⁷⁵. Dzieci rozchodzących się rodziców są bardzo głęboko wstrząśnięte, ukazują wiele emocji czego przejawem są różnorodne reakcje na wiadomość o rozstaniu, tuż obok wstrząsu, złości, gniewu, poczucia winy czy buntu, pojawia się również niepokój, poczucie nieszczęścia, cierpienie, niepewność a także osamotnienie⁷⁶.

Do skutków powstawania rodziny niepełnej można również zaliczyć sieroctwo. Przez sieroctwo naturalne rozumie się powszechnie taką sytuację życiową dziecka, które straciło swoich rodziców na skutek ich śmierci.

Sierotą naturalnym jest więc każde dziecko, którego rodzice zmarli, natomiast półsierotą jest dziecko, które posiada tylko jednego z rodziców.

Na tle rozważań dotyczących różnych form sieroctwa naturalnego czy też społecznego, należy także przedstawić nowy, coraz częściej spotykany problem- zjawisko eurosieroctwa. Jest ono zaliczane do poddziedzin „sieroctwa społecznego”. Definiuje się je jako fakt braku rodzica (rodziców), który opuścił kraj „za pracę”, dziecko takie natomiast jest określane mianem eurosieroty⁷⁷. W 2009 roku szacuje się, że bez co najmniej jednego z rodziców wychowuje się dzieci w 110 tysiącach polskich rodzin. Wiele rodzin z powodu migracji zarobkowej bardzo silnie i boleśnie odczuwa rozłąkę i jej konsekwencje w różnych sferach życia, w sposób szczególny odczuwają to dzieci⁷⁸.

Według Marii Ziemskiej, rodzina niepełna jest środowiskiem, które dostarcza dzieciom szczególnie wiele sytuacji traumatycznych, czyli takich, które powodują powolne gromadzenie się negatywnych doświadczeń o bardzo dużym ładunku emocji zwanych właśnie traumą⁷⁹.

Oprócz wszelkich negatywnych emocji, złości, gniewu czy buntu pojawia się również u dziecka tęsknota i głębokie osamotnienie, które może bardzo często prowadzić do różnych poszukiwań. Te nowe niebezpieczne znajomości, złe towarzystwo, alkohol czy narkotyki są dla młodego człowieka swego rodzaju lekarstwem na „złó”, które go spotkało, odskocznią od beznadziejności dnia codziennego i rzeczywistości, w której przyszło mu żyć.

Każdy typ rodziny niepełnej niesie ze sobą negatywne konsekwencje. Niezależnie od tego czy powodem jest rozwód, separacja, czy czasowa nieobecność rodzica ze względu na charakter pracy to właśnie dziecko najdotkliwiej odczuwa rozłąkę.

⁷²Por. S. Kawula, *Kształty rodziny współczesnej*, Toruń 2005, s. 102.

⁷³Ibidem, s. 34.

⁷⁴Por. M. Herbert, *Rozwód w rodzinie*, op. cit., s.12-13.

⁷⁵Ibidem, s. 14.

⁷⁶Por. S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa w Polsce. Skutki migracji zarobkowej dla dzieci i ich rodzin*, Warszawa 2010, s. 91.

⁷⁷Ibidem, s. 111-113.

⁷⁸Zob. S. Guz, *Dziecko a zagrożenia współczesnego świata*, Lublin 2008, s. 185.

⁷⁹Zob. R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 64.

Podsumowując należy jednak przypomnieć, iż rodzina stanowi najważniejsze środowisko życia człowieka, które korzystnie kształtuje warunki jego rozwoju. Współcześnie wiele rodzin boryka się z trudnościami takimi jak, np. rozwody.

Nie zawsze rodzice potrafią lub chcą poradzić sobie z problemami, co w skutkach ma negatywny wpływ na dziecko. Brak trwałych, pozytywnych relacji z najbliższymi już od pierwszych lat życia, odbija się bardzo niekorzystnie na rozwoju psychiki człowieka.

Utrata prawdziwej miłości i opieki ze strony rodziców a także nagłe zerwanie relacji uczuciowych z jednym z nich może być przyczyną pojawienia się u dziecka cech psychopatycznych. To wyzwala złość, rodzi stan samotności i depresji, wywołuje nieufność. Aby młody człowiek mógł rozwijać się i samorealizować, musi utrzymywać bliski kontakt z innymi ludźmi lub przynajmniej z jedną osobą, z którą czuje się bezpiecznie i jest akceptowany⁸⁰.

Jedynie zgodna, szczęśliwa rodzina stanowi wzorzec ładu i harmonii, chroni i wspomaga w trudnych sytuacjach. Zapewnia zaspokojenie potrzeb emocjonalnych, a także stanowi niezastąpione oparcie psychiczne oraz ostoję bezpieczeństwa.

Metodologiczne podstawy badań własnych

Celem przeprowadzonych badań było zbadanie zjawiska, jakim jest samotność wśród dzieci z rodzin niepełnych. Realizacja przyjętego celu badawczego wymagała udzielenia odpowiedzi na pytania badawcze, które sformułowane zostały w następujący sposób:

1. Jaka jest wiedza uczniów na temat zjawiska samotności?
2. Jaki jest stosunek uczniów do zjawiska samotności, jego przyczyn i osób samotnych?
3. Jak badani uczniowie oceniają swoje stosunki z rodzicami?
4. Jakie są konsekwencje samotności dzieci?
5. Jaki jest poziom poczucia osamotnienia badanych uczniów, mierzony skalą UCLA?

Materiał badawczy zebrano za pomocą metody sondażu diagnostycznego, w tym techniki, którą stanowiło ankietowanie oraz szacowanie, natomiast jako narzędzia badawcze posłużyły kwestionariusz ankiety własnej konstrukcji oraz skala UCLA. Skala składa się z dwudziestu punktów, tworzących trzy podskale. Pierwsza dotyczy poczucia braku bliskiego, osobistego, a zarazem intymnego kontaktu z osobami, kolejna odzwierciedla zerwanie społecznych więzi z ludźmi, natomiast ostatnia opisuje przynależność do grupy społecznej⁸¹.

Badania zostały przeprowadzone w jednym z chełmskich gimnazjów. Uczestniczyło w nich ogółem 60 osób, w tym 26 pochodziło z rodziny niepełnej (grupa podstawowa) a 34 z rodziny pełnej (grupa porównawcza). Zarówno jedną, jak i drugą grupę scharakteryzowano w zakresie następujących elementów: płeć, wiek, miejsce zamieszkania, typ rodziny, z której pochodzi oraz sytuacja materialna rodziny. Z 26 osobowej grupy respondentów pochodzących z rodziny niepełnej przeważającą część stanowiły dziewczęta (53, 85%), natomiast wśród uczniów pochodzących z rodzin pełnych większość stanowili chłopcy (54,29%). Największy procent badanych z rodzin niepełnych stanowili uczniowie w wieku 14 lat (34, 62%), najniższy natomiast procent stanowiły osoby w wieku pomiędzy 16 a 17 rokiem życia (11, 54%). W przypadku osób z rodzin pełnych najwyższy wskaźnik obejmował 15 rok życia (50,00%). Badani z jednej, jak i z drugiej grupy w większości przypadków pochodzili z miasta (26=76,92%), (34=91,18%). W grupie 26 osobowej znaczna

⁸⁰Por. S. Kozak, *Patologia eurosieroctwa*, op. cit., s. 110.

⁸¹ Por. J. Rembowski, *Samotność*, Gdańsk 1992, s. 103.

część respondentów pochodziła z rodziny niepełnej na skutek rozvodu rodziców (34,62%). Znikoma liczba badanych pochodziła z rodziny niepełnej, której rozpad jest skutkiem konkubinatu (11,54%), czy wyjazdu jednego rodzica za granicę (3,85%). W siedmiu przypadkach na niekompletność rodziny miała wpływ śmierć jednego z rodziców (26, 92%), natomiast niewielka liczba osób podała separację rodziców za powód rozpadu rodziny (23,08%). Zarówno grupa podstawowa, jak i porównawcza oceniła sytuację materialną swojej rodziny przeważnie jako „dobrą”.

Wyniki badań własnych

Poniżej przedstawione zostaną wyniki badań własnych. Uzyskany materiał empiryczny pozwolił na sformułowanie odpowiedzi na postawione wcześniej problemy szczegółowe.

1. Wiedza badanych uczniów na temat zjawiska samotności

Badani uczniowie zostali zapytani o to, czym według nich jest samotność. Analizując odpowiedzi na pierwsze pytanie wyraźnie można było zauważyć, że są one bardzo różne. Największy odsetek w obu typach rodzin stanowiła odpowiedź, iż samotność jest „brakiem przyjaciół i znajomych”. W grupie osób pochodzących z rodzin niepełnych stanowił on 30,77%, natomiast w rodzinach pełnych 29,41%. Ciekawą odpowiedzią, którą podały cztery osoby z rodziny niepełnej (15, 38%) było stwierdzenie, iż samotność to „*brak czasu dla dziecka*”. Podejmując próbę interpretacji danej wypowiedzi można wnioskować, że Ci uczniowie mają taką sytuację w swoim rodzinnym domu, są bardzo często odrzucani przez rodziców i pozostawieni sami sobie.

Kolejne pytanie dotyczyło skojarzeń dotyczących samotności. Kategorie odpowiedzi to: „osoba, która nie ma znajomych”, „pusty dom”, „smutek”, „brak dziewczyny”, „żał”, „nuda”, „brak kochającej osoby”, „opuszczenie”, „brak bliskich”, „niepokój”, „komputer”, „łzy”, „choroba”, „nic”, „nie wiem”. Większości osób z rodzin niepełnych z samotnością kojarzy się „pusty dom” (30,77%). Uczniom z rodzin pełnych z samotnością najczęściej kojarzy się „smutek”(32,35%). Zaskakująca była odpowiedź dwóch uczniów, wychowujących się w rodzinie pełnej, którzy stwierdzili, iż to „komputer” najbardziej kojarzy im się z samotnością (5,88%). Oto przykład wypowiedzi jednego z respondentów: „ *To komputer kojarzy mi się z samotnością, ponieważ zastępuje nam często ludzi, wolimy świat wirtualny, gry itp., niż prawdziwych ludzi i przyjaciół*”. Przytoczona opinia badanego wydaje się być bardzo trafna, gdyż doskonale odzwierciedla postępowanie młodych ludzi w dzisiejszych czasach.

2. Stosunek uczniów do zjawiska samotności jego przyczyn i osób samotnych

Najczęstszą odpowiedzią gimnazjalistów na pytanie, dotyczące przyczyn samotności (dotykającej młodych ludzi) była „odmienność”. W grupie pochodzącej z rodzin niepełnych stanowiła 23,08%, zaś z pełnych 17,65%. Ponadto spośród następujących kategorii odpowiedzi: zagubienie, osamotnienie, żal, brak zaufania, strach, ból, złe samopoczucie, złość, odosobnienie, cierpienie, rozpacz, pustka, przygnębienie, brak odwagi, smutek, brak zrozumienia, rozczarowanie czy tęsknota; ponad połowa badanych z rodzin niepełnych wybrała uczucie „żału” (61,52%). Najrzadziej podawaną odpowiedzią była „tęsknota” oraz „pustka” (3,85%). Natomiast wśród badanych respondentów z rodzin pełnych najczęściej podawaną odpowiedzią, był „smutek” (47,06%). Porównując wyniki obu grup, można stwierdzić, że młodzież z rodzin niepełnych bardziej przeżywa swoją samotność. Żal,

o którym piszą, może być skierowany do osób, które (w sposób niezależny od nich bądź też zależny) pozostawiły ją samą sobie.

Z przeprowadzonych badań wynika również, że większość badanych, zarówno z rodziny niepełnej (57,69%), jak również pełnej (58,82%), odczuwa osamotnienie. Otrzymane wyniki badań są bardzo zbliżone, a mianowicie - odsetek uczniów z rodzin niepełnych wynosi 30,77%, a u respondentów z rodzin pełnych 35,29%, za przyczynę swojej samotności badani z rodzin niepełnych podawali najczęściej „śmierć rodzica” oraz „konflikty i kłótnie w domu” (23,08%). Uczniowie z rodzin pełnych natomiast za powód swojej samotności uważają „niezrozumienie osób bliskich” oraz podobnie jak w przypadku poprzedniej grupy „konflikty i kłótnie w domu” (26,47%).

3. Ocena stosunków uczniów z rodzicami

W wyniku analizy udzielonych przez respondentów odpowiedzi na pytanie dotyczące spędzania wolnego czasu z rodzicami, uzyskano następujące wyniki. Okazało się, że uczniowie z rodzin niepełnych „rzadko” (57,69%) spędzają czas z rodzicami. Respondenci z rodzin pełnych natomiast odpowiedzieli, że „często”. Udzielając odpowiedzi na powyżej przedstawione pytanie okazało się również, iż dość znaczna grupa respondentów twierdzi, że rodzice raczej nie poświęcają im dość czasu (26,92%), u osób z rodziny pełnej natomiast jest całkiem odwrotna sytuacja. W przypadku rodzin niepełnych powodem tego może być sam fakt nieobecności jednego z rodziców, przez co drugi rodzic wychowujący dziecko może nie mieć tego czasu zbyt wiele; natłok obowiązków domowych, czy też powiązanych, np. Z pracą zawodową, pochłania wiele czasu i wymaga wielu wyrzeczeń ze strony rodzica, taka sytuacja jest niestety niekorzystna dla dziecka.

Badani pochodzący z rodzin niepełnych chcieliby, aby rodzice poświęcali im więcej czasu (53,85%), stwierdzali przy tym, że otrzymują go stanowczo za mało (od godziny do dwóch dziennie). Natomiast ponad połowa uczniów z grupy porównawczej w przeważającej części podała, że ten czas, który poświęcają im rodzice w zupełności im wystarcza i nie potrzebują go więcej. Taka rozbieżność w podanych odpowiedziach może wynikać z tego, że osoby wychowujące się w rodzinie niepełnej tęsknią za jednym z rodziców czy nawet obojgiem i czują potrzebę bycia blisko co najmniej z jednym z nich. Wśród osób z rodzin pełnych padła również i taka odpowiedź, iż badani wolą sami spędzać czas (11,76%), za najczęstszy powód podają to, że „można robić co się chce”. Z tej wypowiedzi można wywnioskować, że dzieci wykorzystują nieobecność rodzica lub też brak jego czasu dla swoich własnych celów, niekoniecznie dobrych, ponieważ jak wiadomo, nie zawsze pod hasłem „można robić, co się chce” kryje się coś pozytywnego. Jeden z badanych (2,94%) za powód, przez który woli sam spędzać czas, uważa fakt, iż rodzice mają swoje sprawy, często ważniejsze od niego samego. Jeszcze innym powodem chętnego spędzania czasu samotnie jest problem z porozumiewaniem się (odповідź podana przez jednego respondenta - 2,94%).

Wyniki przeprowadzonych badań, dotyczących relacji między dziećmi a rodzicami pokazały także, że aż 42,31% osób wychowujących się w rodzinie niepełnej „nigdy” nie rozmawia z rodzicami, być może powodem jest żal do rodziców o to, że się rozstali lub po prostu ich brak. Respondenci z grupy drugiej zaznaczyli, iż rozmawiają, co prawda z rodzicami, ale zdarza się to bardzo „rzadko” (44,12%); badani wychowujący się w rodzinie niepełnej stwierdzili również przy tym, iż rodzice „rzadko” interesują się ich problemami (53,85%), tylko cztery osoby podały, że rodzice „często” interesują się ich przeżyciami (15,38%), a sześć, że „nigdy” (23,08%). Powodem jednak nie do końca pozytywnych wyników, może być fakt, że rodzice nie rozmawiają ze swoimi dziećmi, ponieważ nie wiedzą

co dzieje się z ich pociechami, izolują się od nich, na co dzieci często odpowiadają tym samym.

4. Konsekwencje samotności dzieci według opinii badanych respondentów

Poniżej przedstawione wyniki dotyczą odpowiedzi na temat konsekwencji bycia samotnym. Pośród możliwych odpowiedzi znalazły się następujące: zamknięcie w sobie, depresja, alkoholizm, próby samobójcze i samobójstwa oraz złe towarzystwo. Połowa badanych pochodzących z rodzin niepełnych za najczęściej występujące konsekwencje uważa „zamknięcie w sobie” (42,31%), natomiast druga połowa za najrzadziej „złe towarzystwo” (42,31%). Wyniki obejmujące osoby z rodzin pełnych miały następujący wymiar: najczęstszą odpowiedzią, podobnie jak w przypadku pierwszej grupy, było „zamknięcie w sobie”, najrzadziej natomiast według badanych występują konsekwencje w postaci „prób samobójczych i samobójstw”.

5. Poziom poczucia osamotnienia badanych uczniów, mierzony skalą UCLA

Aby określić poziom poczucia osamotnienia, jaki prezentują badani uczniowie, wyznaczono trzy poziomy wyników: niskie, przeciętne i wysokie.

Dla wyznaczenia wyników wysokich, przeciętnych i niskich zastosowano metodę wyrażoną według wzoru: $M - SD$ i $M + SD$.

Dla wyniku ogólnego skali UCLA średnia dla grupy 1 (rodzina niepełna) - M wynosi 48,00, zaś odchylenie standardowe SD to 5,29, natomiast średnia dla grupy 2 (rodzina pełna) - M wynosi 44,65, zaś SD to 5,66.

Na podstawie obliczeń stworzono trzy przedziały wyników dla badanych uczniów w skali UCLA.

Dla grupy 1:

$M \pm SD$, czyli $(48,00 \pm 5,29)$, a więc od 42,71 do 53,29 – wyniki przeciętne;

Poniżej 42,71 – wyniki niskie;

Powyżej 53,29 – wyniki wysokie.

Dla grupy 2:

$M \pm SD$, czyli $(44,65 \pm 5,66)$, a więc od 38,99 do 50,31 – wyniki przeciętne;

Poniżej 38,99 – wyniki niskie;

Powyżej 50,31 – wyniki wysokie.

Wynik ogólny wskazuje na przeciętny poziom poczucia osamotnienia, zarówno wśród badanych uczniów z rodzin niepełnych, jak i pełnych. Wskaźnik ten u osób pochodzących z rodziny pełnej wynosi 64,71%, natomiast u badanych z rodzin niepełnych - 84,62%. Tylko trzech uczniów z rodziny niepełnej (11,54%) i ośmiu z pełnej (23,53%) odczuwa osamotnienie.

Na podstawie obliczeń stworzono również trzy przedziały, dla trzech podskal występujących w skali UCLA.

Pierwsza podskala (dotycząca poczucia braku bliskiego, a zarazem intymnego kontaktu z osobami) charakteryzuje się następującymi wynikami:

Dla grupy 1:

$M \pm SD$, czyli $(23,31 \pm 3,26)$, a więc od 20,05 do 26,57 – wyniki przeciętne;

Poniżej 20,05 – wyniki niskie;

Powyżej 26,57 – wyniki wysokie.

Dla grupy 2:

$M \pm SD$, czyli $(20,82 \pm 4,23)$, a więc od 16,59 do 25,05 – wyniki przeciętne;

Poniżej 16,59 – wyniki niskie;
Powyżej 25,05 – wyniki wysokie.

Wyniki dotyczące poczucia braku bliskiego, a zarazem intymnego kontaktu z osobami wnoszą, że u żadnej z osób funkcjonującej w rodzinie niepełnej nie wystąpiły wyniki wysokie, natomiast w drugiej grupie wyniki wysokie stanowią 8,82%. Oznacza to, że badani zarówno z jednej grupy, jak i drugiej nie czują się odrzuceni czy samotni, a ich kontakty z innymi osobami są pozytywne.

Na podstawie obliczeń otrzymano następujące wyniki dla drugiej podskali (dotyczącej zerwania społecznych więzi z ludźmi):

Dla grupy 1:

$M \pm SD$, czyli $(8,69 \pm 2,56)$, a więc od 6,13 do 11,25 – wyniki przeciętne;

Poniżej 6,13 – wyniki niskie;

Powyżej 11,25 – wyniki wysokie.

Dla grupy 2:

$M \pm SD$, czyli $(7,82 \pm 2,63)$, a więc od 5,19 do 10,45 – wyniki przeciętne;

Poniżej 5,19 – wyniki niskie;

Powyżej 10,45 – wyniki wysokie.

Wyniki podskali drugiej, dotyczące zerwania społecznych więzi z ludźmi, przedstawiają się w następujący sposób: wyniki wysokie stanowią 11,54% w przypadku uczniów z rodzin niepełnych i 17,65% u dzieci z rodzin pełnych. Natomiast wyniki niskie w grupie uczniów z rodzin niepełnych 23,08%, a w grupie porównawczej 20,59%. Należy zauważyć, iż w obu grupach wyniki niskie przeważają nad wynikami wysokimi, co oznacza, że respondenci w większości przypadków nie czują się odrzuceni, wyobcowani, czy też nie funkcjonują bez towarzystwa i zrozumienia innych ludzi.

Przedziały wyników trzeciej podskali (opisującej przynależność do grupy społecznej) dla badanych uczniów w skali UCLA przedstawiają się w następującej kolejności:

Dla grupy 1:

$M \pm SD$, czyli $(16,00 \pm 2,74)$, a więc od 13,26 do 18,74 – wyniki przeciętne;

Poniżej 13,26 – wyniki niskie;

Powyżej 18,74 – wyniki wysokie;

Dla grupy 2:

$M \pm SD$, czyli $(16,00 \pm 2,20)$, a więc od 13,80 do 18,20 – wyniki przeciętne;

Poniżej 13,80 – wyniki niskie;

Powyżej 18, 20 – wyniki wysokie;

Wyniki dotyczące przynależności do grupy społecznej ukazują, iż zarówno w grupie osób z rodzin niepełnych, jak i pełnych niezbyt duży odsetek stanowią wyniki wysokie. u badanych z rodzin niepełnych wskaźnik wynosi 23,08%, natomiast w rodzinach pełnych 11,76%, jednak porównując te wyniki z wynikami niskimi, należy stwierdzić, iż większa liczba badanych przynależy do jakiejś grupy społecznej i nie ma problemu z tym, aby znaleźć towarzystwo i czuć się dobrze z osobami z najbliższego otoczenia.

Porównanie wyników skali UCLA uczniów z rodzin niepełnych i pełnych:

Wyniki analizy statystycznej dotyczącej różnic w zakresie poczucia osamotnienia badanych uczniów z rodzin niepełnych i pełnych wykazały brak różnic istotnych statystycznie między tymi grupami, zarówno w odniesieniu do wyniku ogólnego, jak i wyników poszczególnych podskal, ponieważ p jest większe od 0,05. Oznacza to, że nie ma różnic istotnych statystycznie w poczuciu osamotnienia badanych dzieci zarówno w jednej, jak i w drugiej grupie. Pomimo tego, porównując wartości średnich można stwierdzić w zakresie wyniku ogólnego ($M=48,00$), że jest wyższy w rodzinie niepełnej, niż pełnej ($M=44,65$). Przypuszczać można zatem, iż badani wychowujący się w rodzinie niepełnej częściej odczuwają samotność niż osoby z rodzin pełnych, czego powodem może być niekompletna struktura rodziny i sytuacji czy też problemy z nią związane.

Zakończenie i wnioski

Celem niniejszej pracy było zbadanie, jaki jest obraz osamotnienia dziecka wychowującego się w rodzinie niepełnej. Badania zostały zrealizowane w jednym z chełmskich gimnazjów. Analiza wyników badań empirycznych umożliwiła sformułowanie następujących ustaleń i uzyskanie odpowiedzi na postawione w pracy problemy szczegółowe.

1. Wyniki badań dotyczące opinii uczniów na temat zjawiska samotności pozwalają stwierdzić, że samotność w większości przypadków postrzegana jest przez uczniów jako „brak znajomych i przyjaciół”. Tak na pytanie „czym jest samotność” odpowiedziało aż 30,77% badanych z rodzin niepełnych, natomiast z rodzin pełnych, 29,41%. Poziom wiedzy uczniów na temat zjawiska samotności, można określić jako „dobry”, każdy z badanych respondentów wie, czym jest samotność, mimo iż dla każdego ten termin oznacza co innego. Uczniowie potrafią również określić, czy często to uczucie dotyka ich rówieśników, oraz z czym to pojęcie (samotności) się kojarzy.
2. Zarówno badani z rodziny niepełnej, jak i pełnej często czują się osamotnieni. Na pytania zawarte w kwestionariuszu ankiety na temat przyczyn samotności, badani najczęściej podawali, że jest to „odmienność”. Natomiast jako uczucie towarzyszące osobom samotnym uczniowie z rodzin niepełnych uważają „żal” 61,52%, natomiast w przypadku drugiej grupy najczęściej podawaną odpowiedzią był „smutek” 47,06%. Przypuszczać można, iż dzieci z rodziny niepełnej kierowały się własnymi odczuciami, być może mają żal do swoich rodziców o to, że skład ich rodziny jest niepełny, że rodzice żyją osobno, tym samym nie mają obojga z nich obok siebie, jak inne dzieci. Za przyczyny swojej samotności respondenci z rodziny niepełnej natomiast podawali „śmierć rodzica” oraz „konflikty i kłótnie w domu” (23,08%), a uczniowie z rodzin pełnych „niezrozumienie osób bliskich” oraz, podobnie jak w przypadku poprzedniej grupy, „konflikty i kłótnie w domu” (26,47%). Najczęściej badani czują się samotni, gdy spędzają sami czas wolny lub kiedy zostają sami w domu.
3. Stosunki badanych respondentów z rodzicami są przedstawiane w sposób bardzo różnorodny. Uczniowie z rodzin niepełnych „rzadko” spędzają swój wolny czas z rodzicami, uczniowie z rodzin pełnych natomiast „często”. Rozbieżność odpowiedzi może wynikać z tego, iż dzieci wychowujące się w rodzinie niepełnej nie mają tak dobrych kontaktów z rodzicami jak badani z grupy drugiej. Uczniowie zgodnie twierdzą, że rodzice poświęcają im niewiele czasu, najczęściej „od godziny do dwóch godzin”, a zarazem za przyczynę podają fakt, iż mają oni ważniejsze sprawy od nich, bądź też wolą spędzać czas samodzielnie, ponieważ pod nieobecność

rodziców mogą robić to, co chcą. Na podstawie analizy powyższych badań przypuszczać można, iż stosunki panujące pomiędzy rodzicami a badanymi dziećmi nie są zadowalające. Dzieci o swoich problemach częściej wolą rozmawiać z koleżankami czy kolegami, niż z własnymi rodzicami. Jednak rodzice również bardzo rzadko rozmawiają ze swoimi dziećmi, rzadko interesują się ich przeżyciami czy problemami, np. szkolnymi, co w rezultacie osłabia więzi rodzinne, a także pogłębia brak wzajemnego zaufania oraz może powodować poczucie osamotnienia dziecka.

4. Za najczęstsze konsekwencje samotności badani zarówno z rodzin niepełnych (42,31%), jak i pełnych (38,24%), podali „zamknięcie w sobie”. Za najrzadziej występujące respondenci z rodzin niepełnych uważają „złe towarzystwo” (42,31%), a dzieci z grupy porównawczej „próby samobójcze i samobójstwa” (58,82%).
5. Analiza wyników ogólnych z kwestionariusza skali UCLA ukazuje, iż niezależnie od struktury rodziny dzieci często czują się samotne, jednak osoby wychowujące się w rodzinie niepełnej częściej odczuwają osamotnienie ($M=48,00$), niż respondenci z rodzin pełnych ($M=44,65$).

Po powyższej analizie ostatecznie można stwierdzić, iż niezależnie od struktury rodziny dziecko może czuć się osamotnione, w szczególności jednak samotność może dotyczyć dzieci, które żyją w rodzinach o niekompletnej strukturze.

Poczucie osamotnienia u dzieci jedynych

Feeling of loneliness the only children

Summary

The phenomenon of loneliness is one of the fundamental problems facing humanity at the threshold of XXI century. Can lead to feelings of fear, uncertainty, closed in on itself. It is a personal experience, everyone is experiencing it in an individual way. One of the important reasons for deal the problem of loneliness is painful personal experiences of man. Loneliness may be experienced in certain situations, by each human. But the most affected population of children and young people, especially when they feel among the next in the family.

Key words: loneliness, family, only child

Wprowadzenie

Samotność jest zjawiskiem powszechnym i występującym od „zarania ludzkości”. Głęboko naznaczyła ona egzystencjalną i historyczną sytuację współczesnego człowieka⁸². Jedną z bardzo istotnych przyczyn zajmowania się ludzką samotnością są osobiste, przykre przeżycia. Wiele osób przeżywa bolesne doświadczenie samotności związane ze stratą osób najbliższych, kochających rodziców, szerzej ujmując - miłości. Innym powodem zainteresowania się tą problematyką jest jej powszechność, tzn. samotność pojawia się w życiu człowieka coraz częściej⁸³.

„W powszechnym pojęciu samotność traktowana jest jako nieprzyjemny stan psychiki będący rezultatem niezadowolenia z ilości i jakości społecznych i emocjonalnych związków jednostki. Mówi się, że towarzyszy jej gniew, rozczarowanie, poczucie nieszczęścia i pesymizm”⁸⁴.

W języku potocznym, jak i w literaturze naukowej używa się zamiennie terminów „osamotnienie” i „samotność”, niektórzy badacze posługują się terminem „samotność”, inni „osamotnienie”. Pojęcia te uznaje się za bliskoznaczne, tj. Zawierające podobną, zbliżoną treść.

Pojęcie samotności oraz osamotnienia charakteryzuje E. Dubas. Uważa ona bowiem, iż samotność oznacza „obiektywną, fizyczną sytuację bycia samemu, która może, lecz nie musi powodować negatywnych odczuć. Osamotnienie zaś to negatywny stan psychiczny, wynikający z braku bliskich więzi osobowych z innymi ludźmi, brak zrozumienia, brak wspólnoty celów i poczucia wspólnoty życia”⁸⁵.

Samotność stała się dzisiaj bolesną codziennością doświadczaną przez wiele osób, bardzo często też przeżywaną przez dzieci. Skutkiem osamotnienia dziecięcego jest przede wszystkim brak poczucia bezpieczeństwa i oparcia psychicznego w środowisku rodzinnym, co utrudnia dziecku nawiązywanie i podtrzymywanie więzi uczuciowej z innymi osobami⁸⁶.

⁸² Por. J. Rembowski, *Samotność*, Gdańsk 1992, s. 14.

⁸³ Ibidem, s. 22.

⁸⁴ J. Rembowski, *Samotność*, op.cit., s. 40.

⁸⁵ K.M. Wasilewska, *Samotność młodzieży*, Bydgoszcz 2010, s. 25.

⁸⁶ Por. *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, T. V, Warszawa 2006, s. 659.

Dziecko potrzebuje szczególnie: opieki, troski, miłości, przynależności, uznania ze strony rodziców. Pragnie ono stałych kontaktów międzyludzkich, przebywania wspólnie z innymi osobami. Można wskazać na wiele różnych sytuacji i warunków z życia dziecka, które wywołują jego osamotnienie, stając się źródłem osłabienia lub zerwania więzi łączącej dziecko z innymi osobami w rodzinie. Dziecko osamotnione w rodzinie, na skutek zaniedbania jego potrzeb psychicznych (akceptacji, miłości, zrozumienia i porozumienia) czuje się mało wartościowe, brakuje mu wiary w siebie i w swoje możliwości. To wpływa na jego zahamowania wewnętrzne, spaczenie postaw, wytwarzanie się licznych kompleksów, zachowań negatywnych wobec norm społecznych. Dziecko nieobdarzone przez dom rodzinną miłością czuje się osamotnione, źle rozumiane, nikomu niepotrzebne, zepchnięte na margines, samotne w rodzinie i wśród ludzi⁸⁷.

Osamotnienia mogą doświadczyć również jedynacy. Poczucie osamotnienia jedynaków może wyrażać się w stosowaniu przez rodziców nieodpowiednich metod wychowawczych. Ks. J. Śledzianowski opisuje skutki natury wychowawczej dla rodziny jednodzietnej. Jedynak nie doświadcza bodźców, które mogłyby wywrzeć na niego wpływ albo oderwać go od zagadnień świata dorosłych. Życiowemu doświadczeniu dziecka brak jest różnorodności: od wczesnego dzieciństwa obcując z dorosłymi, poznaje ich i naśladuje. Dla rozwoju dziecka jest to bardzo niekorzystne, bo staje się zbyt wczesnie dojrzałe i pozbawione dziecięcej naiwności i bezpośredniości. Prawidłowy rozwój dziecka wymaga pewnej równowagi oddziaływania dorosłych oraz rówieśników. Jedynacy wykazują większe trudności w przystosowaniu społecznym niż dzieci z wielodzietnych rodzin. Pojawia się u nich większa nerwowość i zawziętość. Brakuje im przeważnie radości, której doświadczają ich koledzy z rodzin pełnych. Są bardziej zamknięte w sobie, mało otwarte na środowisko społeczne, a z tego powodu doświadczają samotności. Samotność jest szczególnie boleśnie odczuwana przez jedynaków w tych sytuacjach, które są typowo dziecięce i nie mogą w nich w pełni uczestniczyć rodzice⁸⁸.

Metodologiczne podstawy badań własnych

Celem przeprowadzonych badań było poznanie obrazu poczucia osamotnienia u dzieci jedynych.

Z tak sformułowanego problemu głównego wynikały następujące problemy szczegółowe:

1. Jaka jest wiedza badanych uczniów na temat samotności?
2. Jakie są relacje badanej młodzieży z rodzicami?
3. Jaki jest stosunek emocjonalny badanych jedynaków do rodziców?
4. Jaki jest poziom poczucia osamotnienia u badanych jedynaków?

Badając zjawisko samotności jedynaków posłużono się metodą sondażu diagnostycznego, wybierając technikę ankiety i technikę szacowania. Do realizacji badań empirycznych skonstruowano narzędzie badawcze w formie kwestionariusza ankiety. Kwestionariusz ankiety składał się z 14 pytań. Przeważającą część stanowiły pytania zamknięte jednokrotnego wyboru oraz pytania o charakterze otwartym, na które respondent mógł udzielić swobodnej odpowiedzi. Ankieta zawierała także metryczkę, która składała się z 5 pytań. Oprócz kwestionariusza ankiety w celu zbadania poziomu osamotnienia dzieci

⁸⁷M. Gawęcka, *Poczucie osamotnienia dziecka w rodzinie własnej*, Toruń 2004, s. 216.

⁸⁸www.mateusz.pl/rodzina/xra0013.htm; 13.07.2011.

zastosowano również skalę UCLA, która składała się z dwudziestu punktów. Skalę UCLA tworzą trzy podskale. Jest to typowe narzędzie stosowane w diagnozowaniu poczucia samotności.

Terenem badań było Publiczne Gimnazjum w Siedliszczu. Badaniami objęto 27 jedynaków, w tym 12 chłopców (44%) i 15 dziewcząt (56%) z klas I- III. Wszystkie badane osoby pochodziły ze wsi. Jeśli chodzi o stan rodziny, w jakiej wychowywała się przebadana młodzież to: 67% wskazało, że wychowuje się w rodzinie pełnej, 14,81%, że rodzice „wyjeżdżają za granicę”, 18,51%, iż wychowuje się w rodzinie niepełnej z powodu: śmierci jednego z rodziców, separacji oraz rozvodu.

Wyniki badań własnych

Poniżej przedstawiona zostanie analiza wyników badań, na podstawie której, uzyskano odpowiedzi na szczegółowe pytania badawcze.

3.1. Wiedza uczniów na temat samotności

Wyniki przedstawione poniżej ukazują, jak badani jedynacy rozumieją pojęcie samotności. Pytanie to było pytaniem otwartym.

Przez pojęcie samotności 6 dziewcząt (40%) oraz 5 chłopców (41,67%) rozumie smutek. 22,22% badanych stwierdziło, iż samotność oznacza „bycie i życie w pojedynkę” - były to 4 dziewczęta (26,67%) i 2 chłopców (16,67%). Znikoma liczba ankietowanych (11,11%) stwierdziła, iż samotność utożsamiana jest z brakiem więzi emocjonalnych. Ta sama liczba badanych definiowała samotność jako brak zainteresowania ze strony rodziców (2 dziewczyny - 13,33% i 1 chłopiec - 8,33). Dla 7,40% respondentów samotność oznacza pozostawienie osoby samej ze swoimi problemami, a ten sam procent respondentów uważa też samotność za pustkę.

Można zauważyć, że zjawisko samotności wszystkim ankietowanym kojarzy się negatywnie.

Badani gimnazjaliści obrazowali także swoją wiedzę na temat przyczyn samoty. Otrzymane wyniki przedstawione zostały w tabeli 1.

Tabela 1. Przyczyny samotności

Kategorie odpowiedzi	Dziewczęta		Chłopcy		Razem	
	N=15	%	N=12	%	N=27	%
Konflikty z rodzicami	7	46,67	8	66,67	15	55,55
Problemy w szkole	1	6,67	2	16,67	3	11,11
Mała zdolność porozumiewania się	5	33,33	0	0	5	18,52
Zmiana środowiska	2	13,33	2	16,67	4	14,81
Inne	0	0	0	0	0	0

Wśród przyczyn samotności ponad połowa (55,55%) gimnazjalistów najczęściej wymieniała konflikty z rodzicami - tej odpowiedzi udzieliło 7 dziewcząt (46,67%) i 8 chłopców (66,67%). Na kolejnym miejscu, wśród przyczyn według badanych, pojawił się problem unikania kontaktów z innymi - odpowiedzi tej udzieliło 5 dziewcząt (33,33%). Nieco mniej (14,81%) za przyczynę samotności uznało zmianę środowiska - tej odpowiedzi

udzieliło 2 dziewczyny i 2 chłopców. Zaś najmniej osób wskazało na problemy w szkole - 1 dziewczyna (6,67%) i 2 chłopców (16,67%).

Zauważyć należy, że dominującą przyczyną samotności według jedynaków są problemy związane ze środowiskiem rodzinnym.

Poniżej przedstawione zostały dane, które wskazują, w jakim okresie życia, w opinii jedynaków, człowiek odczuwa najczęściej samotność.

Z odpowiedzi badanych wynika, że człowiek odczuwa najczęściej samotność w okresie dojrzewania (51,85%). Prawie co piąty uczeń stwierdził, że jest to okres dojrzałości, jak i starości. Tylko 1 respondentka (6,67%) uznała, że jest to wiek średni. Wśród odpowiedzi podanych w kategorii „inne” uczennica podała, że „w każdym okresie życia można odczuwać samotność”.

3.2. Relacje badanej młodzieży z rodzicami

Badając relacje ankietowanych z ich rodzicami, analizie poddano pytania: 1, 2, 3 oraz 4 kwestionariusza. W pytaniu pierwszym ankietowani określali własne relacje z rodzicami. Uzyskane wyniki są następujące: aż 40% badanych dziewcząt ma dobre relacje z rodzicami, natomiast 2 chłopców odpowiedziało, że te relacje są negatywne. Bardzo dobre relacje z rodzicami ma tylko 2 chłopców, co stanowi 16,67%. Zauważyć należy, że bardzo złe relacje nie występują zarówno u dziewcząt, jak i u chłopców.

Jedno z pytań ankiety dotyczyło tego, jak często badani zwierają się rodzicom ze swoich problemów.

Zdecydowana większość ankietowanych nie zwierza się ze swoich problemów lub robi to bardzo rzadko. Jedynie 1/3 dziewcząt stwierdziła, że czasami rozmawia o swoich problemach z rodzicami. Chłopcy rzadziej przejawiają chęć „wtajemniczenia” rodziców we własne sprawy i niechętnie zwierają się im ze swoich problemów.

Kolejna tabela ukazuje wyniki badań na temat relacji badanych z rodzicami. Na pytanie: „Jak często możesz liczyć na pomoc rodziców w trudnych sytuacjach?” podano następujące odpowiedzi (tabela 2).

Tabela 2. Opinie badanych uczniów dotyczące stwierdzenia: Jak często możesz liczyć na pomoc rodziców w trudnych sytuacjach?

Kategorie odpowiedzi	Dziewczęta		Chłopcy		Razem	
	N=15	%	N=12	%	N=27	%
Zawsze	9	60	3	25	12	44,44
Rzadko	6	40	8	66,67	14	51,85
Nigdy	0	0	1	8,33	1	8,33

Z analizy materiału zawartego w tabeli 2 wynika, iż ponad połowa dziewcząt zawsze otrzymuje wsparcie rodziców w trudnych chwilach. Jak można zauważyć rodzice dziewcząt są bardziej wyrozumiali i pomocni. Połowa nastolatków twierdzi, iż korzysta z pomocy rodziców raczej rzadko i przewagę tu stanowią chłopcy. Rodzice tylko jednego badanego nie interesują się jego problemami i niepowodzeniami.

Kolejna tabela przedstawia dane, które wskazują, jak często badani odczuwają samotność w swojej rodzinie. Dane na ten temat umieszczone zostały w tabeli 3.

Tabela 3. Częstotliwość odczuwania samotności badanych w rodzinie

Kategorie odpowiedzi	Dziewczęta		Chłopcy		Razem	
	N=15	%	N=12	%	N=27	%
Często	1	6,67	4	33,33	5	18,52
Czasami	10	66,67	6	50	16	59,26
Rzadko	1	6,67	2	16,67	3	11,11
Nigdy	3	20	0	0	3	11,11

Zgodnie z wynikami zawartymi w tabeli 3, można stwierdzić, że największy procent (prawie 2/3 ankietowanych) tylko czasami czuje się samotna w domu rodzinnym. Natomiast tylko jedna respondentka i aż 4 chłopców przyznaje, że odczuwa ten stan często.

3.3. Stosunek emocjonalny badanych do rodziców

Poniżej przedstawiono wyniki badań na temat relacji badanej młodzieży z rodzicami. W tabeli 4 znajdują się wyniki dotyczące odpowiedzi na pytanie: „Jak silne są więzi emocjonalne w rodzinach badanych”?

Tabela 4. Więzy emocjonalne w rodzinie badanych

Kategorie odpowiedzi	Dziewczęta		Chłopcy		Razem	
	N=15	%	N=12	%	N=27	%
Bardzo silne	3	20	1	8,33	4	14,81
Silne	5	33,33	2	16,67	7	25,92
Słabe	7	46,67	6	50	13	48,15
Brak więzi	0	0	3	25	3	11,11

Jak wynika z danych w tabeli 4, prawie połowa dziewcząt (46,67%) i chłopców (50%) odczuwa słabe więzi emocjonalne w środowisku rodzinnym. Około 1/4 uczniów odczuwa silne więzi z rodzicami, w tym 33,33% dziewcząt i 16,67% chłopców. Z kolei bardzo silne więzi odczuwa niewielka ilość ankietowanych, tzn. 20% dziewcząt i 8,33% chłopców. Jedynie 1/4 chłopców przyznaje, że w rodzinie występuje brak więzi. Wynika z tego, że stosunki emocjonalne między dziećmi a rodzicami są przeważnie niesatysfakcjonujące.

W wyniku analizy udzielonych przez respondentów odpowiedzi na kolejne pytanie: „Jak często odczuwasz samotność w swojej rodzinie”?, otrzymano następujące wyniki. Okazało się, że około 1/3 ogółu czuje się kochana i rozumiana, przy czym jest to 40% dziewcząt i 25% chłopców. Stosunki uczuciowe między badanymi a rodzicami są

nacechowane z reguły akceptacją, zrozumieniem, życzliwością, wskazują na silny związek psychiczny badanych z rodzicami. Jak można zauważyć tylko 4 dziewczęta i 5 chłopców wychowuje się w rodzinach, w których stosunki emocjonalne między rodzicami a nimi są niewłaściwe. Wśród odpowiedzi podanych w kategorii „inne”, 5 osób odpowiedziało, że „czuje się obojętnie”. Natomiast pozostałe respondenci odpowiedziały, że „czują się dobrze” (2 osoby), jedna uczennica podała odpowiedź „raz dobrze raz źle” oraz jedna badana, że „odczuwa w rodzinie niezrozumienie”.

Kolejnym interesującym mnie zagadnieniem w przeprowadzanych badaniach było ustalenie: czy badani odczuwają odrzucenie w środowisku rodzinnym. Otrzymałam następujące wyniki.

Niewielka liczba badanych, bo tylko jeden chłopiec (co z ogółu stanowi 3,70% ankietowanych) stwierdza, że „czuje się odrzucony w domu rodzinnym”, ale też znaczna część, bo prawie połowa badanych odpowiada, że „raczej odczuwa odrzucenie” (jest to około 41% gimnazjalistów, w tym 5 dziewcząt i 6 chłopców). Podobna część badanych twierdzi, że „nie czuje się odrzucony” (tu przeważają dziewczęta gdyż jest ich aż 8, a chłopców tylko 4). Niewiele, bo tylko 3 osoby (w tym 2 gimnazjalistki i 1 chłopiec) są pewne, że nie odczuwają tego stanu.

W tabeli 5 ukazane są opinie gimnazjalistów na temat: „Jak często rodzice dostrzegają, gdy ich dzieci są smutne”.

Tabela 5. Opinie badanych uczniów dotyczące stwierdzenia: Jak często rodzice dostrzegają, że jesteś smutny(a)?

Kategorie odpowiedzi	Dziewczęta		Chłopcy		Razem	
	N=15	%	N=12	%	N=27	%
Zawsze	4	26,67	0	0	4	14,81
Często	4	26,67	3	25	7	25,92
Rzadko	7	46,67	8	66,67	15	55,55
Nigdy	0	0	1	8,33	1	3,70

Rozkład odpowiedzi na pytanie: „Jak często rodzice dostrzegają, że jesteś smutny(a)?” pokazuje, że ponad połowa (55,55%) odpowiedziała, że rzadko (7 dziewcząt i 8 chłopców). Jedynie 1 badany dostrzegł, że nigdy, ale aż 4 dziewczęta uznały, że zawsze (14,81% ogółu). Około 1/4 ankietowanych - cztery dziewczyny (26,67%) i trzech chłopców (25%) uważa, że często.

Okazuje się zatem, że rodzice badanych jedynaków, przeważnie chłopców rzadko lub nigdy nie zwracają na nich uwagi i niezbyt często martwią się, gdy ich dzieci są smutne.

3.4. Poziom poczucia osamotnienia u badanych jedynaków

Poniżej zostaną przedstawione wyniki badań dotyczące poczucia osamotnienia jedynaków na podstawie wyników uzyskanych w skali UCLA. Aby dowiedzieć się, jaki poziom poczucia osamotnienia wykazują badani uczniowie, wyznaczono trzy poziomy wyników: niskie, przeciętne i wysokie.

Dla wyznaczenia wyników wysokich, przeciętnych i niskich zastosowano metodę wyrażoną według wzoru: $M - SD$ i $M + SD$.

Dla wyniku ogólnego skali UCLA średnia (M) wynosi 42,53, zaś odchylenie standardowe (SD) to 2,88.

Na podstawie obliczeń stworzono trzy przedziały wyników dla badanych uczniów w skali UCLA:

Powyżej 45,41 – wyniki wysokie;

Od 39,65 do 45,41 – wyniki przeciętne;

Poniżej 39,65 – wyniki niskie.

Wyniki ogólne uzyskane przez badanych uczniów prezentuje poniższa tabela:

Tabela 6. Poziom poczucia osamotnienia badanych uczniów. Wynik ogólny

Skala UCLA	N	%
Wyniki wysokie	4	14,81
Wyniki przeciętne	19	70,37
Wyniki niskie	4	14,81
Razem	27	100

Ogólnie można stwierdzić, iż dane zawarte w tabeli 6 wskazują na umiarkowany stopień poczucia samotności jedynaków. Jedynie 4 osoby spośród 27 badanych wykazują wysoki stopień poczucia osamotnienia.

Skalę UCLA tworzą trzy podskale, w których rozpatrywane jest poczucie samotności w różnych aspektach. Czynniki pierwsze skali odnosi się do poczucia braku bliskiego, osobistego kontaktu z ludźmi.

Dla wyniku podskali I średnia (M) wynosi 19,70; zaś odchylenie standardowe (SD) 1,83.

Wyniki uzyskane po przeprowadzeniu analizy odpowiedzi respondentów pozwalają stwierdzić, iż 11,11% badanych nie odczuwa braku bliskiego, intymnego kontaktu z osobami. Duży procent jedynaków (74,07%) znalazł się w przedziale wyników przeciętnych. Jedynie 4 osoby (14,81%) wykazały, że czują brak bliskich im osób. Być może osoby te nie mają wsparcia wśród najbliższych, mogą doznawać odizolowania społecznego.

Drugi czynnik podskali skupia 4 stwierdzenia, które określają stopień zerwania więzi społecznych z osobami. Dla wyniku podskali II średnia (M) wynosi 5,48; zaś odchylenie standardowe (SD) 1,01.

Tabela 7. Poziom poczucia osamotnienia badanych uczniów. Wyniki dotyczące zerwania więzi z ludźmi

Skala UCLA	N	%
Wyniki wysokie	1	3,70
Wyniki przeciętne	21	77,78
Wyniki niskie	5	18,52
Razem	27	100

Z danych umieszczonych w tabeli 7 wynika, iż tylko jedna osoba odczuwa brak więzi, czuje się opuszczona przez bliskich. Większa część badanych uczniów (77,78%) przejawia przeciętny poziom więzi społecznych z ludźmi. Dla jedynie 4 osób wyniki są niskie, oznaczać to może, że 18,52 % badanych jedynaków doznaje zrozumienia od osób z bliskiego otoczenia, mają z kim porozmawiać w sytuacjach, kiedy potrzebują kontaktu.

Podskala trzecia opisuje poziom zespolenia i przynależności do grupy. Wynik w tej podskali, im jest wyższy tym korzystniejszy. W podskali tej średnia (M) wyniosła 17,11, z kolei odchylenie standardowe (SD) 1,62.

Analizując odpowiedzi osób biorących udział w badaniach otrzymałam następujące wyniki: jedynie 11,11% badanych jedynaków bardzo dobrze czuje się w grupie społecznej, a jedynie 5 uczniów nie doznaje akceptacji w grupie. Ponad połowa badanych jedynaków (70,37%) wskazuje na umiarkowany stopień przynależności do grupy, ten wskaźnik jest normalnym zjawiskiem występowania.

Podsumowanie

Reasumując uzyskane wyniki badań, dotyczące określenia wiedzy badanych gimnazjalistów na temat samotności można stwierdzić, że młodzież najczęściej samotność ujmuje w kategorii uczuciowej a także społecznej. Badani przedstawiają samotność w sposób przybliżony, lecz każdy określa ją różnie. Według 55,55% badanych uczniów samotność najczęściej przejawia się w okresie adolescencji. Z punktu widzenia respondentów (51,85%) stosunki pomiędzy rodzicami a dziećmi nacechowane sytuacją konfliktową są często przyczyną osamotnienia.

Badania dotyczące relacji młodzieży z rodzicami pokazały, że są one zróżnicowane w zależności od płci. u 40% dziewcząt przeważnie są one dobre, z kolei u 41,63% chłopców są głównie poprawne, nacechowane brakiem porozumienia. Badane uczennice rzadko zwracają się rodzicom z problemów, ale często mogą liczyć na ich pomoc - 60%. Natomiast większość chłopców nie rozmawia o swoich sprawach z rodzicami, tym samym rzadko mogą liczyć na ich pomoc - 66,67%. Jak można zauważyć, nawet w rodzinach funkcjonujących właściwie zarówno chłopcy - 50%, jak i dziewczęta - 66,67% - odczuwają samotność w otoczeniu rodzinnym.

Wyniki przeprowadzonych badań ukazują także, że więź między rodzicami a dziećmi w badanych rodzinach jedynaków jest niewystarczająca. Przeważają więzi słabe (u 48,15% osób). Ten sam procent uczniów (33,33%) czuje się kochanym, ale i odczuwa niezrozumienie, które w konsekwencji prowadzi do poczucia osamotnienia w środowisku rodzinnym. Połowa badanych stwierdza, iż rodzice rzadko dostrzegają, że są smutni.

Prześledzony stopień samotności wśród jedynaków, za pomocą skali UCLA, dowiódł, że ponad połowa badanych doświadcza samotności w sposób umiarkowany. Generalnie

można wyciągnąć wniosek, że poczucie osamotnienia nie występuje w wysokim stopniu u badanych jedynaków.

Podsumowując, należy stwierdzić, że przedstawione wyniki badań uzyskane na podstawie kwestionariusza ankiety, jak również za pomocą skali UCLA sygnalizują, że tylko nieliczni jedynacy odczuwają wysoki poziom samotności; poczucie osamotnienia przeważnie ma źródło w rodzinie, we wzajemnych stosunkach między członkami rodziny.

Zaprezentowane powyżej wnioski z przeprowadzonych badań własnych, dotyczących poczucia osamotnienia dzieci jedynych, pozwalają nakreślić pewne wskazówki dla praktyki pedagogicznej. Wychowawcy powinni stosować bardziej planową i systematyczną obserwację sytuacji rodzinnej dziecka, uzmysłwić rodzicom konsekwencje ich niewłaściwego stosunku emocjonalnego wobec dziecka. W szkołach powinny być organizowane wspólne zajęcia z udziałem rodziców i dzieci.

Osamotnienie dzieci w rodzinie z problemem alkoholowym⁸⁹

Isolation of children in families with alcohol problems

Summary

Loneliness and isolation is a condition which is often attributed to an adult. There are many sources and authors term refers to the children. The problem of loneliness among children is also significant causes and effects as in adults. Thus, for example, increasingly it is associated with raising children in dysfunctional families and especially in families with alcohol problems, because the family environment plays an important role in the child's social development. Emotional bond between child and parents affects the functioning of the broader social circles.

Key words: loneliness, isolation, lonelychild, families with alcohol problems, dysfunctional family

Zdefiniowanie pojęcia: samotność i osamotnienie nie jest proste⁹⁰. Literatura naukowa nie ma jednej, uniwersalnej definicji z zakresu tej kategorii. Jak twierdzi J. Izdebska „wiąże się to z tym, że samotność jest przeżyciem ogromnie złożonym, nieuchwytnym empirycznie i dlatego trudnym do poznania przez badacza i zdefiniowania”⁹¹. Według J. Rembowskiego wynika to również „z odmiennych przeżyć, które pod względem opisowym i dynamiki są tak różne, jak np. samotność zdeterminowana kulturowo, samotność narzucana sobie przez jednostkę, samotność przymusowa, samotność prawdziwa z wyboru”⁹². Różnie jest więc ujmowane i określane to pojęcie⁹³.

Według E. Dubas samotność wynika z samotności fizycznej (czyli braku innych osób) oraz sytuacji życia wśród innych ludzi. Jej zdaniem te dwie sytuacje prowadzą do trzech następstw: osamotnienia (samotności z emocjami negatywnymi), samotności pozytywnej oraz braku odniesienia do samotności. To wszystko prowadzi do zjawiska ambiwalencji⁹⁴.

Wielu autorów analizuje pojęcie samotności przez pryzmat różnego rodzaju ujęć, tak np. M. Górecki temat samotności ujmuje w trzech kategoriach: socjologicznej, psychologicznej i filozoficznej. W aspekcie socjologicznym postrzega ją, jako obiektywny stan, który da się zaobserwować, określić i wyjaśnić. Według niego na samotność wpływa m.in. anonimowość, wzrastające tempo życia, mechanizacja, automatyzacja i globalizacja oraz wielka ruchliwość społeczna, co powoduje rozluźnienie więzi międzyludzkich, które stają się bardziej bezosobowe i bardziej instrumentalne. W podejściu psychologicznym samotność to stan subiektywny, którego przyczyny tkwią w doznaniach, przeżyciach, reakcjach człowieka⁹⁵. „Człowiek samotny nie akceptuje siebie, nie rozumie siebie, nie

⁸⁹Rodzina z problemem alkoholowym to rodzina, w której przynajmniej jedna osoba używa alkoholu w sposób przynoszący szkody pozostałym członkom rodziny (psychiczne, emocjonalne, socjalno-bytowe, zdrowotne).

⁹⁰J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst pedagogiczny*, Białystok 2004, s. 17.

⁹¹Ibidem, s. 20.

⁹²J. Rembowski, *Przyczynki do zjawiska samotności*, „Problemy Rodziny”, nr 4, 1991.

⁹³J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst pedagogiczny*, op.cit., s. 20.

⁹⁴E. Dubas, *Samotność – uniwersalny „temat” życia ludzkiego i wychowania*, (w:), P. Domeracki, W. Tyburski (red.), *Zrozumieć samotność. Studium interdyscyplinarne*, Toruń 2004, s. 338.

⁹⁵M. Górecki, *O różnym rozumieniu samotności*, „Pedagogika społeczna”, 2006, nr 3, s. 38.

potrafi z innymi nawiązać dialogu, czuje się zagubiony, cierpi”⁹⁶. Samotność jest definiowana przez M. Góreckiego również w kategorii filozoficznej, która służy opisowi ludzkiej egzystencji. Według filozoficznego ujęcia samotność pełni rolę w rozwoju ludzkości i w zwiększaniu samowiedzy człowieka, dzięki czemu człowiek poznaje prawdę o sobie, znajduje refleksję nad swoim życiem⁹⁷.

Analizując znaczenie pojęcia „samotności”, warto zwrócić uwagę na doznawane przez człowieka samotnego uczucia. Osoba taka czuje: niepokój, niepewność, odizolowanie, brak bezpieczeństwa, pustkę, wyobcowanie, bezradność, apatię, smutek, przygnębienie, gorzkość, beznadziejność, troskę, przeświadczenie, że jest nieakceptowana przez innych, niedostrzegana, nikomu niepotrzebna⁹⁸.

Terminy: „samotność” i „osamotnienie” bardzo często w języku potocznym, jak i w literaturze naukowej są uznawane za pojęcia bliskoznaczne i używane zamiennie. Jak słusznie twierdzi J. Izdebska „większość badaczy przyjmuje w swoich analizach termin samotność, a osamotnienie jako rodzaj samotności⁹⁹, inni zaś preferują pojęcie osamotnienia”¹⁰⁰. Tak, np. J. Szczepański oddziela pojęcia samotność i osamotnienie jako dwa różne stany i postacie ludzkiego bytowania. Według niego samotność jest to stan wybierany przez człowieka świadomie, natomiast osamotnienie jest brakiem kontaktu z innymi ludźmi oraz z sobą samym¹⁰¹. „Osamotnienie jest to taka sytuacja, w której człowiek nie znajduje oparcia w innych, ani też w swoim własnym świecie wewnętrznym. Samotność może być stanem pozytywnym, jeżeli jest wybrana, pożądana lub krótkotrwała, jeżeli jednak trwa długo – zazwyczaj prowadzi do osamotnienia”¹⁰².

K. Kmiecik – Baran osamotnienie traktuje jako subiektywne odczucie (które nie jest obiektywną izolacją społeczną), którego rezultatem jest brak jakichkolwiek relacji społecznych i zawsze jest związane z przykrymi emocjami (mogące prowadzić do zaburzeń zachowania)¹⁰³.

Osamotnienie to brak więzi jednostki z innymi osobami i samym sobą; to stan psychiczny, który charakteryzuje się bolesną utratą stałego kontaktu z ludźmi bliskimi. Według J. Izdebskiej osoby osamotnione bardzo potrzebują innych, aby komunikować się, nawiązać interakcje, budować społeczne związki od przyjaźni do miłości¹⁰⁴.

M. Szyszkowska również uważa, że osamotnienie stanowi dla człowieka ciężar psychiczny. Osamotnienie wiązać się może z następującymi właściwościami osobowości: z małym poczuciem własnej wartości, z introwersją, z poczuciem doznawania kontroli, z małą potrzebą przynależności, z niską samooceną, z wysokim poziomem lęku społecznego, ze zmniejszoną aktywnością, z poczuciem alienacji, z nadmierną koncentracją na sobie, z nieśmiałością, z brakiem pewności siebie¹⁰⁵.

⁹⁶ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst pedagogiczny*, op.cit., s. 21.

⁹⁷ M. Górecki, *O różnym rozumieniu samotności*, op.cit., s. 39.

⁹⁸ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst...*, op.cit., s. 20.

⁹⁹ Np. J. Gajda, S. Kawula, R. Pawłowska, I. Jundziłł, J. Rembowski, E. Dubas, M. Górecki.

¹⁰⁰ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie*, (w:), E. Jundziłł, R. Pawłowskiej (red.), *Pedagogika opiekuńcza*, Gdańsk 2008, s. 360.

¹⁰¹ M. Łopatkowa, *Samotność dziecka*, Warszawa 1989, s. 3.

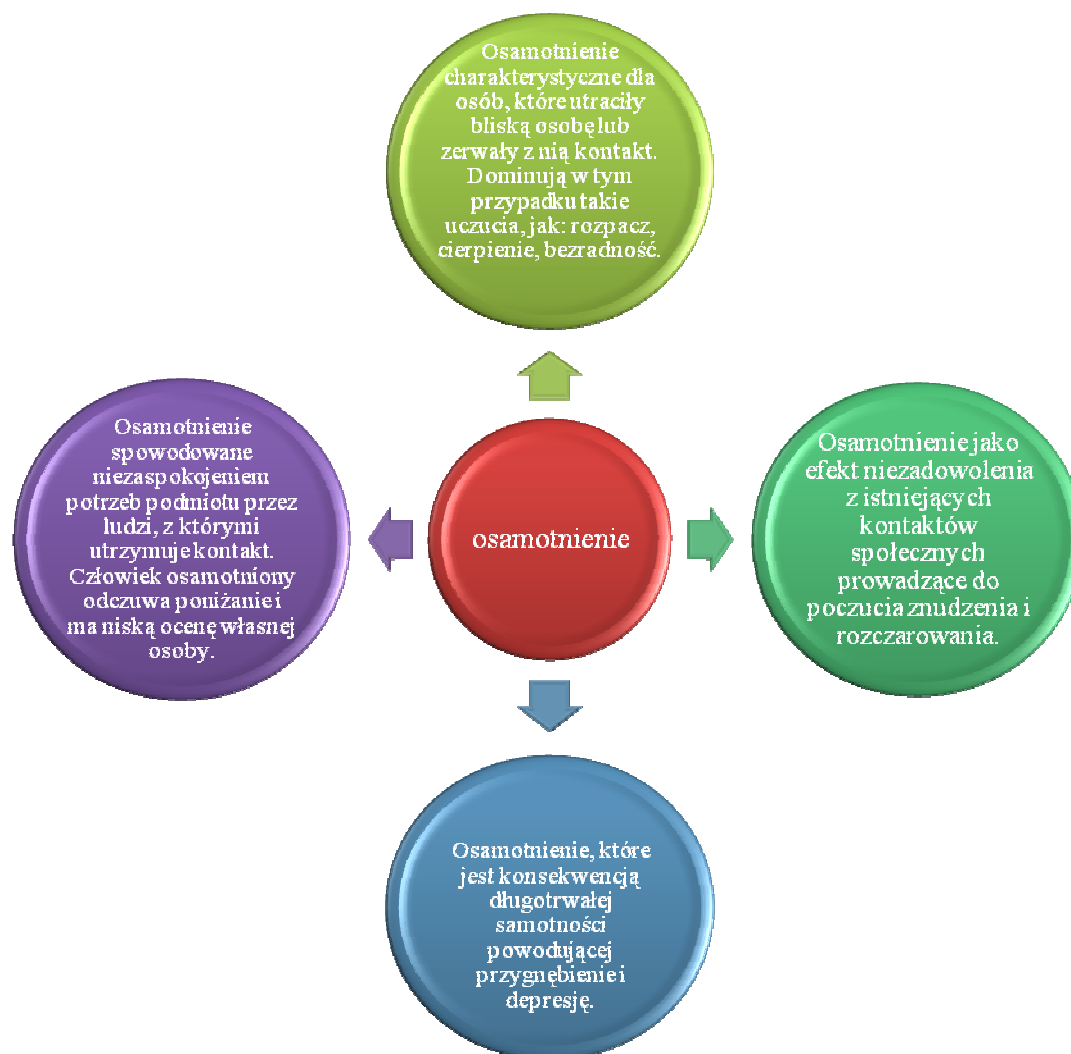
¹⁰² M. Sendyk, *Osamotnienie dziecka w rodzinie*, „Małżeństwo i Rodzina”, 2003, nr 4, s. 21.

¹⁰³ Ibidem s. 21.

¹⁰⁴ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst...*, op.cit., s. 20.

¹⁰⁵ M. Sendyk, *Osamotnienie dziecka w rodzinie*, op.cit., s. 21.

Schemat 1. Przyczyny wywołujące osamotnienie

Źródło: R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 23-25.

Samotność i osamotnienie mają jedną wspólną charakterystyczną cechę, są one niezależne od wieku. Osamotniony może być człowiek w podeszłym wieku, ale także dziecko, młodzieniec. Człowiek samotny nie musi być zawsze osamotniony nie mając ludzi wokół siebie, może on nie odczuwać samotności, a wręcz odwrotnie, silną więź duchową, kontakt z innymi osobami za pośrednictwem tworzonych dzieł sztuki, myśli, idei. Zdarza się, że człowiek czuje się osamotniony, nie żyjąc samotnie, przebywając z innymi, np. w rodzinie, w grupie rówieśniczej, sąsiedzkiej, zawodowej¹⁰⁶.

Zjawisko osamotnienia coraz częściej dotyczy dzisiaj dzieci. Literatura naukowa na ten temat nie jest jednak jeszcze rozbudowana i badania empiryczne podejmowane są dość rzadko. Spowodowane jest to być może tym, że stosunkowo mało uwagi dorośli poświęcają dziecięcemu osamotnieniu oraz wynikać to może również z pewnych trudności metodologicznych z dotarciem do dziecka, do jego przeżyć.

Wielu autorów jest zdania, że uwzględniając rozumienie treści podanych wyżej dwóch pojęć: samotność i osamotnienie - w stosunku do dzieci, adekwatnym terminem jest

¹⁰⁶ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst...*, op.cit., s. 25.

osamotnienie, a nie samotność. „Dzieci rzadko bywają samotne, natomiast często osamotnione. Z natury swej dziecko nie dąży świadomie do samotności, boi się być samo, rzadko koncentruje się tylko na własnych wewnętrznych przeżyciach, obcując wyłącznie ze sobą. Natomiast bardzo silnie odczuwa ono potrzebę opieki, troski, miłości, przynależności, uznania ze strony innych, pragnienie stałych kontaktów międzyludzkich, przebywania zawsze z kimś”¹⁰⁷.

Osamotnienie dzieci ma różne stopnie intensywności i różne zakresy. Może być ono całkowite lub częściowe (dziecko opuszcza jedna osoba, lecz inni pozostają). Według M. Łopatkowej samotność dziecka obejmuje krótsze, dłuższe i trwałe stany, w których dziecko czuje się osamotnione. Niewątpliwie wszystkie one prowadzą do znacznej szkody w rozwoju dziecięcym i należą do przeżyć przykrych, których łagodzeniem i eliminowaniem powinni zająć się dorośli, ponieważ najczęściej oni je powodują. Jak słusznie uważa autorka, żeby mieć więcej radości w latach dorosłych należy mieć mniej smutku w dzieciństwie¹⁰⁸.

Osamotnienie dotyczy dzieci z różnych rodzin, w różnym wieku. Osamotnione mogą być zarówno dzieci małe, zupełnie bezbronne, nierozumiejące tego, co się wokół nich dzieje, jak i dzieci starsze w wieku szkoły podstawowej, dla których dom rodzinny przestaje być miejscem troski, miłości, bezpieczeństwa. Dzieci takie doświadczają we własnych rodzinach poczucia emocjonalnej „pustki”¹⁰⁹.

Źródła wywołujące osamotnienie dziecka można podzielić na: uwarunkowane wewnątrznie i zewnątrznie (czynniki środowiskowymi - schemat 2). Warunki w jakich żyje człowiek, czyli: materialne, społeczne, kulturowe, różne sytuacje życiowe i wydarzenia losowe mogą być przyczyną takich okoliczności zewnętrznych, jak: utrata kontaktu uczuciowego z bliską osobą, śmierć, rozpad związku, praca z dala od rodziny, brak kontaktów towarzyskich, zmiana miejsca pracy itp. Te zaś sprzyjają osamotnieniu.

Osamotnienie dziecka można rozpatrywać w różnych środowiskach wychowawczych, w których ono funkcjonuje, np.: osamotnienie w rodzinie, w grupie rówieśniczej, sąsiedzkiej, szkolnej, na podwórku, przed ekranem telewizora, komputera, na kolonii itp.¹¹⁰. Najważniejszym jest jednak środowisko rodzinne. Do czynników tkwiących w rodzinie, a będących przyczyną odczuwania osamotnienia przez dziecko można zaliczyć m.in. brak więzi emocjonalnej pomiędzy dzieckiem a rodzicami, autokratyzm w wychowaniu, narodziny młodszego rodzeństwa, brak czasu dla dziecka, kłótnie rodzinne, patologia rodziny, status społeczny rodziny itp.¹¹¹.

W kształtowaniu się osobowości dziecka szczególną rolę odgrywają pierwsze trzy – cztery lata jego życia. Czas dzieciństwa jest okresem największego i najefektywniejszego rozwoju psychicznego. To okres największej podatności na wpływy zewnętrzne. To, jakim będzie w przyszłości dorosłym człowiekiem, zależy od jego wychowania, gdy jest dzieckiem. Dlatego to absolutnie rodzina jest najważniejszym środowiskiem wychowawczym. W niej dziecko przyswaja sobie różne przyzwyczajenia, zwyczaje i obyczaje, uczy się mowy, zdobywa wiadomości o rzeczach i zjawiskach itp. Za pomocą naśladownictwa i przez wpływ najbliższego otoczenia¹¹².

Dlatego też, wskazując na źródła i uwarunkowania dziecięcego osamotnienia, należy szczególną uwagę zwrócić na sytuacje dzieci w rodzinach dysfunkcyjnych¹¹³. Problem ten

¹⁰⁷ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie*, op.cit., s. 361.

¹⁰⁸ M. Łopatkowa, *Samotność dziecka*, op.cit., s. 6.

¹⁰⁹ M. Sendyk, *Osamotnienie dziecka w rodzinie*, op.cit., s. 22.

¹¹⁰ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie*, op.cit., s. 363.

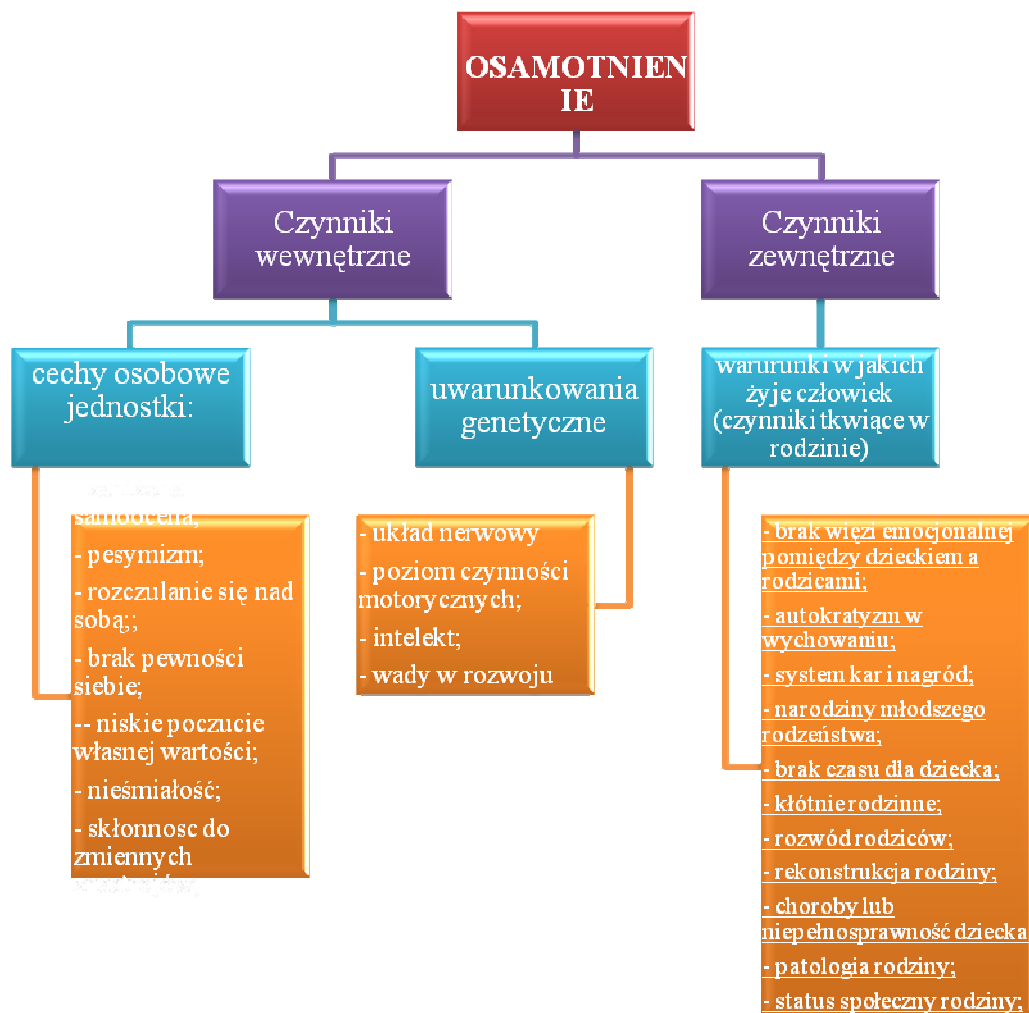
¹¹¹ R. Pawłowska, E. Jundziłł, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 15.

¹¹² M. Nowakowska, *Osamotnienie dziecka w rodzinie*, <http://sp10glogow.internetdsl.pl/publikacje/osamotnienie.pdf>

¹¹³ „**Rodzina dysfunkcyjna** – gdy rodzina nie spełnia oczekiwań ani własnej grupy, ani społeczeństwa, gdy nie odpowiada przyjętemu modelowi społecznemu – mówi się o jej dysfunkcyjności, o której świadczy wiele

dotyczy głównie grupy dzieci pochodzących przede wszystkim z rodzin bezrobotnych, wielodzietnych, niepełnych, z rodzin z problemem alkoholowym. Dzieci te wychowują się w rodzinach, w których warunki życia uniemożliwiają im rozwój i edukację¹¹⁴.

Schemat 2. Czynniki (źródła) poczucia osamotnienia

Źródło: M. Sendyk, *Osamotnienie dziecka w rodzinie*, „Małżeństwo i Rodzina”, 2003, nr 4, s. 22; E. Jundziłł, R. Pawłowska, *Pedagogika człowieka samotnego*, Gdańsk 2000, s. 28-31.

Sytuacja dziecka w rodzinie dysfunkcyjnej jest niezwykle trudna, ponieważ w wyniku biedy, jaką dziecko przeżywa, sieroctwa, dezintegracji w sferze więzi emocjonalnej, alkoholizmu w rodzinie, konfliktów, awantur, patologii zachowań następuje rozbitcie, osłabienie lub zerwanie więzi emocjonalnej między dzieckiem a rodzicem (rodzicami).

W szczególności w trudnych warunkach żyją dzieci w rodzinach z problemem alkoholowym, w których zarobione pieniądze przeznaczone są na używki, a przedmioty codziennego użytku, meble, odzież sprzedawane są i spieniężane na alkohol¹¹⁵. W rodzinie tej podstawowe funkcje rodzicielskie i małżeńskie są naruszone, zaburzeniu także ulegają procesy socjalizacyjne dzieci. Jak twierdzi M. Ochmański „podobnie jak w przypadku

zjawisk zachodzących w rodzinie (...): hazard, prostytutka, kazirodztwo, nadużywanie alkoholu, narkomania, niedorozwój umysłowy, choroba psychiczna, nieuleczalna choroba fizyczna czy ciężkie kalectwo”.

T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, T.V, Warszawa 2006, s. 351.

¹¹⁴ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst...*, op.cit., s. 83.

¹¹⁵ Ibidem.

indywidualnego uzależnienia, gdy można wyodrębnić pewne wspólne wzorce zachowań, czy nawet fazy rozwoju zachowań, tak też w przypadku rodziny z problemem alkoholowym? Można opisać zaburzony system rodziny, odkryć typowe reakcje osób żyjących z alkoholikiem i najczęstsze wzory radzenia sobie z trudnościami, a także wyróżnić fazy przystosowania się do życia w rodzinie z problemem alkoholowym. W rodzinie dotkniętej tą patologią życie koncentruje się wokół alkoholu i osoby go nadużywającej. Rodzina nie jest w stanie zignorować czy też uciec od problemu, jakim jest pijący, a przy tym nie jest w stanie radzić sobie z alkoholem lepiej niż sam alkoholik¹¹⁶.

Tempo wzrostu spożycia alkoholu w ostatnich latach słabnie, ale w perspektywie ostatnich lat odnotowywany jest stały wzrost jego spożycia. Według danych GUS spożycie średnio na 1 mieszkańca w litrach 100% alkoholu w 1995 r. Wynosiło 6,47 litra¹¹⁷, a w 2009 r. – 9,06 litra, czyli w przeciągu 14 lat spożycie 100% alkoholu na jednego mieszkańca wzrosło w Polsce o ponad 3 litry (2.74). W porównaniu ze średnim spożyciem alkoholu w Europie Polska znajduje się obecnie w grupie krajów o wysokim poziomie konsumpcji. Powołując się na dane Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych w Polsce, w populacji 38,6 mln osób jest: ok. 800 tys. Osób uzależnionych od alkoholu (ok. 2% populacji), ok. 1,5 mln osób dorosłych żyjących w otoczeniu alkoholika (współmałżonkowie, rodzice) (ok. 4% populacji), ok. 1,5 mln dzieci wychowujących się w rodzinach alkoholików (ok. 4% populacji), ok. 2-2,5 mln osób pijących szkodliwie (zbyt często, w zbyt dużych ilościach lub w niewłaściwych okolicznościach) (5–7% populacji) i ok. 2 mln ofiar przemocy domowej w rodzinach z problemem alkoholowym¹¹⁸.

Z powyższych badań wynika, że zjawisko to nie jest małe. Wychowywanie się w rodzinie z takim problemem powoduje wiele różnych skutków m.in. Osamotnienie. J. Izdebska mówi: „Dzieci w rodzinach z problemem alkoholowym przeżywają osamotnienie, jest im źle, smutno, czują się odrzucone przez najbliższych, niepotrzebne w rodzinie. Czują się one opuszczone przez najbliższe osoby”¹¹⁹.

Według przytaczanych przez autorkę badań „prawie 70% badanych dzieci boi się osamotnienia, przeraża je noc i pijany ojciec lub oboje rodziców, lub wtedy, gdy nie ma ich w domu. Połowa badanych (52%) dzieci pozostaje bardzo często w domu bez rodziców, oczekując w lęku na ich powrót. Prawie wszystkie dzieci (93% chłopców i 91% dziewcząt) odczuwają lęk, strach przed rodzicem – najczęściej ojcem alkoholikiem, ponieważ „bije”; „awanturuje się”; „jest nerwowy”; „rządzi”; „jest silny”; „nie wiem, jaki będzie miał nastrój”; „wygląda strasznie”; „niszczy”; „rozbija meble” (wypowiedzi dzieci). Podczas częstych kłótni w rodzinie z problemem alkoholowym dzieci czują się osamotnione, jest im: źle, smutno; boją się; nie wiedzą, co robić; chowają się; czują się winne, bezradne, niepotrzebne (wypowiedzi dzieci)”¹²⁰.

R. J. Ackerman i S. E. Pickering twierdzą, że dzieci alkoholików mają te same uczucia, co ofiara przemocy. Najsilniejszym uczuciem jest całkowita bezsilność. Poza bezsilnością, problem alkoholowy powoduje u dzieci również: złość i smutek z powodu nieprzewidywalności i niekonsekwencji rodziców, lęk przed kłótniami i walką między rodzicami, lęk przed przemocą lub jej groźbą, niepokój wywołany nienormalnymi zachowaniami rodziców, rozczarowanie płynące z niespełnionych obietnic i poczucia braku

¹¹⁶ M. Ochmański, *Alkoholizm ojców a sytuacja rodzinna i szkolna dzieci*, Lublin 1997, s. 62.

¹¹⁷ A. Grzybowski, *Alkoholizm – stale aktualny problem zdrowotny społeczeństwa polskiego. Aktywność samorządu w zakresie profilaktyki alkoholowej*, „Nowiny Lekarskie”, nr 74, 2005, s. 245.

¹¹⁸ Publikacja elektroniczna Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych z 10.01.2008.

¹¹⁹ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst...*, op.cit., s. 114-115.

¹²⁰ J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst...*, op.cit., za: J. Kurek, *Osamotnienie dziecka w rodzinie z problemem alkoholowym*, Białystok 2002, s. 116-117.

miłości, poczucie odpowiedzialności za alkoholizm rodziców¹²¹. Wszystkie te uczucia stymulowane w rodzinie alkoholowej prowadzą do osamotnienia dziecka.

Według badań przeprowadzonych przez S. Muczyńską sytuacje, które prowadzą do osamotnienia dziecka w rodzinie alkoholowej to m.in.: fakt, że rodzice chcą z nimi rozmawiać, gdy są pijani (30% dziewcząt i 5% chłopców); nikt w rodzinie nie zwraca na nie uwagi (20% dziewcząt i 32% chłopców); rodzice się kłócą (6% dziewcząt i 5% chłopców); rodzice ignorują je (14% dziewcząt i 10% chłopców); są odrzucane przez rodziców (23% dziewcząt i 39% chłopców); nikt w rodzinie nie ma dla nich czasu (14% dziewcząt i 13% chłopcy); nikt w rodzinie nie interesuje się nimi (14% dziewcząt i 12% chłopców); tata oszukał, że nie będzie pił (4% dziewcząt i 8% chłopców); nie mają, do kogo zwrócić się z własnym problemem (6% dziewcząt i 31% chłopców)¹²².

Dzieci z rodzin z problemem alkoholowym czują się inne. Spowodowane jest to tym, że dzieci te często żyją w nienormalnej atmosferze domowej, a ona rzadko sprzyja wykształceniu postawy otwartości wobec świata. Nie są one wyposażone w należyty stopniu w takie umiejętności, jak: nawiązywanie kontaktów, wyrażanie emocji, uważne słuchanie, formułowanie prośb, rozwiązywanie problemów, radzenie sobie z krytyką, kończenie rozmów i wiele innych. Ponadto poczucie osamotnienia, izolacji prowadzi do tego, że dzieci te stronią od kontaktów z rówieśnikami, co jest związane z uczuciem napiętnowania, wyrażającym się w złości, smutku i agresji w odpowiedzi na przewiski.

Poczucie osamotnienia w rodzinie może wpływać na przystosowanie społeczne dziecka w szkole oraz na rozwój umiejętności nawiązywania i utrzymywania satysfakcjonujących kontaktów z rówieśnikami i nauczycielami. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez M. Sendyk uzyskane za pomocą kwestionariusza CBI Schaefera i Aronson, które dowodzą, że „38,8 % dorastających dzieci jest źle przystosowanych na poziomie zaburzeń podklinicznych, a 22,4% na poziomie zaburzeń klinicznych. Dzieci z poczuciem osamotnienia mają obniżoną motywację do nauki. Szczególnie słabo rozwinięte są u nich takie przejawy motywacji, jak: aktywność intelektualna, samodzielność w pracy, wytrwałość oraz koncentracja uwagi. Ponadto ponad 65% badanych uczniów przejawiało niską aktywność społeczną na terenie klasy i szkoły. Badani dość często narażeni byli na obojętność ze strony kolegów (20,9%) i na antypatię (19,4%). Często też zajmowali niekorzystne pozycje społeczne w nieformalnej strukturze swoich klas szkolnych (43,2% uczniów pozycje izolacji, 35,8% pozycje odrzucenia)”¹²³.

Proces globalizacji i rodzimej transformacji systemowej (ekonomicznej, politycznej, społecznej, w sferze kultury, edukacji) wywołał zmiany w funkcjonowaniu współczesnej rodziny. Zostały spełnione warunki brzegowe umożliwiające normalne życie w naszym kraju. Warunki konieczne, ale niewystarczające zwłaszcza dla ogromnej rzeszy Polaków (40%), dla których lepsze jutro było wczoraj. Ludzie są zagubieni, nie potrafią się przystosować, tracą zatrudnienie, nie mogą znaleźć innego, a bieda sprzyja powstawaniu patologii. Stąd też ujawniły się niepokojące zjawiska zagrażające rodzinie, jej wewnętrznej strukturze i funkcjonowaniu, takie jak: bezrobocie, bezdomność, bieda, dezorganizacja, dezintegracja w sferze emocjonalnej, rozłąka związana z migracją, zjawiska patologii społecznej, mediatyzacja życia rodzinnego, niewydolność wychowawcza, nieporadność, uzależnienia. W trakcie procesów transformacji ustrojowej zaznaczyła się także istotna zmiana w wartościach uznawanych przez ogół społeczeństwa, co odbija się wyraźnie w wychowaniu

¹²¹ R. J. Ackerman, S. E. Pickering, *Zanim będzie za późno, przemoc i kontrola w rodzinie*, Gdańsk 2002, s. 122-125.

¹²² J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie, Kontekst...*, op.cit., za: S. Muczyńską, *Osamotnienie dzieci z rodzin alkoholowych*, Białystok 2001, s. 118.

¹²³ M. Sendyk, *Osamotnienie dziecka w rodzinie*, op.cit., s. 23-24.

dzieci¹²⁴. Jak wspomina Z. Sufin, lata 90 przyniosły straszliwy przymus konsumpcji (z którego skorzystała znaczna część społeczeństwa), a szanse i presja strachu przed zdystansowaniem przez innych, doprowadziły do odsunięcia się dorosłych Polaków od własnych dzieci¹²⁵. Kumulacja występujących przy tym zjawisk o charakterze destrukcyjnym, patologicznym spowodowała niezwykle trudną sytuację życiową dziecka, stając się często przyczyną jego osamotnienia¹²⁶.

Osamotnienie jest stanem psychicznym spowodowanym niezadowalającą ilością i jakością społecznych i emocjonalnych interakcji. Jest ono dla dzieci bolesną dolegliwością i przeżyciem wynikającym z braku więzi i stałego kontaktu z osobą dla dzieci znaczącą. Towarzyszyć mu mogą takie przeżycia jak: gniew, pesymizm, niezaradność, brak reakcji na ważne społeczne wzmocnienia. Dzieci cierpią na brak wsparcia, dobroci, miłości, tolerancji w wielu rodzinach. Osamotnienie trwa cały okres dzieciństwa, nie jest nigdy wyborem dokonywanym przez dzieci, natomiast zawsze wywołuje trwałe, ujemne skutki w nim samym, w jego rozwoju, w kontaktach z innymi¹²⁷.

Problem osamotnienia jest niezwykle ważnym wyzwaniem dla działań pedagogicznych, nakierowanych na dobro dzieci, na zmianę ich losu, na uwolnienie ich od osamotnienia w rodzinie. Dzieciom osamotnionym w rodzinie dysfunkcyjnej, a zwłaszcza w rodzinie z problemem alkoholowym, pomóc można tylko wtedy, gdy działania ratownicze, kompetencje wspierające obejmują odbudowanie zerwanych lub osłabionych relacji międzyludzkich, więzi emocjonalnych w rodzinie, poprzez zmianę jej sytuacji „życiowej”, funkcjonowania opiekuńczo-wychowawczego, kulturalnego, materialnego. Wsparcie takiego dziecka powinno odbywać się zarówno w systemie naturalnym (np. sąsiedztwo, grupy samopomocy, społeczność lokalna), publicznym (państwowym i samorządowym), pozarządowym (organizacje non-profit tj. fundacje, stowarzyszenia, towarzystwa), jak też rynkowym (np. prywatne domy pomocy społecznej, firmy świadczące usługi opiekuńcze). Głównym wyzwaniem dla działań wspomagających i wspierających dzieci osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej jest likwidacja źródeł wywołujących osamotnienie dzieci, takich jak: przemoc, alkoholizm i inne uzależnienia, kłótnie, bieda¹²⁸.

„Prawdziwy dom rodzinny chroni dziecko przed osamotnieniem”¹²⁹. Zdanie to obrazuje, jak ważna jest rodzina w życiu i rozwoju dzieci. Tworzyć ją powinna grupa najbliższych emocjonalnie osób, która kreuje atmosferę miłości, wsparcia, opiekuńczości itp. Dziecko nie będzie osamotnione w rodzinie, w której jej członkowie mogą na siebie liczyć (są otwarci, wspierają się i pomagają sobie), a wychowanie oparte jest na miłości i szacunku. Zapobiegnie to zjawiskom destrukcyjnym w rodzinie.

Pomoc w tworzeniu takiej rodziny jest bardzo trudna. Jest to wielkie wyzwanie dla pedagogów i terapeutów. Dlatego tak ważne jest tworzenie teoretycznych podstaw dla analizy problematyki związanej z tematem osamotnienia dzieci. Pomóc mogą również badania empiryczne, odnoszące się do przyczyn, przejawów, rozmiaru, konsekwencji osamotnienia wśród dzieci. Ważne jest także, aby już od najmłodszych lat systematycznie wprowadzać dzieci w umiejętności życiowe¹³⁰, jakimi są według WHO: komunikacja i umiejętności

¹²⁴J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej – przejawy, przyczyny, wsparcie*, op.cit., s. 363-364.

¹²⁵Z. Sufin, *Ewolucja wartości materialnych i pozamaterialnych*, (w:), L. Beskid (red.), *Zmiany w życiu Polaków w gospodarce rynkowej*, Warszawa 1999.

¹²⁶J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej...*, op.cit., s. 363-364.

¹²⁷J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie. Kontekst...*, op.cit., s. 27-28.

¹²⁸Ibidem, s. 192-193.

¹²⁹J. Izdebska, *Dziecko osamotnione w rodzinie dysfunkcyjnej...*, op.cit., s. 367.

¹³⁰Umiejętności życiowe – to „umiejętności (zdolności) umożliwiające jednostce pozytywne zachowania przystosowane, które pozwalają efektywnie radzić sobie z zadaniami i wyzwaniami codziennego życia” (WHO,

interpersonalne (komunikacja werbalna i niewerbalna; negocjacje; asertywność; budowanie empatii; współpraca i praca w grupie; rzecznictwo), podejmowanie decyzji i krytyczne myślenie (gromadzenie informacji, ocena różnych rozwiązań problemu, analiza wpływu wartości i postaw), kierowanie sobą (budowanie poczucia własnej wartości; samoświadomość w zakresie własnych praw, postaw, wyznawanych wartości, mocnych i słabych stron; określanie celów, radzenie sobie ze stresem i emocjami).

NOTA O AUTORACH

Baštová Alžbeta, Ing., *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Bellová Slavomíra, PhDr., *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Bohunčáková Zuzana, *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Brčiaková Zuzana, Ing., *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Daniletskaya Anželika, *Państwowy Uniwersytet im. A. S. Puszkina w Brześciu*
Dudová Anna, PaedDr., *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Duřová Marcela, Mgr., *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Józwiak Sylwia, *Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie*
Kruszyńska Agnieszka, *Uniwersytet Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie*
Kudriková Renáta, PhDr., *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Migrová Mária, Ing., *Katolícka univerzita v Ružomberku*
Słomka Karolina, *Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Chełmie*
Trofimava Julija, *Państwowy Uniwersytet im. A. S. Puszkina w Brześciu*